

Verlag van de Dialogen over Duurzame Landbouw in 2006

E.A. Brassler
M.F. van de Kerkhof
A.M.E. Groot
L. Bos-Gorter
M.H. Borgstein
H. Leneman

werkdocumenten

WOT
Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

WAGENINGEN UR

For quality of life

Verslag van de Dialogen over Duurzame Landbouw in 2006

E.A. Brassier

M.F. van de Kerkhof

A.M.E. Groot

L. Bos-Gorter

M.H. Borgstein

H. Leneman

Werkdocument 66

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu

Wageningen, mei 2007

De reeks 'Werkdocumenten' bevat tussenresultaten van het onderzoek van de uitvoerende instellingen voor de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu (WOT Natuur & Milieu). De reeks is een intern communicatiemedium en wordt niet buiten de context van de WOT Natuur & Milieu verspreid. De inhoud van dit document is vooral bedoeld als referentiemateriaal voor collega-onderzoekers die onderzoek uitvoeren in opdracht van de WOT Natuur & Milieu. Zodra eindresultaten zijn bereikt, worden deze ook buiten deze reeks gepubliceerd. De reeks omvat zowel inhoudelijke documenten als beheersdocumenten.

Dit werkdocument is gemaakt conform het Kwaliteitshandboek van de WOT Natuur & Milieu.

©2007 **Instituut voor Milieuvraagstukken**

Vrije Universiteit
De Boelelaan 1085, 1081 HV Amsterdam
Tel: (020) 598 95 55; fax: (020) 598 95 53; e-mail: info@ivm.falw.vu.nl

Wageningen Interactive Network Group (WING)

Postbus 47, 6700 AA Wageningen
Tel: 0317 47 42 08; e-mail: info@wing-wageningen.nl

Alterra

Postbus 47, 6700 AA Wageningen.
Tel: (0317) 47 47 00; fax: (0317) 41 90 00; e-mail: info.alterra@wur.nl

LEI

Postbus 29703, 2502 LS Den Haag
Tel: (070) 335 83 30; fax: (070) 361 56 24; e-mail: informatie.lei@wur.nl

De reeks WOt-werkdocumenten is een uitgave van de unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, onderdeel van Wageningen UR. Dit werkdocument is verkrijgbaar bij het secretariaat. **Het document is ook te downloaden via www.wotnatuurenmilieu.wur.nl**

Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, Postbus 47, 6700 AA Wageningen
Tel: (0317) 47 78 44; Fax: (0317) 42 49 88; e-mail: info.wnm@wur.nl; Internet: www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

Inhoud

Samenvatting	5
1 Inleiding	7
1.1 Aanleiding	7
1.2 Doel van de dialogen	8
1.3 Opzet en organisatie van de dialogen	8
1.4 Leeswijzer	10
2 Dialoog Duurzame Varkenshouderij – 19 april 2006	11
2.1 Introductie	11
2.2 Vier visies op de duurzame varkenshouderij	12
2.3 Ambities voor een duurzame varkenshouderij	14
2.3.1 Discussie	14
2.3.2 'People' ambitie: 'Een maatschappelijk gedragen varkenssector in Nederland'	16
2.3.3 'Profit' ambitie: 'Een eerlijke prijs voor een eerlijk product'	19
2.3.4 'Planet' ambitie: 'Produceeren in kringloop'	20
2.4 Reflectie en Afsluiting	21
2.5 Evaluatie door de deelnemers	22
3 Dialoog Duurzame Akkerbouw – 10 mei 2006	23
3.1 Introductie	23
3.2 Korte kennismaking	24
3.3 Ambities voor een duurzame akkerbouw	26
3.3.1 Discussie	26
3.3.2 'People' ambitie: 'Maatschappelijke acceptatie'	29
3.3.3 'Planet' ambitie: 'Milieu is geen discussiepunt meer in 2020'	31
3.3.4 'Profit' ambitie: 'Rentabiliteit en continuïteit'	34
3.4 Reflectie en afsluiting	37
3.5 Evaluatie door de deelnemers	37
4 Dialoog Duurzame Glastuinbouw – 16 mei 2006	39
4.1 Introductie	39
4.2 Kennismaking	40
4.3 Ambities voor een duurzame glastuinbouw	41
4.3.1 Discussie	41
4.3.2 'Profit' ambitie: 'Toegevoegde waarde'	45
4.3.3 'People' ambitie: 'Aansprekend ondernemen'	49
4.3.4 'Planet' ambitie: 'Efficiënte en duurzame inputs en outputs'	52
4.4 Reflectie en afsluiting	56
4.5 Evaluatie door de deelnemers	56
5 Dialoog Duurzame Melkveehouderij - 30 mei 2006	59
5.1 Introductie	59
5.2 Kennismaking	60
5.3 Ambities voor een duurzame melkveehouderij	61
5.3.1 Discussie	61

5.3.2	'People' ambitie: 'Bewust gerespecteerd ondernemerschap'	64
5.3.3	'Planet' ambitie: 'Sluiten van de kringlopen'	67
5.3.4	'Profit' ambitie: 'Boer blijven; continuïteit en rentabiliteit'	70
5.4	Reflectie en afsluiting	73
5.5	Evaluatie door de deelnemers	74
6	Dialoog Duurzame Pluimveehouderij – 13 juni 2006	77
6.1	Introductie	77
6.2	Korte kennismaking	78
6.3	Ambities voor een duurzame pluimveehouderij	80
6.3.1	Discussie	80
6.3.2	'People' ambitie: 'Maatschappelijke acceptatie'	84
6.3.3	'Planet' ambitie: 'Gesloten systeem op internationaal niveau'	87
6.3.4	'Profit' ambitie: 'Continuïteit voor alle schakels in de keten'	90
6.4	Reflectie en afsluiting	93
6.5	Evaluatie door de deelnemers	93
7	Dialoog Duurzame Opengrondsteelten - 27 juni 2006	97
7.1	Introductie	97
7.2	Korte kennismaking	98
7.3	Ambities voor duurzame opengrondsteelten	100
7.3.1	Discussie	100
7.3.2	'People' ambitie: 'Waardevol voor de samenleving'	103
7.3.3	'Planet' ambitie: 'Schoon en veilig'	107
7.3.4	'Profit' ambitie: 'Recht op ondernemen'	110
7.4	Reflectie en afsluiting	114
7.5	Evaluatie door de deelnemers	114
8	Slotdialoog Duurzame Landbouw – 21 november 2006	117
8.1	Introductie	117
8.2	Discussieronden	118
8.2.1	Eerste ronde: De rol van innovatie in de verduurzaming van de landbouw	118
8.2.2	Tweede ronde: Retail als schakel tussen producent en consument	119
8.2.3	Derde ronde: Spanningsvelden vanuit Ruimtelijke Ordenings- perspectief	121
8.3	Afsluiting	122
8.4	Evaluatie door de deelnemers	123
	Literatuur	127

Samenvatting

Een van de opgaven uit het Plan van Aanpak voor de Transitie naar een Duurzame Landbouw heeft betrekking op het volgen van het proces richting een duurzame landbouw via monitoring. Voor 2005 en 2006 stond bij het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit in dit kader onder andere op de agenda: "de voortgang en inspanningen van alle betrokkenen monitoren en zichtbaar maken".

In opdracht van de WOT Natuur & Milieu zijn daarom zijn in 2006 in totaal zeven dialogen georganiseerd door LEI, WING (beide onderdeel van Wageningen UR) en het Instituut voor Milieuvraagstukken van de Vrije Universiteit (Amsterdam). Dialogen zijn gehouden in zes sectoren: de varkens-, melkvee- en pluimveehouderij, de glastuinbouw, de akkerbouw en de opengrondsteelten. Daarnaast is een afsluitende, zevende, dialoog georganiseerd over thema's gebaseerd op de uitkomsten van de voorafgaande zes sectordialogen. Tijdens de dialogen waren vertegenwoordigers uit de primaire sector, de verwerkende industrie, de toeleverende industrie, de 'retail', belangenorganisaties, consumenten en verschillende overheden in meer en soms mindere mate aanwezig. Dit werkdocument bevat het basismateriaal uit de dialogen.

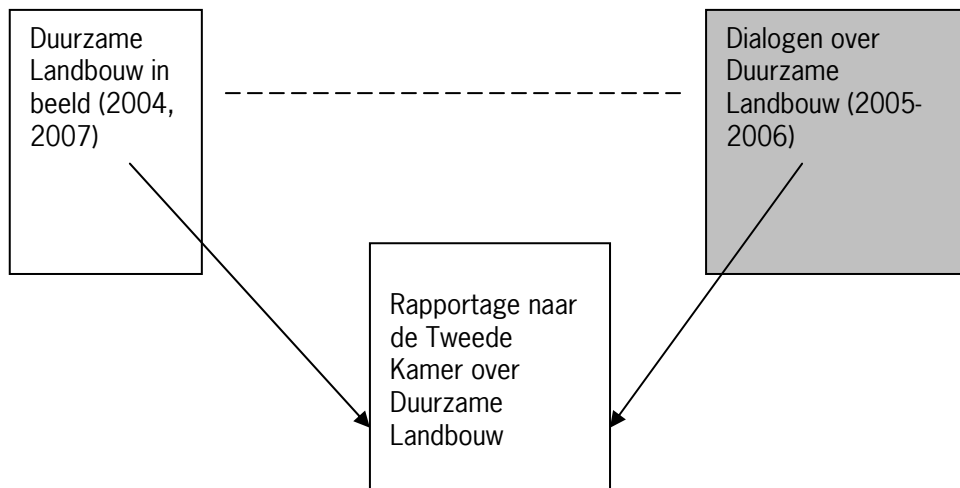
In de dialogen hebben alle deelnemers de mogelijkheid gekregen om hun ambities voor 2020 voor hun sector naar voren te brengen. Verder zijn in de sectordialogen overkoepelende ambities voor de 'People', 'Planet' en 'Profit' dimensies benoemd. Vervolgens is huidige situatie beoordeeld, in vergelijking met de genoemde ambities, zodat knelpunten konden worden benoemd en acties worden geïdentificeerd. De afsluitende dialoog handelde over sectoroverstijgende onderwerpen en onder leiding van een gespreksleider zijn drie thema's plenair besproken met 2020 als focus.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Het Plan van Aanpak voor de Transitie naar een Duurzame Landbouw (LNV, 2002) geeft aan wat het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) verstaat onder een duurzame landbouw en legt uit welke rol het Ministerie wil spelen om duurzame landbouw te bevorderen. Een van de opgaven uit het plan heeft betrekking op het volgen van het proces richting een duurzame landbouw via monitoring. Het gaat om een vorm van monitoring, waarvan de verkregen inzichten gebruikt kunnen worden door alle betrokken partijen om eventuele doelen en/of instrumenten aan te passen. Het gaat dus om meer dan alleen het monitoren van het Rijksbeleid (beleidsmonitoring). Voor 2005 en 2006 staat bij LNV in dit kader onder andere op de agenda: "de voortgang en inspanningen van alle betrokkenen monitoren en zichtbaar maken" (LNV begroting 2005). De WOT Natuur & Milieu is gevraagd dit uit te voeren.

Om te komen tot een kwalitatief beeld dat de betrokken partijen hebben over de voortgang van de ontwikkeling naar een duurzame landbouw worden dialogen met deze betrokken 'stakeholders' georganiseerd. Deze dialogen leveren samen met de resultaten van 'Duurzame Landbouw in Beeld' (wat gezien kan worden als de resultatenmonitor) het materiaal voor de rapportage aan de Tweede Kamer (zie onderstaand schema). Deze laatste rapportage zal door LNV worden verzorgd.

1.2 Doel van de dialogen

Het doel van het deze dialogen is informatie verzamelen over:

- de percepties/beelden van de betrokken partijen ten aanzien van duurzame landbouw, als input voor LNV voor haar rapportage aan de Tweede Kamer.
- overeenkomsten en verschillen in de ambities van de betrokken partijen ten aanzien van duurzame landbouw, als input voor LNV voor haar rapportage aan de Tweede Kamer.

Deze doelen zijn nader gespecificeerd als informatie verzamelen over:

- 1) waar de bij het proces naar een duurzame landbouw betrokken actoren naar toe willen, welke ambitie zij hebben,
- 2) hoe wordt de huidige situatie ten aanzien van duurzame landbouw door de betrokken actoren beoordeeld, en
- 3) welke acties moeten door welke actoren worden ondernomen doen om de ambitie te realiseren?

Verder is het doel door het organiseren van de dialogen en de rapportage daarover het leren over duurzame landbouw door de deelnemers te stimuleren.

1.3 Opzet en organisatie van de dialogen

Deze dialogen, in totaal zeven, zijn in 2006 georganiseerd door LEI, WING (beide onderdeel van WUR) en het Instituut voor Milieuvraagstukken (IVM) van de Vrije Universiteit (Amsterdam). Zes dialogen waren per sector opgezet: in de varkens-, melkvee- en pluimveehouderij, de glastuinbouw, de akkerbouw en de opengrondsteelten. Deze zijn gehouden in de periode april tot en met juni 2006. Aanwezig waren de primaire sector, de verwerkende industrie, de toeleverende industrie, de 'retail', belangenorganisaties, consumenten en verschillende overheden. Het kader op de volgende bladzijde geeft een voorbeeld van het programma van een dialoog.

Daarnaast is een afsluitende, zevende, dialoog georganiseerd in november 2006 om specifiek te praten over sectoroverschrijdende thema's gebaseerd op de uitkomsten van de voorafgaande 6 sectordialogen. Drie thema's zijn in deze dialoog besproken: de rol van innovatie in de verduurzaming van de landbouw, de retail als schakel tussen consument en producent, en spanningsvelden vanuit het perspectief van ruimtelijke ordening.

Dialogo duurzame akkerbouw (10 mei): Programma

Conferentiehôtel Dennenheul

Paul Krugerweg 45, Ermelo

15.00 -15.10:	Opening (<i>Jennie van der Kolk, Programmaleider Milieuplanbureaufunctie, Wettelijke Onderzoekstaken - Natuur & Milieu</i>)
15.10 -15.45:	Kennismaking "wat is uw ambitie voor uw (akkerbouw)bedrijf of organisatie"?
15.45 -16.30:	Welke ambities ziet u voor een duurzame akkerbouw in 2020? Een eerste inventarisatie.
16.30- 16.45:	Pauze
16.45 - 18.15:	Welke ambities ziet u voor een duurzame akkerbouw in 2020 en waar staat 'de sector' nu? (<i>Discussie in subgroepen</i>) <ul style="list-style-type: none">• Aanscherpen en concretiseren van de ambitie voor een duurzame akkerbouw vanuit een thema gezien• Waar staat 'de sector' nu in het licht van de gestelde ambities?• Welke trends en knelpunten spelen er een rol in het wel of niet realiseren van de gestelde ambities?• Welke acties zijn nodig en door wie voor het realiseren van de gestelde ambities?
18.15 - 19.30:	Diner
19.30 - 20.30:	Welke ambities ziet u voor een duurzame akkerbouw in 2020 en wat is de stand van zaken op dit moment? (<i>Uitwisseling resultaten subgroepen</i>)
20.30 - 20.45:	Reflectie op resultaten
20.45	Afsluiting (<i>Jennie van der Kolk</i>)

Voor de leesbaarheid van dit rapport is nog enige informatie over de opzet van de dialogen wenselijk. Om zicht te krijgen op de ambities voor 2020 is gewerkt met een zogenaamde stille-wand-methode, om het uiten van iedere deelnemer te stimuleren. Hierdoor kregen alle deelnemers de mogelijkheid om hun ambities voor hun deelsector in 2020 op de wand te schrijven. De wand was verdeeld in zes dimensies: horizontaal de dimensies *people* (geredeneerd vanuit de mens), *planet* (geredeneerd vanuit de omgeving/natuurlijke hulpbronnen) en *profit* (geredeneerd vanuit economie), verticaal de dimensies *hier* (geredeneerd vanuit de Nederlandse situatie) en *elders* (geredeneerd vanuit Europa/rest van de wereld). Dit resulteerde in het onderstaande schema:

	People	Planet	Profit
Hier			
Elders			

Individueel zijn de ambities met een stift in de matrix op de wand geplaatst. Tijdens dit schrijven (10 minuten) mocht niet gesproken worden. Wel werden de deelnemers uitgedaagd

om met elkaar te communiceren via het geschreven woord . Vervolgens werd een mondelinge discussie gestart gericht op verduidelijking: 'Waar wil u meer over weten? Wat valt op? Wat ontbreekt er? Met de groep is daarna, vanuit de focus 2020, bepaald welke overkoepelende of belangrijkste ambitie voor *people*, voor *planet* en voor *profit* benoemd kon worden. Vervolgens hebben deze ambities een uitwerking gekregen in drie subgroepen, waarbij de ambitie is genuanceerd en vergeleken met de huidige situatie, zodat te ondernemen acties om de ambitie te kunnen realiseren, werden benoemd.

Bij de afsluitende zevende dialoog is een andere methode gevolgd. Omdat tijdens deze dialoog er gesproken is over sectoroverstijgende onderwerpen, zijn er drie thema's met 2020 als focus, plenair besproken onder leiding van een gespreksleider.

De dialogen zijn afwisselend voorbereid en begeleid door Marleen van de Kerkhof (IVM-VU), Annemarie Groot (WING-Alterra), Leontien Bos (IVM-VU) en Marien Borgstein (WING-LEI), in samenwerking met sectordeskundigen van het LEI: Ge Backus, Theo Vogelzang, Ruud van Uffelen, Johan Bremmer, Bert Smit en Peter van Horne. De afsluitende dialoog is door Jan Staman (Rathenau Instituut) geleid. Elma Brassler (IVM-VU) heeft alle dialogen van een verslag voorzien. De verslagen van alle dialogen zijn aan de deelnemers voorgelegd ter commentaar.

1.4 Leeswijzer

Dit rapport kan gezien worden als een achtergronddocument met daarin een verslag van de gehouden 7 dialogen. Het verschijnt naast een rapport met een samenvatting van de dialogen (Borgstein en Leneman, 2007). Er zal een aparte rapportage komen over de gebruikte methodiek van dialogen als vorm van participatieve monitoring (Groot et al., 2007).

De verslagen van de dialogen worden in dit document in chronologische volgorde integraal weergegeven. Verder is de evaluatie door de deelnemers toegevoegd.

De eerste sectordialoog vond plaats met de varkenshouderijsector. Het programma en het verslag van deze dialoog wijkt af van de andere sectordialogen; er werd met inleiders gewerkt en de uitwerking van de stille wand is minder gedetailleerd. Na evaluatie van deze eerste dialoog door het projectteam is, onder meer met het oog op het doel en de beperkte tijd voor een dialoog, besloten van inleiders af te zien en meer aandacht te besteden aan het verzamelen van de percepties en beelden.

2 Dialoog Duurzame Varkenshouderij – 19 april 2006

Plaats: Zaal Verploegen te Wijchen

Tijd: 10.00 tot 14.00 uur

Aanwezigen

Henri van Asten (Varkenshouderij), Hans Baaij (Varkens in Nood), Gé Backus (WUR-LEI), Bert van den Berg (Dierenbescherming), Marien Borgstein (WUR-LEI), Cor Bosch (VBV), Elma Brasser (VU-IVM), Wim Brunnekreef (Hendriks UTD/Nutreco), Eric Douma (LTO), Jaco Geurts (NVV), Henk Haaring (Dorset Milieutechniek bv), Guus Habets (Werkgroep Landbouw en Inkomen), Johnny Hogenkamp (Varkenshouder), Robert Hoste (WUR-LEI), Martin Houben (Varkenshouder), Marleen van de Kerkhof (VU-IVM), Jennie van de Kolk (WOT Natuur & Milieu), Annie van Niersen (Werkgroep Landbouw en Inkomen), Hans Olijslagers (Topigs fokkerij), Wilma van de Poll (Stichting Natuur en Milieu), André van Straten (LNV, Directie Landbouw), Benny van Til (Varkenshouder), Hans Verhoeven (LTO Varkenshouderij), Wyno Zwanenburg (NVV).

2.1 Introductie

Marleen van de Kerkhof heet iedereen van harte welkom en bedankt de deelnemers dat ze tijd hebben vrijgemaakt om vandaag aanwezig te kunnen zijn bij deze dialoogbijeenkomst over de toekomst van de duurzame varkenshouderij. Er zullen eerst twee korte welkomstwoorden worden gegeven door respectievelijk Jennie van der Kolk en Gé Backus. Vervolgens zetten vier van de deelnemers hun persoonlijke visie uiteen over de ambities voor de duurzame varkenshouderij, de knelpunten die het realiseren van deze ambitie in de weg staan, en de oplossingsrichtingen die zij hiervoor zien. Deze vier uiteenzettingen vormen het startpunt voor een gezamenlijke discussie over de ambities voor de duurzame varkenshouderij met behulp van het 'duurzaamheidsschema' (zie later). In het tweede deel van de bijeenkomst gaan de deelnemers in drie subgroepen uiteen om de drie belangrijkste ambities voor de sector verder uit te werken, en om de bijbehorende knelpunten en oplossingsrichtingen in kaart te brengen.

Introductie - Jennie van der Kolk (WOT Natuur & Milieu)

Het Ministerie van LNV heeft in 2002 een plan ontwikkeld voor de voortgang in de duurzame landbouw in Nederland. Het Ministerie moet hierover elk jaar rapportage uitbrengen aan de Tweede Kamer. Maar wat zeggen deze cijfers en rapporten nu werkelijk? Bevinden we ons op de goede weg samen met de betrokkenen? Om deze vragen te kunnen beantwoorden heeft LNV het Milieu – en Natuurplanbureau (MNP) benaderd voor het uitvoeren van een onafhankelijk onderzoek naar de voortgang van de verduurzaming binnen de sector. Het MNP heeft op haar beurt dit onderzoek uitbesteed aan Wageningen UR (LEI, WING) en aan de Vrije Universiteit Amsterdam (IVM). Het doel van de bijeenkomst van vandaag is om een beeld te vormen van de ambities voor de duurzame varkenshouderij voor de lange termijn (2020); van de doelen die de sector voor zich zelf ziet, en van de trends en ontwikkelingen die de sector kenmerken.

De bijeenkomst van vandaag is niet op zichzelf staand. Er volgen vergelijkbare dialoogbijeenkomsten voor vijf andere sectoren uit de landbouw, te weten: glastuinbouw, akkerbouw, melkveehouderij, pluimveehouderij en opengrondstuintbouw. De resultaten van de zes dialogen zullen worden samengevat in een rapportage voor LNV.

Introductie - Gé Backus (LEI)

Er zijn met name vier onderwerpen van belang om in de discussie van vandaag te betrekken: (1) het internationale aspect, (2) de fasering in beleidsontwikkeling, (3) duurzaamheidsbeleid, en (4) de discussie van vandaag. *Internationaal*: Nederland levert slechts een hele kleine bijdrage aan de internationale varkensvleesconsumptie. We moeten er rekening mee houden dat er sprake is van een flinke toename van bevolking en welzijn op mondiaal niveau, met name in Azië, waardoor de consumptie van varkensvlees flink zal toenemen. Dit betekent dat we ons niet alleen maar moeten richten op de ambities en problematiek van de varkenshouders binnen Nederland, maar dat we ook over de grens moeten kijken. *De beleidsontwikkeling*: de ontwikkeling van beleid gaat door een drietal fasen. In de eerste fase ontstaat een 'sense of urgency' voor het oplossen van een probleem. In de tweede fase worden nieuwe regels en wetten opgesteld om het probleem op te lossen, en wordt van de betrokken sectoren verwacht dat ze deze nieuwe regels implementeren binnen de structuur van hun organisatie. In de derde fase komt men er achter dat het beleid niet zomaar bijgesteld kan worden. De keuzes die in het begin gemaakt zijn, bepalen de richting waarin het nieuwe beleid gaat en deze richting kan niet zomaar worden bijgesteld zonder economische gevolgen voor de sectoren. *Duurzaamheidsbeleid*: er zijn drie pijlers binnen duurzaamheid te onderscheiden: people (sociaal), profit (economisch) en planet (ecologisch). In de ontwikkeling van het duurzaamheidsbeleid moeten afwegingen worden gemaakt tussen deze drie factoren, en dat is erg lastig. Het wordt nog lastiger doordat we te maken hebben met bewegende doelen, waardoor het beleid regelmatig moet worden bijgesteld. *De discussie van vandaag*: de groep die vandaag bijeen is gekomen, is van grote waarde. Er is veel kennis aanwezig vanuit verschillende onderdelen van de sector. Een discussie over duurzaamheid is per definitie subjectief. Wanneer is iets duurzaam genoeg? Laten we daarom spreken over 'verduurzaming' van de varkenshouderij, in plaats van over duurzaamheid.

2.2 Vier visies op de duurzame varkenshouderij

Hans Verhoeven (LTO Varkenshouderij)

Om een analyse voor 2020 te kunnen maken moet eerst worden gekeken naar het verleden, om vervolgens de trend door te kunnen trekken naar de toekomst. Twee opmerkingen: (1) het doen van uitspraken over de toekomst is moeilijk want de marktwaarde van varkensvlees is erg onzeker, en (2) er is nergens in Nederland een varkenshouder die bewust niet-duurzaam produceert.

We kunnen er vanuit gaan dat in 2020 de problematiek op het gebied van ammoniak, geur en stof is opgelost. Water en energie zijn tegen die tijd nog wel belangrijke vraagstukken. Er zal ook een verschuiving plaatsvinden binnen de sector. De biologische sector zal groeien. Ook kan er een grotere vraag naar verbetering van het dierwelzijn komen. Hiervoor kunnen twee aanleidingen zijn: of vanuit de politiek zullen strengere basiseisen worden gesteld aan de producten, of de afzetmarkt (de consumenten) kan hogere eisen gaan stellen aan welzijn.

In de toekomst zal er sprake zijn van automatisering, waardoor het aantal dieren per arbeidskracht zal dalen ('people'). Er zal meer samenwerking nodig zijn tussen midden en klein bedrijf ('profit'). Wat we nu opbouwen moeten we doorgeven aan de volgende generatie. We zullen meer gaan verschuiven richting een kringloopproductie ('planet').

Veel van de instrumenten die momenteel in de varkenshouderij worden toegepast, zijn niet geschikt. Vooral middelvoorschriften, en het non-vaccinatiebeleid, zorgen voor problemen en remmen innovatie in de sector. Verhoeven gaat ervan uit dat in 2020 het non-vaccinatiebeleid geheel is afgeschaft. Verder is het van belang om te investeren in het oplossen van het mestprobleem en moeten ontwikkelingslanden zich richten op de ontwikkeling van hun eigen interne markt (in plaats van alles direct te exporteren).

Wim Brunnekreef (Nutreco)

Eén van de belangrijkste ambities voor de sector is het handhaven en versterken van de Nederlandse varkenssector tegen de mondiale concurrentie. Dit betreft vooral de gangbare veehouderij en niet de biologische productie, want de biologische productie zal vooral uit het buitenland komen. Wat voor ambities we ook zullen formuleren, in alle gevallen zal de kostprijs het belangrijkste aspect zijn. Daarnaast zal ook de marktvrage een grote rol spelen. Ambities op het gebied van welzijn bestaan uit het voorkomen van calamiteiten. Problemen zoals de varkenspest en voerproblemen die in het verleden zijn opgetreden mogen niet meer plaatsvinden. Ondermeer vanwege de negatieve invloed die dergelijke problemen hebben op de maatschappelijke acceptatie van de varkenshouderij.

Een aantal knelpunten kunnen het realiseren van de genoemde ambities in de weg staan. Een belangrijk knelpunt wordt gevormd door concurrentieverstorende maatregelen zoals welzijnseisen, middelvoorschriften, en varkensrechten. Dergelijke maatregelen belemmeren de groeiomogelijkheden van de varkenshouderij. Een ander knelpunt is de toenemende 'macht' van de burger. Hierdoor wordt de sector grotendeels geleid door eisen en maatregelen die door de maatschappij zijn opgelegd (overheid, burger), in plaats van door de markt.

Oplossingsrichtingen dienen gezocht te worden in het afschaffen van de varkensrechten en het stimuleren van actieve ondernemers. Deze ondernemers dienen zich vervolgens te richten op de internationale markt, om daar de kostprijs te krijgen. Duurzaamheid moet bereikt worden binnen de kostprijzen. Tot slot is het van belang dat binnen de sector goede relaties worden onderhouden.

Bert van den Berg (Dierenbescherming)

Het verleden van deze sector is economisch gezien een succes, maar er is geen rekening gehouden met dierenwelzijn. Dus een ambitie voor de toekomst zal zeker moeten zijn het diervriendelijk maken van de varkenshouderij. Helaas zal de omschakeling niet gemakkelijk gaan omdat dit veel tijd zal kosten. Eén van de problemen is dat de supermarkten varkensvlees gebruiken als 'lokkertje', dat tegen zeer lage prijzen wordt aangeboden. De varkenssector is zeer kostprijs gedreven waardoor er weinig ruimte overblijft voor innovatie.

De aanpak van de Dierenbescherming kan worden gekarakteriseerd als: 'duwen' – minimaal niveau van welzijn omhoog krijgen; 'trekken' – aan het topsegment van de sector, meestal de biologische ondernemers; en 'wringen' – ontwikkelen van segmenten tussen gangbaar en

biologisch in, waar dierwelzijn wel hoger is en toch economisch haalbaar (voorbeeld: varkensvlees uit zaagselstallen).

Oplossingsrichtingen voor de gestelde problemen moeten worden gezocht in het wederzijds bevruchten en van elkaar leren tussen de biologische en de gangbare varkenshouderij. Verder vormt segmentering in de markt een manier om verduurzaming te bevorderen. De sleutel voor duurzaamheid ligt bij de consument. De consument wil nu vooral weinig betalen. De burger heeft een morele rol te vervullen maar zodra de burger de winkel binnenkomt, gedraagt het zich als een consument en gaat het voor het goedkoopste product. Het verschil tussen de burger en de consument moet dus omlaag. Diervriendelijke producten zouden beter gepromoot moeten worden, bijvoorbeeld met een logo van de dierenbescherming.

Wyno Zwanenburg (NVV)

Duurzaamheid moet internationaal geregeld worden, waarbij Nederland geplaatst moet worden in het Noord-Europese vlak. De ambities voor de varkenshouderij zijn: (1) het aantrekken van het ondernemingsschap, (2) niet op de voorpagina van de krant komen, oftewel het vermijden van calamiteiten, en (3) pro-actief zijn, dat wil zeggen, zelf ambities stellen in plaats van achter de voorschriften aanlopen. Hierdoor ontstaan voor de sector mogelijkheden om door te innoveren.

Een belangrijk probleem is dat de sector voorheen de boodschap niet goed heeft kunnen verkopen. Er is een grote afstand tussen de consument en de producent, en binnen de sector wordt onderling niet goed gecommuniceerd. In het geval van een calamiteit vallen verschillende partijen in de sector over elkaar heen, en de media springt hier op in. Er is in toenemende mate sprake van een trechtermodel, met daarin een paar grote partijen op het gebied van retail en slacht, en daaronder een grote hoeveelheid kleine varkenshouderijen. Dit maakt de communicatie niet eenvoudiger (meer afstand). Een ander probleem is dat het overheidsbeleid de lat voor de sector té hoog legt, ook al presteert de sector goed. De sector heeft continuïteitswaarborging nodig om diepte-investeringen te kunnen doen (en terug te verdienen).

Duurzaamheid moet gestuurd worden vanuit de economie. De varkenssector moet niet afhankelijk zijn van subsidies waar een eisenpakket aan vast hangt die de marktwaarde tegenwerken. In plaats daarvan moet de sector zijn geld uit de markt zien te halen.

2.3 Ambities voor een duurzame varkenshouderij

2.3.1 Discussie

De discussie over ambities wordt gevoerd door middel van een 'stille wand' aanpak. Deze aanpak houdt in dat iedereen gedurende 15 minuten zijn/haar ambities voor de varkenshouderij mag opschrijven op grote vellen die op de muur hangen. Er mag niet gesproken worden: de deelnemers communiceren louter met elkaar via de wand. De (stille) wand is voorzien van een 'duurzaamheidsschema', waarin de deelnemers hun ambities kunnen onderbrengen. Dit schema bestaat uit drie kolommen, die worden gevormd door de drie pijlers van duurzaamheid; en uit drie rijen, die worden gevormd door een temporele en geografische schalen. In Figuur 2.1 staan de resultaten van de stille-wand-discussie in hoofdlijnen weergegeven.

	Sociaal	Economisch	Ecologisch
	People	Profit	Planet
Hier en nu Nederland; korte termijn	<p>Kloof burger/consument</p> <p>Samenwerking</p> <p>Marker vaccins</p>	<p>Kostprijs</p> <p>Marktvraag</p> <p>Innovatie verhoudt zich slecht met regelgeving</p>	<p>Integrale stelsystemen</p> <p>Recycling</p> <p>Energie</p>
Hier en later Nederland; lange termijn	<p>Maatschappelijke acceptatie</p> <p>Aandacht mens en leefomgeving</p>	<p>Segmenteren om te innoveren</p> <p>Duurzaamheid</p> <p>Meer invloed op retailhandel</p>	<p>Diergezondheid</p> <p>Zo min mogelijk invloed op de omgeving</p>
Elders Korte en lange termijn; sociaal-economisch vooral ontwikkelingslanden	<p>Imago</p> <p>Nieuwe regelgeving toespitsen op nieuwe stallen</p>	<p>Soepele wet/regelgeving</p>	<p>Produceert in kringloop</p> <p>Gebruik duurzaam geproduceerde grondstoffen</p>

Figuur 2.1: Overzicht van de hoofdpunten van de stille-wand-discussie

Een eerste constatering na de stille-wand-discussie is dat er naast ambities ook veel maatregelen zijn opgeschreven. We gaan ons echter eerst concentreren op de ambities, de maatregelen komen in de subgroepen aan bod. De volgende ambities zijn genoemd:

Ambities op het sociale vlak ('people'):

- Maatschappelijke acceptatie en het krijgen van een positief imago.
- Kloof tussen burger en consument verkleinen.
- Open communicatie met burgers en samenleving.
- Markervaccins inzetten.
- Meer samenwerking (en kennisuitwisseling) tussen de verschillende partijen in de keten.
- Locaties doorgeven.
- Aandacht voor de mens en leefomgeving (geen megabedrijven).

Ambities op het economische vlak ('profit'):

- Een concurrerende kostprijs.
- Continuïteit.
- Marktsegmentatie om te innoveren.
- Efficiënt gebruik van duurzame grondstoffen.
- Verbeteren mogelijkheden voor diergezondheid ('balanced breeding').
- Vlees als winstmaker voor de retail.
- Duurzaamheidsstrategie via de P van profit.
- Export van duurzaamheidsbeginsel- en principes.
- Ontwikkelingslanden moeten hun interne markt ontwikkelen.

Ambities op het ecologisch vlak ('planet'):

- Energie besparen, of zelfs produceren, door kringloopgedachte en recycling.
- Reduceren van de impact van de varkenshouderij op omgeving.
- Verbeteren diergezondheid, vaccinatie toelaten.
- Verbeteren dierenwelzijn.
- Geen gen techniek toepassen.
- Gebruik van duurzaam geproduceerde grondstoffen.

In de nabespreking van de stille-wand-resultaten wordt geconstateerd dat een aantal van de gestelde ambities onder de drie P's met elkaar gerelateerd zijn. Het overbruggen van de kloof tussen de burger en de consument, het streven naar open communicatie, en vergroten van de maatschappelijke acceptatie van de varkenshouderij hebben allen met het verbeteren van het imago van de varkenssector te maken. Ook het gebruik van markervaccins is hieraan gerelateerd, daar het markervaccin zorgt voor meer mogelijkheden om de diergezondheid te verbeteren, wat een positief effect zal hebben op het imago van de sector. Ook de ambitie om een concurrerende kostprijs te behouden heeft met het imago en de maatschappelijke acceptatie te maken. De prijs wordt uiteindelijk niet alleen bepaald door de kosten, maar ook door de 'waarden', met andere woorden, ook aspecten als dierenwelzijn en diergezondheid spelen hierin een rol. Er wordt echter wel een spanning geconstateerd tussen diergezondheid en dierenwelzijn, en tussen voedselveiligheid en dierenwelzijn. Ook zien sommigen een spanning tussen enerzijds het streven naar meer aandacht voor mens en leefomgeving (en dus geen megabedrijven meer), en anderzijds het streven naar een concurrerende kostprijs (die veelal door schaalvergroting kan worden gerealiseerd). Tot slot werd door de groep een relatie gelegd tussen de ambitie om te produceren in kringlopen en het behouden van een concurrerende kostprijs. Al met al kwam uit de stille-wand-discussie naar voren dat de deelnemers mogelijkheden zien om ambities op het gebied van people, planet, en profit met elkaar te combineren, en door middel van een marktgerichte aanpak de sector financieel gezond te houden, de diergezondheid te verbeteren, de maatschappelijke acceptatie te verhogen, en zo veel mogelijk in kringlopen te produceren.

Op basis van de stille-wand-discussie worden de volgende drie hoofdambities gekozen die vervolgens in drie subgroepen verder zijn uitgewerkt:

- Een maatschappelijk gedragen varkenssector in Nederland.
- Een eerlijke prijs voor een eerlijk product.
- Produceren in kringloop.

2.3.2 'People' ambitie: 'Een maatschappelijk gedragen varkenssector in Nederland'

Deze ambitie omvat de volgende deelambities die uit de stille-wand-discussie naar voren zijn gekomen:

- Kloof tussen burger en consument overbruggen.
- Aandacht voor mens en leefomgeving.
- Open communicatie met leefomgeving.
- Imago verbeteren.
- Acceptatie markervaccin, waardoor verbeteren diergezondheid.

Knelpunten die kenmerkend zijn voor de huidige situatie, en die het realiseren van de ambitie in de weg kunnen staan:

- De retail is in Nederland erg terughoudend in het afnemen van gevaccineerd vlees, vanwege afbreukrisico's. Het beleid omtrent gevaccineerd vlees richt zich niet op de retail.
- In het geval van crises is er geen eenduidige communicatiestroom vanuit de sector. Er worden verschillende berichten uitgezonden, en partijen gaan naar elkaar wijzen, dit is slecht voor de beeldvorming bij de samenleving.
- Gekoppeld aan het vorige punt: de varkenshouders spreken niet met één stem maar hebben verschillende vertegenwoordigers. De huidige situatie, waarin er twee belangenvertegenwoordigers zijn (LTO en NVV) werd door de meesten niet problematisch gevonden, maar er moeten zeker niet meer vertegenwoordigers bijkomen.
- De bedrijfsstructuur in de varkenshouderij is letterlijk erg gesloten, grote hekken e.d.. Dit heeft onder meer te maken met hygiëne. Deze geslotenheid strookt niet goed met de behoefte aan transparantie en openheid in de sector.
- Slechts een zeer beperkte groep burgers is daadwerkelijk geïnteresseerd in waar het vlees vandaan komt, en hoe het tot stand komt.
- De varkenssector heeft een sterk technisch imago, en is grootschalig opgezet (intensieve, grote bedrijven), wat niet aanspreekt bij de consument, vergeleken met de rundveehouderij bijvoorbeeld (koeien in de wei).
- In vergelijking met andere sectoren zijn er voor de varkenshouderij weinig financiële middelen beschikbaar om te innoveren. Daar komt bij dat de beschikbare middelen niet gelijkmatig over de sector zijn verdeeld, maar op een paar punten zitten. Dit heeft te maken met de structuur van de sector met daarin veel losse bedrijven.
- In aanvulling op vorig punt: er wordt teveel claim gelegd op verrichte innovaties in de sector. Als er eenmaal met behulp van de beschikbare financiële middelen bepaalde innovaties worden gedaan, dan komt er direct beleid dat de innovatie in de hele sector moet worden toegepast. Hierom is de sector wat terughoudend geworden met het besteden van de onderzoeksbudgetten.
- De sector is gevoelig voor calamiteiten en 'malpractice'. Eén knoeier in de sector kan het verpesten voor de rest.
- De doelen voor de sector worden sterk door de Nederlandse context (beleid, maatschappij) bepaald, terwijl de sector grotendeels op export is gericht.

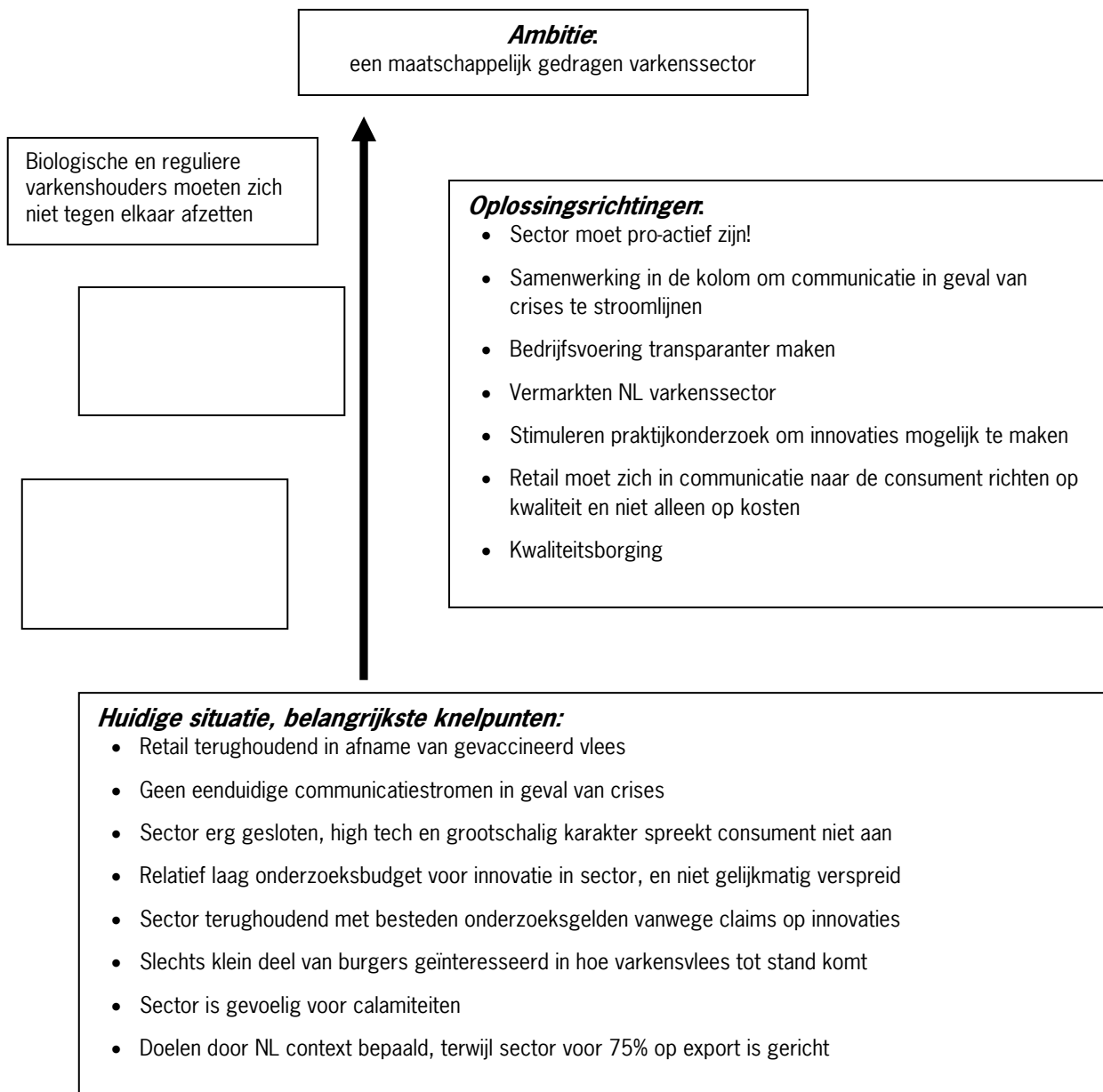
Oplossingsrichtingen om de knelpunten het hoofd te bieden:

- Het credo in de groep was dat de sector *pro-actief* moet zijn, op verschillende onderdelen (zie hieronder).
- Samenwerking in de varkenskolom om de communicatie te stroomlijnen. Er moet een structuur worden opgezet om een eenduidige communicatie in tijden van crises te verzorgen.
- Transparantie in de varkenshouderij, in tekst en beeld. Suggesties die werden gedaan: open dagen, varkensshowroom, open dialoog tussen partijen, gebruik van internet om toegankelijkheid van data te vergroten, (maatschappelijk) jaarverslag, communicatie richting burgers en consumenten over herkomst van het vlees. De burger moet het gevoel hebben dat het allemaal in orde is.
- Vermarkten van de Nederlandse varkenshouderij. De varkenssector ligt voorop op het gebied van technologie en innovatie. Het is daarom van belang om naar buiten toe te laten zien waar de sector mee bezig is (zie ook onder 'transparantie').
- Stimuleren van praktijkonderzoek om innovaties mogelijk te maken en het dierenwelzijn verder te verbeteren.
- De retail zou zich meer moeten richten op het 'verleiden' van de consumenten met kwaliteitsargumenten en niet alleen met (lage) prijsargumenten.
- Kwaliteitsborging; zou een manier kunnen zijn om 'knoeiërs' in de sector te identificeren en te corrigeren.

Overige opmerkingen die door de subgroep zijn gemaakt:

- De reguliere varkenshouderij en de biologische varkenshouderij moeten zich niet tegen elkaar afzetten. Zeker aangezien het in de lijn der verwachting ligt dat beide in de loop van de tijd naar elkaar toe zullen groeien (het verschil zal kleiner worden).
- Vlees is een welvaartsartikel.
- Mensen kiezen bewust voor het eten van vlees.
- Om de voortgang in de sector op het gebied van bovenstaande ambities te monitoren, zou gebruik kunnen worden gemaakt van, bijvoorbeeld, enquêtes en maatschappelijk jaarverslagen. Een belangrijke indicator voor de sector, dat het goed gaat is als de sector van de voorpagina van de krant af blijft.

De resultaten van de subgroep zijn als volgt schematisch weergegeven (Figuur 2.2):

Figuur 2.2 Schematische weergave discussie-subgroep 'People'

2.3.3 'Profit' ambitie: 'Een eerlijke prijs voor een eerlijk product'

Deze ambitie omvat de volgende deelambities die uit de stille-wand-discussie naar voren zijn gekomen:

- Een concurrerende kostprijs (internationaal)
- Continuïteit in de sector op de lange termijn.
- Niet alleen kosten maar ook waarden.
- Innovatie → segmenteren om te innoveren.
- Een internationaal level playing field.
- Consument leidend in plaats van retail.
- Interne markt van ontwikkelingslanden op orde.

Knelpunten die kenmerkend zijn voor de huidige situatie, en die het realiseren van de ambitie in de weg kunnen staan:

- De kostprijzen in verschillende landen lopen uiteen vanwege de verschillende productieomstandigheden.
- De kostprijzen in de EU zijn hoog vanwege de wettelijke eisen die worden gesteld op het gebied van dierenwelzijn en milieu. Nederland is een exportland, waardoor het altijd probeert de kostprijs zo laag mogelijk te houden.
- Het Ministerie van LNV is in de afgelopen jaren verder van de sector af komen staan. De ambtenaren die er werken kennen de sector niet. Ze hebben geen idee van de problemen die ontstaan zodra ze de regels veranderen. Bovendien ontbreekt een afstemming tussen regels van de gemeentelijke, provinciale en landelijke overheden. Hierdoor duren vergunningstrajecten soms vele jaren.
- Aansluitend op het vorige knelpunt: de wetgeving die wordt gemaakt is niet op maat, maar geldt vaak voor alle bedrijven, en dus ook voor de bestaande stallen.
- De gezondheidsstructuur voor de varkenssector is niet goed. Bedrijven hebben onvoldoende vrijheid om een driefasesysteem in te voeren vanwege transportbeperkingen.
- Er wordt veel overlegd en er worden veel rapporten geschreven, maar er wordt te weinig gehandeld (de subgroep doelt hier op de overheid).
- Consumenten kunnen nu in de winkel niet kiezen tussen biologisch vlees, gangbaar vlees, en 'tussenin' vlees.

Oplossingsrichtingen om de knelpunten het hoofd te bieden:

- Binnen de EU moeten hogere eisen worden gesteld aan landen die varkensvlees produceren buiten de EU. Dit kunnen we opvangen door het vormen van kwaliteitseisen door de Europese retail. Eigenlijk zou de retail alleen maar mogen kopen wat we hier in Nederland, dan wel in Europa, produceren. Anders kunnen we nooit concurreren met de kostprijzen van andere landen. Volgens sommige deelnemers kan de retail niet gedwongen worden om aan (vanuit het buitenland) gekocht varkensvlees dezelfde eisen te stellen als die in Nederland gelden. Bovendien is het een probleem dat op Europees niveau moet worden aangepakt.
- De overheid moet meer meedenken met de ondernemers. Nieuwe regelgeving zou alleen voor nieuwe stallen moeten gelden. Dit gebeurt ook in Duitsland en daar werkt het prima. De implementatie van welzijns- en milieumaatregelen door stalaanpassingen gebeurt daar synchroon met het afschrijven van de stallen. De regering moet de boeren de ruimte geven om zelf tot oplossingen te komen in plaats van ze steeds maar nieuwe regels op te leggen. Als ondernemer moet je flexibel en snel kunnen handelen.
- Meer transparantie over de herkomst van vlees, zodat de consument een bewuste keuze kan maken.

Overige opmerkingen die door de subgroep zijn gemaakt:

- De varkenssector moet alleen naar een product met meer waarde toe willen, als het een echt onderscheidend product is met een sterke exportproductie. Dan moeten we ook bewust zijn dat varkensbedrijven niet hetzelfde ambitieniveau hebben.
- Het is niet de taak van de varkensbedrijven om de vraag naar vlees met toegevoegde waarde te stimuleren. De varkenssector produceert namelijk één uniform bulk product, en kan niet verder de keten in gaan.

2.3.4 'Planet' ambitie: 'Produceren in kringloop'

Deze ambitie omvat de volgende deelambities die uit de stille-wand-discussie naar voren zijn gekomen:

- Efficiënt grondstoffengebruik aan de voorkant (bijproducten / restproducten uit de industrie, mineralen, emissie, water).
- Optimale verwaarding van de hoofdstroom (vlees).
- Verlies beperken aan de achterkant (mineralen, emissie, water, energie), door recycling en nastreven hergebruik.
- Besparen en produceren van energie.

De groep stelt een aantal randvoorwaarden om de gestelde ambitie te realiseren:

- Het moet geld opleveren ('profit').
- De ambitie moet internationaal gelden, niet alleen voor Nederland.
- Zo min mogelijk invloed op omgeving uitoefenen.

Knelpunten die kenmerkend zijn voor de huidige situatie, en die het realiseren van de ambitie in de weg kunnen staan:

- Individualisme: er wordt gesuboptimaliseerd per schakel, bedrijf of actor.
- Knellende regelgeving bijvoorbeeld ten aanzien van reststromen uit de industrie (terwijl stromen geld kost ('profit') en de varkenshouder het imago van afvalverwerker krijgt ('people').
- Level playing field.

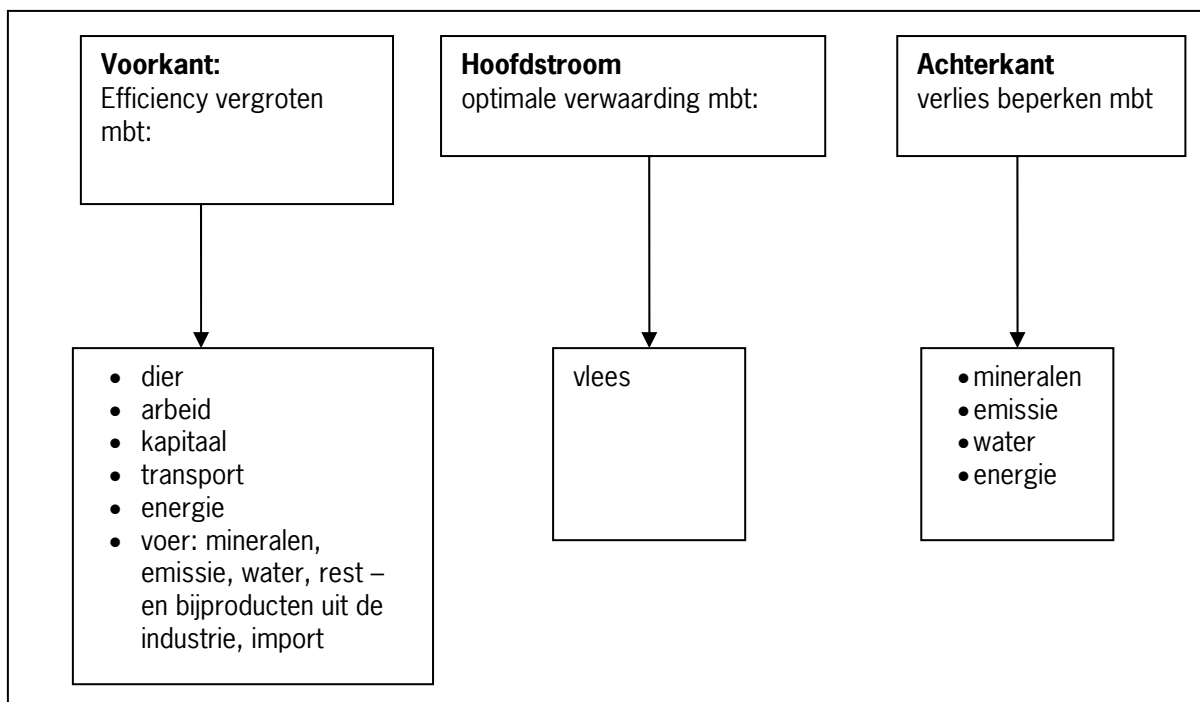
Oplossingsrichtingen om de knelpunten het hoofd te bieden:

- Probleemgericht projectmatig samenwerken: overheid, onderzoek, sector (niet baseren op toevallige ontmoetingen).
- Experimenteeruimte krijgen en niet meteen afgerekend worden als het experiment niet binnen de huidige kaders past.
- Doelvoorschriften in plaats van middelvoorschriften.
- Overall in Europa, of zelfs in de wereld, dezelfde voorschriften.

Aandachtspunten voor de monitoring van de voortgang in de duurzame varkenshouderij:

- Het gebruik van rest- en bijproducten uit de industrie.
- Transport- en milieukosten van grondstofimport.

De resultaten van de subgroep zijn schematisch weergegeven in Figuur 2.3.

Figuur 2.3 Schematische weergave discussie-subgroep 'Planet'

2.4 Reflectie en Afsluiting

Na een terugkoppeling uit de drie subgroepen worden Jennie van der Kolk en Gé Backus gevraagd om een korte reactie te geven op het besprokene.

Reactie Jennie van der Kolk

Varkenshouderijen zijn individuele organisaties, maar ze hebben wel een gezamenlijk belang. Voor het ontwikkelen van de ambities wordt de hele keten erbij betrokken. Er is op elk vlak kennis nodig en dit kan worden bereikt door samenwerking tussen de organisaties. Elke keer weer keren we terug op de rol van de overheid, maar we moeten wel in gedachten houden dat de overheid maar één van de spelers is in dit proces. Er ligt ook een eigen verantwoordelijkheid voor de bedrijven in de keten.

Reactie Gé Backus

De ruimte om te ondernemen moet in balans zijn met de maatschappij en met de 3 P's (people, planet, profit). Het investeringsritme moet passen bij het tempo waarin je investeert. In de discussie wordt zowel gepleit voor een stabiele overheid met generieke regels als voor het toelaten van experimenteerruimte. Dit staat wel op gespannen voet met elkaar. We willen allemaal dat de overheid 'zonder onderscheid des persoons' functioneert. Dat verhoudt zich echter niet zo goed met het toestaan van experimenteerruimte in specifieke gevallen.

De deelnemers worden van harte bedankt voor hun tijd en inzet tijdens de bijeenkomst. De rapportage van LNV aan de Tweede Kamer zal t.z.t. aan de deelnemers worden rondgestuurd.

2.5 Evaluatie door de deelnemers

Deze paragraaf laat de evaluatie zien door de deelnemers aan de dialoog. Aan de hand van 6 vragen hebben de deelnemers de bijeenkomst een cijfer gegeven en hen is ook gevraagd welke sterke en zwakke punten de dialoog kende.

	Cijfer
1. Algemene indruk bijeenkomst	7,6
2. Organisatie bijeenkomst	8,3
3. Discussie over de juiste onderwerpen gegaan	7,1
4. Toepasbaarheid dialoog als aanvullende monitoringsmethode	6,4
5. Mening voldoende in kunnen brengen?	7,5
6. Vertrouwen dat resultaten goed gebruikt zullen worden?	5,8

7. Sterk en een zwak punt bijeenkomst

Sterke punten

Veel verschillende invalshoeken (1)

Veel partijen aanwezig (7)

Open discussie (3)

Juiste verhouding deelnemers (2)

Contacten en begrip onderling (1)

Goede betrokkenheid (1)

Zwakke punten

Veel te breed ingezet (1)

Belangrijke stakeholders ontbreken, zoals slachterijen en retail (1)

Geen duidelijk beeld van de definitie duurzaamheid, terwijl dit het uitgangspunt is (1)

Teveel monoloog (1)

Weinig de sector (1)

Te korte tijd om volledige oplossingen te bedenken (1)

Te algemeen (1)

Aanvullende opmerkingen of suggesties

Internationale component beter uitdiepen

Zorg voor representativiteit van de hele sector + NGO's + overheid

Vegetariërs buiten de discussie houden (Varkens in Nood), hebben maar 1 doel: verdwijnen van de varkenshouderij

De uitkomst van deze discussie is geen gewogen gemiddelde waar de sector verder mee komt

Ga zo door

Kijkend naar de deelnemers, heeft u bepaalde organisaties gemist?

<i>Gemiste organisatie/betrokkene</i>	<i>Aantal</i>
Retail	9
Vleessector	2
Consumentenbond	1
Slachterij	4
VROM (duurzame productie)	1
Provincies	1
Gemeenten	1
Vertegenwoordigers kleine(re) bedrijven	1

3 Dialoog Duurzame Akkerbouw – 10 mei 2006

Plaats: Conferentiehotel Dennenheul Ermelo

Tijd: 15.00 tot 21.00 uur

Aanwezigen

Jan Wijnen (ZLTO), Hein Waalkens (akkerbouwbedrijf), Cees de Kroon (LTO Noord), Koos van Splinter (Stichting Edudelta Onderwijsgroep), Jacob Dogterom (DLV), Jaap Haanstra (LTO Vakgroep Akkerbouw), Teunis van Dijk (NMI), Jan Paul van Hoven (Koninklijke Maatschap Wilhelminapolder, akkerbouwbedrijf), Jan van de Wijnboom (Ministerie van LNV, afdeling Landbouw), Marien Valstar (Ministerie van LNV), Pieter Evenhuis (akkerbouwbedrijf), Ben Hasselo (akkerbouwbedrijf), Arjen Veerman (PPO Wageningen UR), Willem Eerkens (akkerbouwbedrijf), T. Sijperda (De Groene Vlieg), Chris de Visser (PPO Wageningen UR), J. Kodde (Aardappelgroothandel Flevostar Dronten vof), Jelle Bruin (akkerbouwbedrijf), Maurice Steinbush (Cumela, Nederland), Jan Ros (Milieu- en Natuurplanbureau), Jennie van der Kolk (WOT Natuur & Milieu), Marien Borgstein (WUR-LEI), Annemarie Groot (WUR-WING), Leontien Bos (IVM-VU), Elma Brassier (IVM-VU), Bert Smit (WUR-LEI), Anne-Marie de Ruiter (LNV Directie Kennis), Chris. Koopmans (Louis Bolk Instituut), Roel Veen (akkerbouwbedrijf), H. Greve (Hoofdproductschap Akkerbouw), H. Leneman (WUR-LEI), Hilchard Waalkens (akkerbouwbedrijf).

3.1 Introductie

Introductie – Jennie van der Kolk (WOT Natuur & Milieu)

Jennie van der Kolk heet iedereen van harte welkom bij de tweede dialoog in het kader van de duurzame landbouw. Alle deelnemers worden bedankt voor hun aanwezigheid, vooral omdat het zo een drukke periode is voor de akkerbouw.

Dit project wordt uitgevoerd in opdracht van het ministerie van LNV. Eind 2002 heeft LNV een plan van aanpak geschreven voor de overgang naar een duurzame landbouw in Nederland. Dit plan is aan de Tweede Kamer aangeboden. Het ministerie van LNV moet elk jaar een voortgangsrapport aanbieden aan de Tweede Kamer. Dit rapport wordt grotendeels uitgedrukt in cijfers en getallen. Maar wat vertellen deze cijfers nu werkelijk? In aanvulling op de traditionele cijfermatige monitoring, wil LNV gesprekken aangaan met mensen uit de verschillende sectoren van de landbouw. LNV heeft hiervoor het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) benaderd voor het uitvoeren van een onafhankelijk onderzoek. MNP heeft op zijn beurt het LEI en IVM benaderd om het onderzoek op te zetten. De klanken die vanuit de sectoren worden opgepikt, worden in een synthese samengevat en aan LNV aangeboden. Op zijn beurt zal het ministerie van LNV deze rapportage weer aanbieden aan de Tweede Kamer in aanvulling op de cijfermatige rapporten die elk jaar worden uitgegeven.

Dit is de tweede dialoog die plaatsvindt in het kader van dit onderzoek. Er heeft al een dialoog plaatsgevonden met de sector varkenshouderij. Dialogen met glastuinbouw, melkveehouderij, pluimveehouderij en opengrondstuinbouw zullen nog volgen. Komende jaren zullen mogelijk soortgelijke dialogen gehouden worden om te volgen of de ambities en doelen van de sector

veranderen en om de voortgang van verduurzaming in kaart te brengen. Dat wordt bepaald aan de hand van de resultaten.

Vandaag komen de ambities, doelen, knelpunten en mogelijke oplossingsrichtingen op weg naar een duurzame landbouw van de akkerbouw aan bod.

Introductie - Annemarie Groot (WING Wageningen UR)

Annemarie Groot stelt zich voor en heet iedereen welkom op deze bijeenkomst. Marien Borgstein van het LEI en Leontien Bos van het IVM worden voorgesteld. In aanvulling op wat Jennie heeft gezegd: voordat het verslag naar het Ministerie van LNV wordt gestuurd, krijgen de deelnemers eerst inzage en kunnen ze commentaar en aanvullingen geven.

Eerst wordt het programma doorgenomen. Het doel van deze dag is om een kwalitatief beeld te vormen van de ambities die de sector heeft voor het jaar 2020. De vragen die hierbij worden gesteld zijn:

- Wat zijn de ambities van de sector voor het jaar 2020?
- Waar staat de sector nu?
- Wat voor trends zijn van invloed op het bereiken van de ambitie?
- Wat voor knelpunten spelen bij het bereiken van die ambities?
- Wie moet wat voor acties ondernemen voor het bereiken van die ambities?

Eerst maken we kennis met elkaar door het noemen van persoonlijke ambities. Vervolgens bepalen we de ambities van de sector. In drie subgroepen gaan we dieper in op deze ambities, de stand van zaken, op knelpunten en trends en op mogelijke oplossingsrichtingen voor de sector. Belangrijk is dat het gaat om de verscheidenheid van ambities in kaart te brengen. Het doel is dus niet om consensus te behalen. Ook wordt in het rapport duidelijk aangegeven dat het geen definitieve formulering is van de sector, ambities kunnen verschuiven in de loop van de tijd.

Op de muur hangen flappen met informatie over de sector akkerbouw. Deze zijn ter inspiratie en puur informatief om een voorzet te geven voor mogelijke discussie. Het gaat niet om een synthese van de situatie zoals die nu is.

3.2 Korte kennismaking

<i>Naam</i>	<i>Persoonlijke ambitie voor 2020</i>
J. Wijnen (ZLTO)	> Ondernemende agrariërs in de keten verder helpen > Bestaansrecht in 2020
Hein Waalkens (Akkerbouwbedrijf)	> Een goed rendement > Bedrijf gegroeid ten opzichte van nu
C. de Kroon (LTO Noord)	> Richtlijnen bij overheid en bedrijven zo vormen dat er een optimale benutting is van het bedrijf
K. van Splinter (Stichting Edudelta)	> Opleiden van akkerbouwers en ondernemers Onderwijsgroep)
J. Dogterom (DLV)	> In 2020 het renderend deel van het land hebben

- J. Haanstra (LTO Vakgroep Akkerbouw) > In 2020 meer dan 70% opvolging in de bedrijven
- T. van Dijk (NMI) > Optimale productie bij verminderde input
- J. van Hoven (Akkerbouwbedrijf) > Werknemers werken met plezier
> Omgeving geniet van het bedrijf
> Goed rendement voor het bedrijf
- J. van de Wijnboom (ministerie LNV) > Platteland met economische activiteit en aantrekkelijkheid
> Sectoren hebben hun plek gevonden
- M. Valstar (ministerie LNV) > Vitale sector in een vitaal platteland
- P. Evenhuis (akkerbouwbedrijf) > Rendabel blijven
> Juiste schaalgrootte om bij de tijd te blijven
- B. Hasselo (akkerbouwbedrijf) > Economisch gezonde prijsvorming
> Optimale schaalvorming
> Gezonde oude dag
- J. van der Kolk (WOT Natuur & Milieu) > Alle drie p's van duurzame landbouw in een duurzaam platteland
- A. Veerman (Akkerbouwbedrijf) > Bedrijfsontwikkeling en innovatie
> Duurzame akkerbouw
> 'Profit' als voorwaarde om 'people' en 'planet' te bevorderen
- W. Eerkens (PPO Wageningen WUR) > Bedrijven van huidige omvang met voldoende inkomen
- T. Sijperda (De Groene Vlieg) > Groter gebied voor Zeeuwse uienteelt
> Rendabel bedrijf
> Betere regelgeving en ondersteuning
> Aardappelmoetheid van de sector helpen
- C. de Visser (PPO Wageningen WUR) > Blijven perspectief voor de akkerbouw
> Sector is rendabel
> Meer economisch perspectief met als randvoorwaarde ecologische duurzaamheid
- J. Kodde (Aardappelgroothandel Flevostar Dronten) > Grotere afzet voor zoon
> Meer export van product
> Omgeving overtuigd dat bedrijf van meerwaarde is voor omringende boeren
> Export van goede aardappelen in plaats van restaardappelen
- J. Bruin (akkerbouwbedrijf) > Voortvarend en optimaal bedrijf
> Nederland nog steeds exportland

M. Steinbusch (Cumela Nederland)	<ul style="list-style-type: none"> > Betrouwbare organisatie hebben voor de achterban > Meer arbeid in de sector > Innovatieve technieken > Sector is rendabel
J. Ros (MNP)	<ul style="list-style-type: none"> > Lange termijnbeleid vormgeven > Duidelijk idee over plan van aanpak door goede samenwerking
Chris Koopmans	<ul style="list-style-type: none"> > Internationaal participatief onderzoek, preferred partners in agrarisch onderzoek
Roel Veen	<ul style="list-style-type: none"> > Leuk winstgevend bedrijf > Opvolging voor het bedrijf
H. Greve	<ul style="list-style-type: none"> > Sector nog meer bekend om zijn gezonde ondernemers en gezond product > Bedrijven leveren bijdrage aan een juist beleid vanuit de politiek
Hilchard Waalkens	<ul style="list-style-type: none"> > Optimaal producerend bedrijf > Grondstofproductie
H. Leneman	<ul style="list-style-type: none"> > Bedrijfsopvolging
A de Ruiter	<ul style="list-style-type: none"> > Zij is degene die samen met collega het verslag schrijft waarop de minster zijn rapportage aan de kamer baseer. Ze noemt ook de burgerdialogoog als input voor de rapportage

De verwerkende industrie ontbreekt vandaag. Die hebben op het laatste moment afgebeld. Probeer in de discussie wel die tak van de sector mee te nemen.

3.3 Ambities voor een duurzame akkerbouw

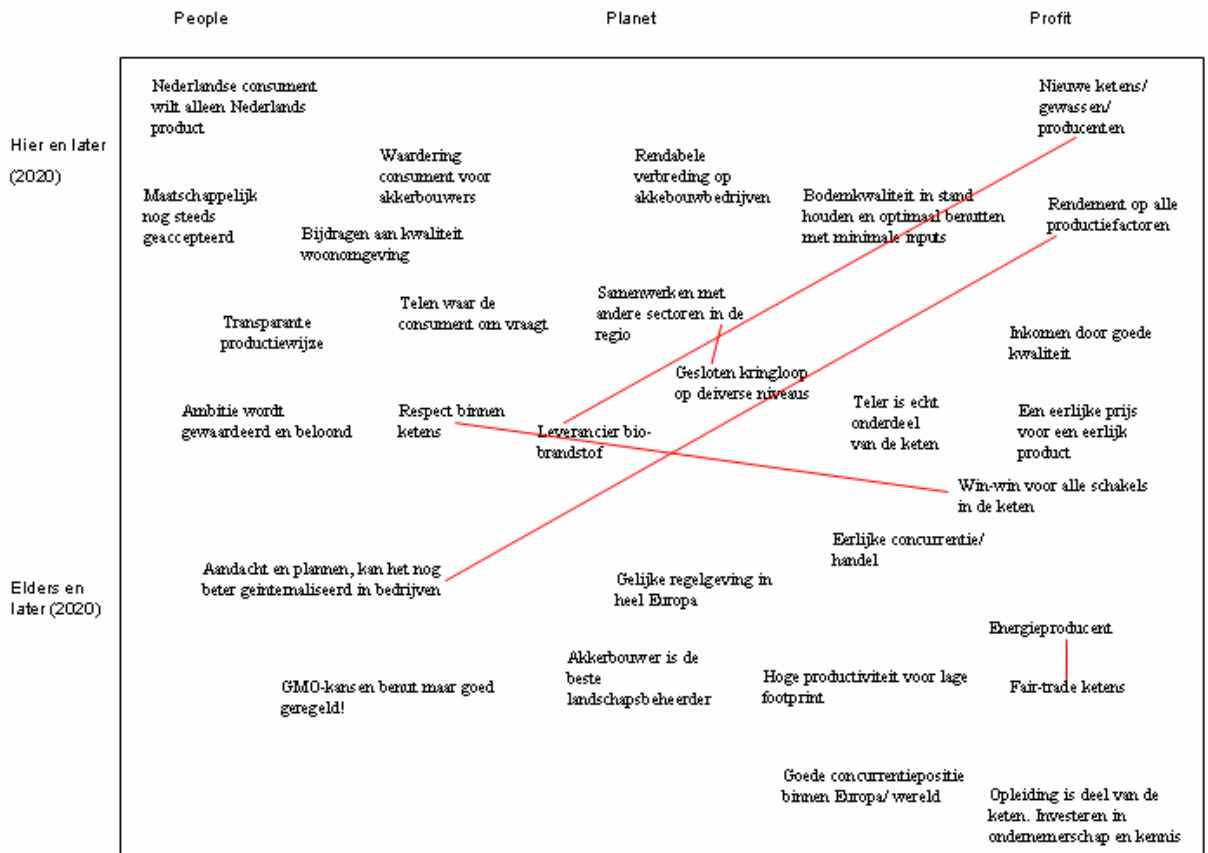
3.3.1 Discussie

De discussie over ambities wordt gevoerd door middel van een 'stille wand' aanpak. Deze aanpak houdt in dat iedereen gedurende 15 minuten zijn / haar ambities voor de akkerbouw mag opschrijven op grote vellen die op de muur hangen. Er mag niet gesproken worden: de deelnemers communiceren louter met elkaar via de wand. De (stille) wand is voorzien van een 'duurzaamheidsschema', waarin de deelnemers hun ambities kunnen onderbrengen. Dit schema bestaat uit drie kolommen, die worden gevormd door de drie pijlers van duurzaamheid; en uit twee rijen, die worden gevormd door een temporele en geografische schalen. In Figuur 3.1 staan de hoofdlijnen van de stille-wand-discussie. In tabel 3.1 staan alle opmerkingen uit de stille-wand discussie.

Tabel 3.1 Overzicht van alle opmerkingen tijdens de stille-wand-discussie¹.

- Nederlandse consument wil alleen Nederlands product
- Dialoog aangaan met de burger
- Sector plezierig om in/voor te werken
- Tijd voor je gezin
- (Her)waardering voor boer en tuinder
- Maatschappelijk nog steeds geaccepteerd
- Kinderen die willen opvolgen
- Bijdragen aan kwaliteit woonomgeving
- Transparante productiewijze
- Aandacht en plannen (kan nog beter geïnternaliseerd in bedrijven)
- Boer is eretitel, is gerespecteerd
- Arbeidsvoorwaarden
- Certificering
- Draagvlak omgeving
- Voldoende inkomen
- Ambitie wordt gewaardeerd en beloond
- Geen dingen moeten doen waar de consument niet om vraagt
- Versterking met behulp van andere sectoren
- Minder risicovolle banen (veel belangstelling)
- GMO-kansen benut maar goed geregeld
- Acceptatie en geen gezeur
- Waardering van de consument voor de akkerbouw
- Telen waar de consument om vraagt
- Plezierige akkerbouwer zijn
- Respect binnen de ketens
- Belang van de p van planet is nihil/verwaarloosbaar
- Wie betaalt milieuprestatie?
- GMO maximaal benutten
- Samenwerken met andere sectoren in de regio
- Leverancier biobrandstof
- Gelijke regelgeving in heel Europa
- Akkerbouwer is de beste landschapsbeheerder
- Wilgenteelt
- Bijdrage aan biodiversiteit
- Hoge productiviteit voor lage footprint
- Verliezen minimaliseren
- Rendabele verbreding op akkerbouwbedrijven
- Innovatie in technieken voor toepassing mest, mineralen en GMO
- Geen overbodige input
- Gesloten kringloop op diverse niveaus
- Ruimte houden voor akkerbouw
- Bodemkwaliteit in stand houden en optimaal benutten met minimale inputs
- Professioneel ondernemerschap
- Producent van hoogwaardig uitgangsmateriaal
- Milieu is achterhaald onderwerp, is in 2010 ingevuld
- Producent voor de fijnchemie
- Kosten voor sector laag houden
- Nieuw voer voor viskweek
- Subsidie bepaalt welke richting de akkerbouw opgaat
- GEO-landbouw keten geïntegreerd
- Rendement op alle productiefactoren
- Inkomen door goede kwaliteit
- Eerlijke prijs
- Rekenen met duurzaamheid; zodanig rendement dat sprake kan zijn van schaalvergroting, specialisatie en samenwerking
- Win-win voor alle schakels in de keten
- Nieuwe ketens/gewassen/producenten
- Meerwaarde woningen door agrarisch gebied bij akkerbouw
- Teler is echt onderdeel van de keten
- Voldoende rendement ook in de zetmeelteelt zonder subsidie! Wanneer dit wegvalt → werkgelegenheid?
- Opleiding is deel van de keten
- Investeren in ondernemerschap en kennis

¹ Het onderscheid naar de drie P's niet gemaakt, omdat veel opmerkingen tussen twee P's invielen.

Figuur 3.1: Schematische weergave van de hoofdpunten van de stille-wand-discussie.

De eerste reacties vanuit de groep op dit voorlopige resultaat.

- Er wordt geconstateerd dat het onderscheid tussen de drie P's niet altijd even duidelijk is. Zowel links als rechts staat er de term 'voldoende inkomen'. Een ander voorbeeld is dat een 'transparant bedrijf' bij zowel 'People' als 'Planet' wordt genoemd.
- Het runnen van een rendabel bedrijf is zowel een ambitie voor nu als voor 2020. Het wordt als moeilijk beschouwd om hier onderscheid in te maken.
- Maatschappelijke acceptatie is een belangrijk issue dat meerdere keren naar voren komt.
- Gewasbescherming wordt minimaal benoemd.
- Continuïteit is erg belangrijk, zeker voor de toekomstige generatie.
- Er wordt verrast gereageerd op de verdeling tussen de drie P's. De verwachting was dat met name de ambities zich rond de 'Profit' zouden scharen, maar het ligt veel meer verspreid.
- Een mogelijke andere P kan zijn de P van 'Plezier'.
- Een andere P die ontbreekt, is de P van 'Planologie/plek/plaats'. Deze verdient een aparte plek omdat dat een heel belangrijk onderwerp is voor de sector.

De ambities voor de sector in 2020 zullen nu verder worden uitgewerkt in drie subgroepen. De subgroepen zijn gevormd rond de drie P's. In de subgroepen zijn de belangrijkste ambities verder uitgewerkt, is de stand van zaken bepaald en zijn trends, knelpunten en acties benoemd. De opmerkingen die in de subgroepen zijn gemaakt weerspiegelen niet persé een unaniem geluid uit de groep, maar geven eerder de diversiteit aan.

3.3.2 'People' ambitie: 'Maatschappelijke acceptatie'

Nederland in 2020

Voor 2020 verwachten de deelnemers dat bedrijven meer grootschalig zullen zijn. Echter er is een limiet aan het opschalen. Kennis en motivatie zijn moeilijk over te dragen aan medewerkers.

In het algemeen wordt gesteld dat de maatschappelijke acceptatie van de akkerbouw goed is. De huidige stand van zaken en de nieuwe geformuleerde ambities liggen dan ook niet ver van elkaar vandaan.

Voor het bevorderen van de maatschappelijke acceptatie zijn de volgende ambities geformuleerd (zie ook Figuur 3.2).

Hier en later / elders en later

1. Vergroten van de transparantie in productiewijze
Deze ambitie wordt gerealiseerd door certificeren bestaande uit codering en registratie. Bij de certificering zijn een aantal kantekeningen geplaatst zoals:
 - Certificering heeft nog nooit iets opgeleverd financieel
 - Het buitenland vraagt nauwelijks om gecertificeerde producten
 - Sommige retailers vragen wél om gecertificeerde producten, anderen maken het niets uit vooral niet in tijden van schaarste van en product
2. Vergroten van de waardering van de akkerbouwers
 - Voor de burgers/consumenten betekent dit dat: 1) er producten geleverd moeten worden met een hoge kwaliteit en 2) de akkerbouw moet uitstralen dat de wijze waarop verbouwd wordt goed is.
 - Voor de akkerbouwers betekent meer waardering het krijgen van een goede prijs voor de hun producten met hoge kwaliteit
3. Verbeteren van de promotie van de akkerbouwsector
4. Goed politiek klimaat (toelichting: Een politiek die de akkerbouw een warm hart toedraagt)
5. Harmonisatie van lonen en arbeidsvoorwaarden in heel Europa

Hier en nu / elders en nu

Waar staat de akkerbouwsector nu in relatie tot de hiervoor genoemde ambities? Op een schaal van 1 tot 10 staat de sector op 8. De maatschappelijke acceptatie is bijvoorbeeld voor de akkerbouw hoger dan die voor de veehouderij. Als argumenten worden genoemd:

- Akkerbouwers zijn hardwerkende mensen
- Akkerbouwers zijn ondernemende mensen, met een grote zelfredzaamheid
- Zorgen voor goedkoop voedsel dat altijd voorradig is
- Akkerbouwers krijgen niet wat ze verdienen
- Afgunst (zij hebben grote auto's, groot huis etc...) is minder dan vroeger
- Akkerbouwers zijn ook landschapsbeheerders (met name in de zomer)
- Grote voedselveiligheid redelijke transparantie (dit is geldt vooral voor de retailer en minder voor de consument)

Maar

- De akkerbouw veroorzaakt stank (vooral voor de bedrijven die vlak bij een stad/dorp liggen)
- De subsidiegelden voor de akkerbouwers worden niet als positief gezien

Aanbevelingen

→ Onderwijs

- Basisonderwijs: Meer nadruk op landbouwonderwerpen "waar komt ons voedsel vandaan?", "hoe wordt ons voedsel geproduceerd"?
- Akkerbouwbedrijf koppelen aan (basis)scholen
- Doorlichten van gehele landbouwonderwijs: spirit/motivatie voor het vak ontbreekt. Meer bewustzijn kweken dat kennis van de akkerbouw wereldwijd geëxploiteerd kan worden.

→ Politiek goed klimaat

Sector in dialoog met politieke partijen (andere dan CDA)

Reacties vanuit de zaal na plenaire presentatie van de resultaten:

- Er zou meer schaarste moeten zijn zodat de waardering voor het product omhoog gaat.
- Er moet een soort legitimatie komen voor de subsidiestroom
- Er wordt getwijfeld of het cijfer 8 wel een goede benadering is
- Transparantie in prijs

AMBITIE 2020

- Vergroten van de transparantie in productiewijze
- Vergroten van de waardering van de akkerbouwers
- Verbeteren van de promotie van de akkerbouwsector
- Goed politiek klimaat (toelichting: Een politiek die de akkerbouw een warm hart toedraagt)
- Harmonisatie van lonen en arbeidsvoorwaarden in heel Europa

ACTIES:

→ Onderwijs

- Basisonderwijs: Meer nadruk op landbouwonderwerpen
- Akkerbouwbedrijf koppelen aan (basis)scholen
- Doorlichten van gehele landbouwonderwijs: spirit/motivatie voor het vak ontbreekt.
- Meer bewustzijn kweken dat kennis van de akkerbouw wereldwijd geëxploiteerd kan worden.

→ Politiek goed klimaat

- Sector in dialoog met politieke partijen

KNELPUNTEN:

- Certificering heeft nog nooit iets opgeleverd financieel
- Het buitenland vraagt nauwelijks om gecertificeerde producten
- Sommige retailers vragen wél om gecertificeerde producten, anderen maken het niets uit vooral niet in tijden van schaarste

HUIDIGE SITUATIE:

- Op een schaal van 1 tot 10 staat de sector op 8 tov de ambities.
- Akkerbouwers zijn hardwerkende mensen
- Akkerbouwers zijn ondernemende mensen, met een grote zelfredzaamheid
- Zorgen voor goedkoop voedsel dat altijd voorradig is
- Akkerbouwers krijgen niet wat ze verdienen
- Afgunst is minder dan vroeger
- Akkerbouwers zijn ook landschapsbeheerders
- Grote voedselveiligheid redelijke transparantie
- De akkerbouw veroorzaakt stank
- De subsidiegelden voor de akkerbouwers worden niet als positief gezien

Figuur 3.2: Schematische weergave discussie subgroep 'People'

3.3.3 'Planet' ambitie: 'Milieu is geen discussiepunt meer in 2020'

Nederland in 2020

- Het maatschappelijke bewustzijn over de akkerbouw is toegenomen: dat betekent strengere eisen vanuit de maatschappij aan de akkerbouw, vooral op het gebied van voedselveiligheid en gezondheid.
- Voor een groot deel worden dezelfde akkerbouwgewassen geteeld als nu, maar voor andere markten: gemaksvodsel, farmaceutische industrie.
- Er worden minder suikerbieten geteeld voor consumptie.
- De akkerbouw zal meer dan nu afhankelijk zijn van de wereldmarkt.
- De akkerbouw zal meer energiegewassen telen (o.a. suikerbieten).

Voor het onderdeel 'milieu is geen issue meer in 2020' zijn de volgende ambities gevormd:

Hier en later

- "Milieu is geen issue meer", geldt voor de traditionele milieuproblemen: mest, mineralen en gewasbescherming. Op deze thema's veroorzaakt de akkerbouwsector in 2020 geen milieuproblemen meer.
- De nieuwe milieuthema's, energieverbruik, hoeveelheid duurzame energie, CO2 emissie, landschappelijke eisen en water problematiek, zullen steeds strengere eisen aan de akkerbouw stellen. Ambitie van de sector is om in 2020 binnen de eisen en randvoorwaarden van deze nieuwe milieuthema's rendabel te kunnen blijven. De meningen zijn verdeeld over welke eisen dan gesteld worden aan de akkerbouw (100% duurzame energie of minder, wel of geen energieproductie op het bedrijf, CO2 neutraal, CO2 opslag).

Elders en later

- Level playing field voor regelgeving op milieugebied binnen Europa (vooral ambitie voor de overheid).
- Behoud van voldoende vruchtbare landbouwgrond binnen Europa (meningen zijn verdeeld).

Hier en nu

Deze sectie omschrijft de situatie zoals die nu (2006) wordt aangetroffen

- Voor een groot deel van de sector zijn mest en mineralen nu al geen probleem meer.
- Een klein deel van de akkerbouwbedrijven zit wat betreft mest en mineralen nog boven de norm. Dat heeft te maken met bodemtype, type gewas en de keuze voor het type mest. Er wordt op praktijkschaal hard gewerkt om ook deze bedrijven op een acceptabel niveau te krijgen.
- Gewasbescherming is door het huidige toelatingsbeleid en door innovatie bij het ontwikkelen van nieuwe middelen eigenlijk geen probleem meer voor de akkerbouwsector.
- Boeren spuiten niet minder, maar wel anders en daardoor minder milieubelastend.
- Op kleine schaal zijn nog oude middelen in gebruik die een hogere milieubelasting hebben.
- Slechts op kleine schaal wordt landschap nu benut door de akkerbouw als aanvulling op het bedrijfsinkomen.
- De sector ervaart landschappelijke eisen (door functieverandering) nu eigenlijk vooral als belemmering om voldoende uit de teelt te kunnen halen.
- Eisen aan het grondwaterbeheer (maximale onttrekkingen voor beregening) hebben een negatieve invloed op de sector.

Knelpunten

- Omdat dierlijke mest niet meer aangewend mag worden, vooral op gronden met de minste problemen, is het erg moeilijk om het organisch stof gehalte op peil te houden.
- De generieke fosfaat- en nitraatnormen zijn te streng voor de akkerbouw. Het mineralenprobleem wordt vooral door andere sectoren veroorzaakt.
- Er is nu een onvoldoende breed middelenpakket voor gewasbescherming. Enerzijds omdat akkerbouwers middelen willen afwisselen om resistentie te kunnen voorkomen, anderzijds om 100% effectief te kunnen bespuiten en daardoor minder te kunnen spuiten.
- Europa is erg traag wat betreft de toelating van gewasbeschermingsmiddelen.
- Op lokale en regionale (in de deltagebieden en in de Zeeuwse gebieden) is verzilting een probleem voor de akkerbouw (zowel fysiek als het beleid is een probleem).
- Moeizame vergunningverlening is een knelpunt voor boeren die installaties willen aanleggen voor de productie van duurzame energie (zoals windmolens).
- Accijnsvrijstelling is een knelpunt voor de boer die biobrandstoffen zou willen telen.
- Steeds meer mensen maken aanspraak op het platteland, waardoor de landschapseisen steeds strenger worden. Landschap als kans is slechts op beperkte schaal mogelijk.

Trends

- Er worden door boeren steeds meer preventieve maatregelen genomen ten aanzien van de gewasbescherming, zoals resistente rassen en gewasopvolging.
- Wat betreft mest- en mineralen is de akkerbouwsector al heel ver.
- Landschapseisen worden steeds strenger.

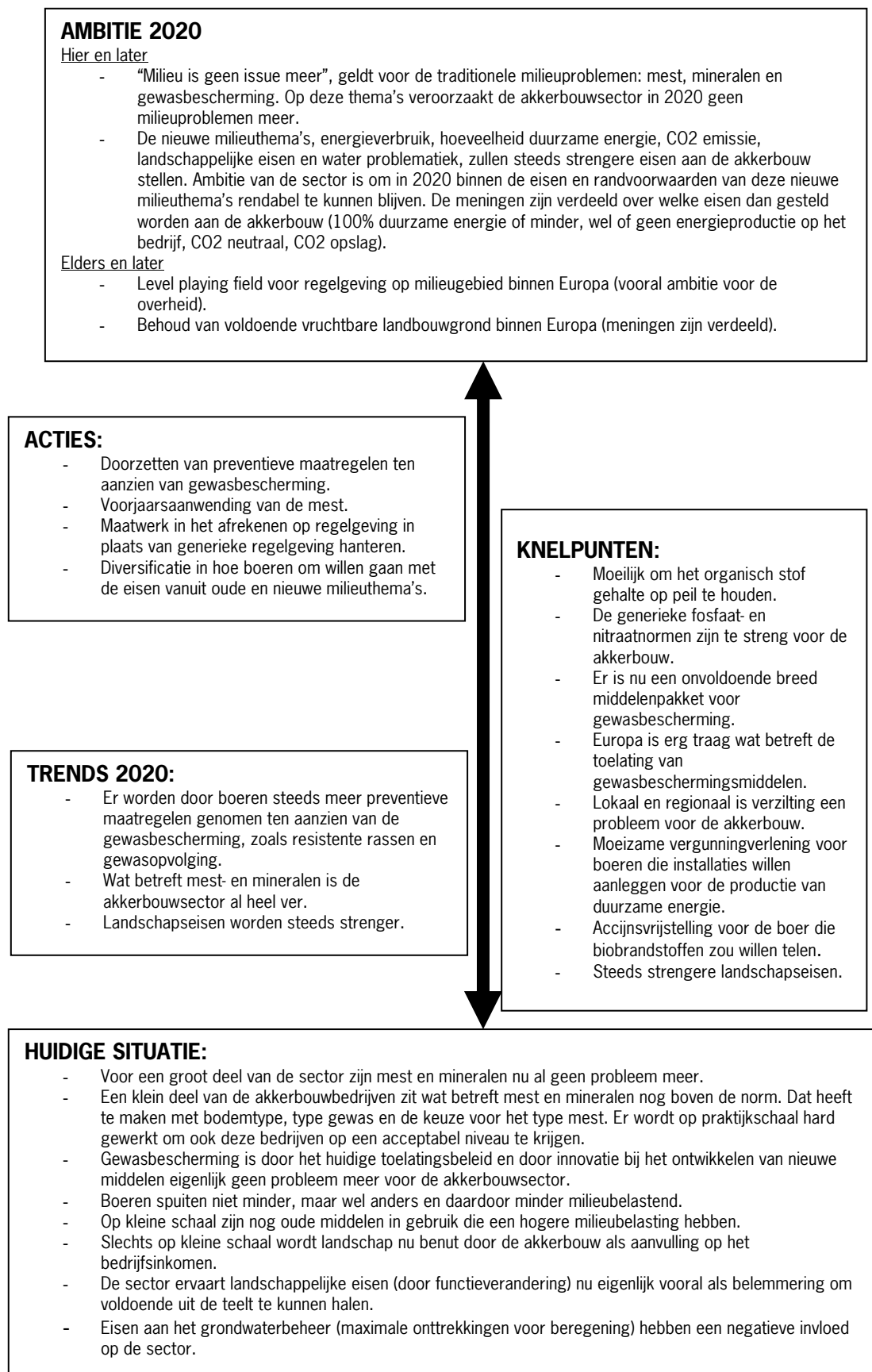
Aanbevelingen en acties

- Doorzetten van preventieve maatregelen ten aanzien van gewasbescherming.
- Voorjaarsaanwending van de mest.
- Maatwerk in het afrekenen op regelgeving in plaats van generieke regelgeving hanteren.
- Diversificatie in hoe boeren om willen gaan met de eisen vanuit oude en nieuwe milieuthema's. Meer maatwerk dan generiek. De boer heeft de keuze, bijvoorbeeld: landschap als economische kans benutten, groene en blauwe diensten leveren, coalities aangaan met maatschappelijke organisaties (zoals ANWB), nieuwe kansen grijpen voor kostprijsverlaging. Maar de boodschap is dat de boer de keuze heeft in hoe om te gaan met de nieuwe milieuthema's in de bedrijfsvoering.

Reacties vanuit de zaal na plenaire presentatie van de resultaten:

- Er wordt getwijfeld aan de haalbaarheid van de ambitie dat mest en mineralen geen probleem meer zijn voor de sector in 2020.
- De aanbeveling om landschap als economische kans te benutten wordt genuanceerd in de zaal met de vraag hoe je als boer hier echt wat mee kan verdienen.

De resultaten van de subgroep zijn schematisch weergegeven in Figuur 3.3.

Figuur 3.3: Schematische weergave discussie subgroep 'Planet'.

3.3.4 'Profit' ambitie: 'Rentabiliteit en continuïteit'

Nederland in 2020

- vergrijzing, ouder, meerdere culturen
- schaalvergroting, rationalisatie
- geen files mees, alternatief transportsysteem
- benzine: 20% bijmenging
- andere vormen van brandstof
- stad heeft platteland overgenomen: burger bepaalt wat er gebeurt, men woont er, er is industrie
- nog meer natuur die betaalbaar is
- Groningen blijft een landbouwgebied
- akkerbouw verdwijnt rondom Randstad
- Zuid Flevoland is bebouwd
- uitgekochte boeren shoppen met zak geld elders in andere akkerbouwgebieden en kunnen een hoge prijs betalen
- naast gewassen van vroeger uit 2006 ook gewassen voor fijn chemie, brioraffinage, bio-based economy
- verwerkers anno 2020: snijderijen/opengrondsgroente, industriële verwerking, minder traditionele verwerkers anno 2006
- grond in eigendom van groot gezinsbedrijf of belegger
- verdergaande automatisering die schaalvergroting ondersteunt
- rendement in plaats van gezinsinkomen centraal (=1^e ambitie geworden)
- meer flexibele samenwerking van producenten: taakverdeling (management versus uitvoering), duidelijke afspraken met elkaar hierover maken (=2^e ambitie geworden)

De volgende ambities zijn gevormd:

Hier en later

- 10% rendement op geïnvesteerd vermogen / jaar
- samenwerkende bedrijven: 30-50
binnen ketenverband organiseren
hogere marges voor producent kunnen onderhandelen of door meer aandacht voor toegevoegde waarde
- landschappelijke meerwaarde akkerbouwbedrijf verzilveren
- meer verbreding

Elders en later

- schaalvergroting buiten NL realiseren
- meer afzet in Europa onder behoud van kwaliteit
- geen kostprijsstrategie
- in verband met mondiale landbouwgrond schaarste, intensievere akkerbouw in NL

Hier en nu

Deze sectie omschrijft de situatie zoals die nu (2006) wordt aangetroffen

- < 2% rendement
- 8 telers/individuele bedrijven die samenwerken, met taakverdeling een aansturing van 'arbeiders + pacht van hun grond'
- grondstof leverancier
- goedkope kapitaal verschaffers
- hogere huizenprijzen aanpalende burger woningen
- verbreding nog in de kinderschoenen

- schaalvergroting = moeilijk in NL
- laten markten liggen
- relatief mindere kwaliteit naar Oost Europa
- beperkte koopkrachtige vraag in Oost Europa
- bewustwording mondiale landbouwgrondschaarste ontstaat bij beleid

Knelpunt

- overheid belemmert schaalvergroting/functieverandering in de akkerbouw

Aanbevelingen en acties

- Nieuwe boeren: onderwijs door onderwijsinstellingen
- van productie- naar rendement-focus als (bedrijfs- of sector-)strategie
- toekomstig ondernemer moet weten waar hij die kennis kan halen
- bewustwording tijdens opleiding: ben je ondernemer of iets anders, wat is een boer?
- Bestaande boeren: spiegel voorhouden door boer zelf
- spiegelen met betrekking tot samenwerking en taakverdeling
- boer moet wel willen kijken in die spiegel: zal pas gebeuren als de economische noodzaak zich laat voelen: veelal bij generatiewisseling of wanneer de zoon op het bedrijf erbij komt
- DLV, ZLTO: kan avonden organiseren voor boeren die in die spiegel willen kijken

Reacties vanuit de zaal na plenaire presentatie van de resultaten:

- rol energiegewassen in relatie tot rendement is niet/weinig aan de orde gekomen
- gewaskeuze in de toekomst wordt mede bepaald door de dan aanwezige verwerkende industrie in NL
- 10% rendement is niet realistisch, moet je niet absoluut zien maar meer in relatie tot huidig rendement van 2%, je wilt met die 10% spanning aangeven
- ketenorganisatie: hoe? Is niet makkelijk!
meerwaarde nastreven en dat als producent naar je toe trekken
positie in de keten verbeteren waardoor je hogere marge kunt bewerkstelligen/
onderhandelen
Hoe te realiseren binnen bestaande machtsverhoudingen?
Dus nieuwe keten opzetten
- valorisatie van je product: enerzijds zo hoog mogelijke prijs af-boerderij, anderzijds zo goedkoop/concurrerende prijs voor de consument. = Spanning/spagaat maar zal in de praktijk geregeld worden door de markt
- wanneer we af boerderij te weinig krijgen omdat we anders niet concurrerend genoeg zijn voor op onze afzetmarkten (de consument/verwerker/afnemer), produceren we dan niet te veel als sector en zouden we daar iets aan moeten doen?

De resultaten van de subgroep zijn schematisch weergegeven in Figuur 3.4.

AMBITIE 2020

Hier en later

- 10% rendement op geïnvesteerd vermogen / jaar
- samenwerkende bedrijven: 30-50
 - . binnen ketenverband organiseren
 - . hogere marges voor producent kunnen onderhandelen of door meer aandacht voor toegevoegde waarde
- landschappelijke meerwaarde akkerbouwbedrijf verzilveren
- meer verbreding

Elders en later

- schaalvergroting buiten NL realiseren
- meer afzet in Europa obv kwaliteit
- geen kostprijsstrategie
- in verband met mondiale landbouwgrond schaarste, intensievere akkerbouw in NL

TRENDS 2020:

- vergrijzing, ouder, meerdere culturen
- schaalvergroting, rationalisatie
- geen files meer, alternatief transportsysteem
- benzine: 20% bijmenging
- andere vormen van brandstof
- stad heeft platteland overgenomen: burger bepaalt wat er gebeurt, men woont er, er is industrie
- nog meer natuur die betaalbaar is
- Groningen blijft een landbouwgebied
- akkerbouw verdwijnt rondom Randstad
- z-Flevoland is bebouwd
- uitgekochte boeren shoppen met zak geld elders
- naast gewassen van vroeger uit 2006 ook gewassen voor fijn chemie, bioraffinage, bio-based economy
- verwerkers anno 2020: snijderijen/opengrondsgroente, industriële verwerking, minder traditionele verwerkers anno 2006
- grond in eigendom van groot gezinsbedrijf of belegger
- verdergaande automatisering die schaalvergroting ondersteunt
- rendement ipv gezinsinkomen centraal
- meer flexibele samenwerking van producenten: taakverdeling (management vs uitvoering), duidelijke afspraken met elkaar hierover maken

ACTIES

1. Nieuwe boeren: onderwijs door onderwijsinstellingen
 - van productie- naar rendement-focus als (bedrijfs- of sector-)strategie
 - toekomstig ondernemer moet weten waar hij die kennis kan halen
 - bewustwording tijdens opleiding: ben je ondernemer of iets anders, wat is een boer?
2. Bestaande boeren: Spiegel voorhouden door boer zelf
 - spiegelen mbt samenwerking en taakverdeling
 - boer moet wel willen kijken in die spiegel: zal pas gebeuren als de economische noodzaak zich laat voelen: veelal bij generatiewisseling of wanneer de zoon op het bedrijf erbij komt
 - DLV, ZLTO: kan avonden organiseren voor boeren die in die spiegel willen kijken

KNELPUNT: overheid belemmert schaalvergroting/functieverandering in de akkerbouw

HUIDIGE SITUATIE:

Hier en later:

- < 2% rendement
- 8 telers/individuele bedrijven die samenwerken, met taakverdeling een aansturing van 'arbeiders + pacht van hun grond'
- grondstof leverancier
- goedkope kapitaal verschaffers
- hogere huizenprijzen aanpalende burger woningen
- verbreding nog in de kinderschoenen

Elders en later

- schaalvergroting = moeilijk in NL
- laten markten liggen
- relatief mindere kwaliteit naar O-Europa
- beperkte koopkrachtige vraag in O-Europa
- bewustwording mondiale landbouwgrondschaarste ontstaat bij beleid

Figuur 3.4: Schematische weergave discussie subgroep 'Profit'.

3.4 Reflectie en afsluiting

Annemarie Groot vraagt om een eerste reactie over de resultaten die vandaag zijn geboekt. Hoe wordt het resultaat gewaardeerd? Een uiteenzetting van de reacties volgt.

- Het lek is nog niet boven water. Er is geen duidelijke toekomst geschetst voor 2020. Er blijven teveel vragen liggen. Is dit voldoende resultaat om aan LNV aan te bieden?
- Veel van de ambities waar over gesproken is worden op dit moment al gerealiseerd, dus zijn dit wel werkelijk de ambities voor 2020?
- Er zijn veel mensen uit de praktijk, maar mensen uit de periferie ontbreken. Dit is een gemis.
- De laatste sector die zal verdwijnen is de akkerbouw.
- De afnemers worden gemist in de discussie.
- Het landbouwbeleid komt vanuit de EU. We moeten dus niet alleen denken in de zin van 'wat moet anders' maar ook in de zin van 'wat kan anders'.
- Trendbreuken worden niet genoemd
- P van 'Profit' was de hoofdmoot in deze discussie

Afsluiting – Jennie van der Kolk

Aan het begin van deze dag is er veel gesproken over het rendabele bedrijf en de opvolging voor het bedrijf. Er kwam meer aanvulling door de stille-wand-discussie.

Jennie van der Kolk geeft aan dat ze heeft genoten van de geanimeerde discussies die hebben plaatsgevonden. De deelnemers kunnen reageren op het verslag voordat het naar het ministerie van LNV wordt gestuurd.

Iedereen van harte bedankt voor de deelname en een goede terugreis.

3.5 Evaluatie door de deelnemers

Deze paragraaf laat de evaluatie zien door de deelnemers aan de dialoog. Aan de hand van 6 vragen hebben de deelnemers de bijeenkomst een cijfer gegeven en hen is ook gevraagd welke sterke en zwakke punten de dialoog kende.

	Cijfer
1. Algemene indruk bijeenkomst	7,3
2. Organisatie bijeenkomst	7,7
3. Discussie over de juiste onderwerpen gegaan	7
4. Toepasbaarheid dialoog als aanvullende monitoringsmethode	7,2
5. Mening voldoende in kunnen brengen?	8
6. Vertrouwen dat resultaten goed gebruikt zullen worden?	7

7. Sterk en een zwak punt bijeenkomst

Sterke punten

discussie in subgroepen

participatie

zeer praktisch gericht

alle partijen zijn aan bod geweest

voldoende tijd

discussie leiding in groepje
goede sfeer
open discussie
veel primaire sector
veel en goede interactie
snel en veel punten
genoeg inbreng
open dialoog
goede discussie
inbreng praktijk
leuke discussie
goede open discussie
goede organisatie /sterke leiding

Zwakke punten

onvoldoende ketenpartijen
weinig scheiding tussen people- planet- profit
zeer eenzijdige vertegenwoordiging
weinig verwerkende partijen
weinig afnemers en veel "eigen" mensen
afnemers afwezig
het moet al snel in een korte tijd. Hoofdlijnen vasthouden
goed geïntegreerd beeld van 2020 ontbreekt
te weinig acties benoemd
onderwijs was niet uitgenodigd (of ligt dit aan het onderwijs)
niet iedereen aanwezig
te weinig tijd
"akkerbouw 2020 hoe ziet die er uit?" is niet bereikt
ambities weinig geconcretiseerd
moeilijk concrete punten krijgen
ambities te vaag geformuleerd (planet)

4 Dialoog Duurzame Glastuinbouw – 16 mei 2006

Plaats: KP Holland te Maasland

Tijd: 15.00 tot 21.00 uur

Aanwezigen

J. van Adrichem (Grow Group), Theo Ammerlaan (Themato), Hans Bor (provincie Zuid-Holland), Marien Borgstein (LEI), Elma Brassier (VU-IVM), Piet Broekharst (Ministerie van LNV), Fred Bunnik, Jacqueline van der Burg (NAJK), Jaap den Dekker (Plantum NL), George Franke, Kees van Geest (Van Geest Maasland BV), Annemarie Groot (WING), Mathieu van Holstein (Holstein Flowers), Jac Hoogendoorn (Hoogendoorn), Frans Hoogervorst (LTO Glaskracht), Dick de Jong (Kwekerij Klein-Ambacht), Marleen van de Kerkhof (VU-IVM), Aad van der Knaap, Ad de Koning (Hortimax), Yvonne Lassooy (Stichting Natuur en Milieu), Hans Leneman (LEI), Rob Meijer, Wil Prins, Peter Ravensbergen (LEI), Jan Smits (Productschap Tuinbouw), Leo van der Valk (Gebr. Van der Valk), Ruud van Uffelen (LEI), Jacco Vooijs (Telersvereniging FresQua), Peter van Weel (PPO Glas Naaldwijk), Wil Wisse (Lans Westland BV), Frans van Zaal (Van Zaal), Henk van Zeijts (MNP).

4.1 Introductie

Introductie – Henk van Zeijts (Milieu- en Natuurplanbureau)

In 2002 heeft het Ministerie van LNV een plan geschreven voor de overgang naar een duurzame land- en tuinbouw. LNV heeft de taak om regelmatig rapportage uitbrengen aan de Tweede Kamer over de voortgang van de duurzame landbouw. De voortgang wordt enerzijds weergegeven door middel van traditionele monitoringsinstrumenten, resulterend in getallen en cijfers. Maar wat betekenen deze cijfers nu precies voor de verschillende sectoren die binnen de landbouw actief zijn? Ter aanvulling op de traditionele monitoring wordt dit jaar voor het eerst een additionele monitoringsactiviteit uitgevoerd, in de vorm van zes dialogen met verschillende deelsectoren uit de landbouw. Deze dialogen worden georganiseerd door Wageningen UR (WING, LEI) en de Vrije Universiteit (IVM), en hebben als doel om de ervaringen en ambities op het gebied van duurzaamheid in de verschillende deelsectoren in kaart te brengen. Het doel van de bijeenkomst van vandaag is om een beeld te krijgen van de lange termijnambities (2020) van de sector en van de doelen, knelpunten en mogelijke oplossingsrichtingen die de deelnemers voor zich zien. Daarbij wordt duurzaamheid beschouwd vanuit de drie p's gedachte (people, planet en profit), en vanuit verschillende tijds- en geografische perspectieven (nu en later, hier en elders).

Op basis van de resultaten van deze en de andere vijf dialogen wordt een rapport geschreven voor het Ministerie van LNV. LNV zal dit rapport gebruiken voor haar rapportage aan de Tweede Kamer. Het verslag van de bijeenkomst van vandaag zal eerst toegezonden worden aan de deelnemers, ter commentaar. Indien succesvol en effectief, komt er waarschijnlijk een jaarlijks of tweejaarlijks vervolg op deze dialogen.

De deelnemers stelden de vraag wat de Tweede Kamer met de resultaten van de dialogen gaat doen. Antwoord hier was dat de Kamer op basis van de rapportages de minister kan

aanspreken om zijn beleid. Een andere vraag was of er alleen verslag van deze dialogen komt, of dat de Tweede Kamer ook andere input krijgt. Antwoord hierop was dat, zoals gezegd, ook de 'traditionele' monitoringsresultaten die in opdracht van LNV zijn verkregen, zullen worden aangeboden, plus eventuele andere jaarlijkse verslagen. De laatste vraag die werd gesteld was of we in de discussie over duurzaamheid alleen naar de productie kijken. Nee, was het antwoord, we betrekken de hele keten, van producent tot consument, van binnenland tot buitenland.

Introductie - Annemarie Groot (WING Wageningen UR)

Annemarie Groot heet iedereen van harte welkom bij deze bijeenkomst over de duurzame glastuinbouw en bedankt de deelnemers voor hun aanwezigheid. Vandaag gaan we het hebben over de ambities die de sector heeft met betrekking tot duurzaamheid. We proberen eerst door een stille-wand-discussie alle ambities die de deelnemers hebben voor de sector in kaart brengen. Vervolgens worden er drie hoofdambities gevormd die in subgroepen verder worden uitgewerkt. Hierbij wordt de aandacht gevestigd op de huidige stand van zaken, de knelpunten die zich hierin voordoen, de acties die moeten worden genomen om de ambities te halen en door wie de acties moeten worden genomen.

Bij de discussie willen we ook graag de factor 'elders' meenemen. De sector heeft namelijk in het buitenland een grote afzetmarkt en er komen ook arbeiders uit het buitenland. Nog een belangrijk aandachtspunt is dat het doel van vandaag niet is om per se een consensus te bereiken, maar om de diversiteit aan meningen en visies in kaart te brengen.

4.2 Kennismaking

Er vond een kennismakingsronde plaats waarin iedereen zijn eigen persoonlijke ambitie voor de sector mag aangeven.

<i>Naam</i>	<i>Persoonlijke ambitie voor 2020</i>
Rob Meijer	Nulemissie van schadelijke stoffen
Leo van der Valk	Bedrijf dat toevoegt aan omgeving/samenleving, bijvoorbeeld door leveren van energie.
Jaap den Dekker	Genoeg rendement om innovatie uit te voeren. Innovatieve/wereldwijde uitgangsmaterialen.
Dick de Jong	Verder automatiseren en optimaliseren.
Ruud van Uffelen	Optimale kennisontwikkeling van actoren in de sector – vraaggestuurd.
Frans Hoogervorst	Schoon produceren, leveren van energie. Producten liggen beter in de markt tegen een hoger rendement.
Yvonne Lassooy	Nulemissie. Energie leveren.
Peter Ravensbergen	Internationale onderzoeksorganisatie. Partnership in hele keten. Beter rendement voor de sector.
Jan Smits	Kassen (nieuwbouw) energieneutraal.
Ad de Koning	Slimme processoftware. Optimalisatie van kosten en baten.
Theo Ammerlaan	Sluiten van de kringlopen. Samengaan van duurzaamheid en innovatie
Hans Bor	Ruimtelijk: glas op de juiste plek.
Piet Broekharst	Faciliteren in de realisatie van de ambities.

George Franke	Grote spelfunctie als logistieke dienstverlener voor Nederland en buitenland. Zelfvoorzienend in energie en water, zo weinig mogelijk lichthinder.
Jac Hogendoorn	Continuïteit in bedrijf op een prettige manier. Gebruik van andere stoffen dan fossiele brandstoffen.
Wil Prins	Energiegebruik van de kassen omlaag brengen
Jacqueline van der Burg	Inzet voor innovatieve projecten. Opkomen van belang voor jongeren met betrekking tot bedrijfsovername.
Peter van Weel	Nederlandse glastuinbouw als gids voor duurzame productie. PPO als onderdeel van een lerend netwerk.
J. van Adrichem	Ontwikkelen van kennis van groenteproductie.
Frans van Zaal	Kassen energieneutraal.
Jacco Vooijs	Telers zo dicht mogelijk bij de markt brengen. Telers ondersteunen in ambities voor hoogwaardige productie
Wil Wisse	Kostenbeheersing op gebied van energie, automatisering en personeel. Voor 2020 een oppervlak van 200 ha ipv 50 ha. Leverancier van kleur- en smaakstoffen.
Aad van der Knaap	Automatisering. Meer omzet per vierkante meter. In hetzelfde gebied werkzaam zijn
Mathieu van Holstein	Kassen zijn energieneutraal. Een zo laag mogelijke arbeidsbehoefte.
Kees van Geest	In de top met plezier mee kunnen draaien. Verdubbeling van het bedrijf.
Fred Bunnik	Horizonverrijkend ondernemen. Producten afstemmen op de consument. Maximale logistieke efficiëntie

4.3 Ambities voor een duurzame glastuinbouw

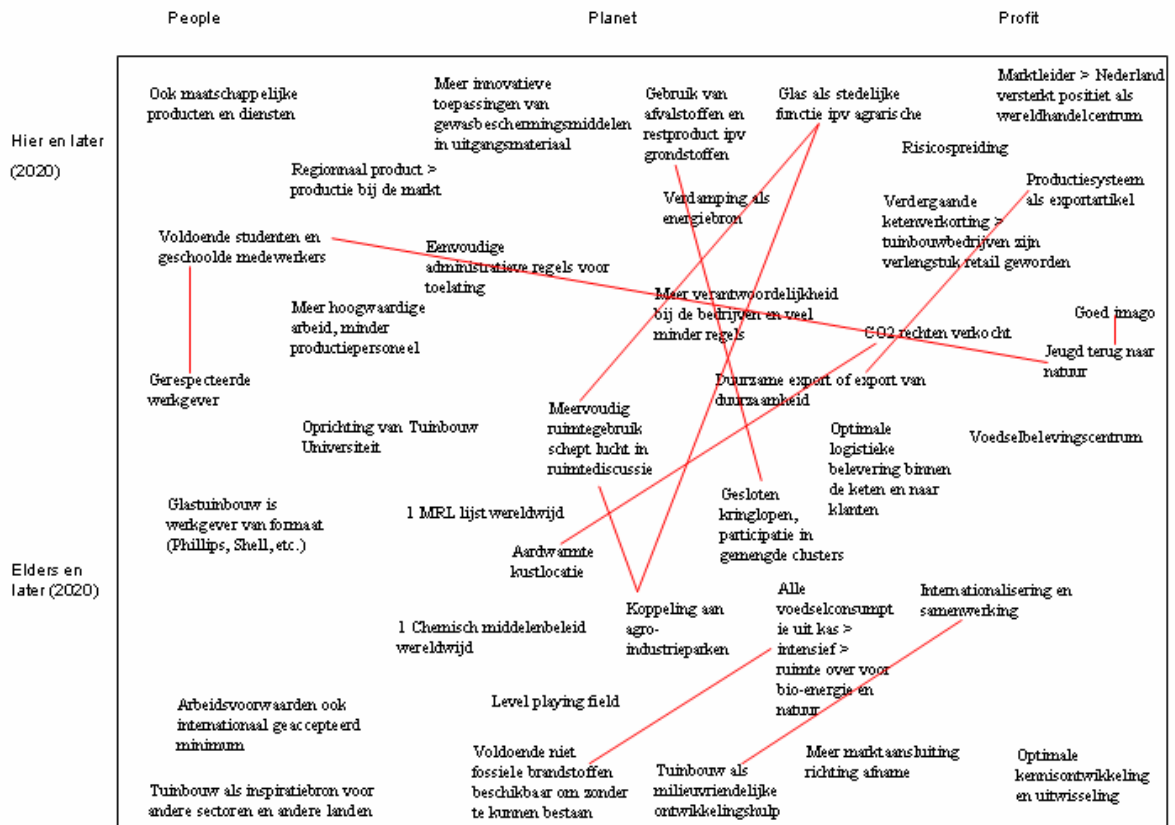
4.3.1 Discussie

De discussie ging van persoonlijke ambities voor 2020 naar het formuleren van ambities voor de duurzame glastuinbouw in 2020. Dit werd gedaan door middel van een still-wand-discussie. Op de wand konden de deelnemers al hun ideeën, vragen, en meningen over ambities voor de sector weergeven. De stille-wand-discussie volgde een duurzaamheidschema met in de kolommen de drie p's van people, planet en profit, en in de rijen de dimensies 'hier en later' en 'elders en later'. De deelnemers werd gevraagd om hun ambities op de wand te noteren met een stift, en om ook de verbanden tussen verschillende ambities duidelijk te maken door lijnen te trekken. De enige regel die gold was dat er niet mocht worden gesproken. In Figuur 4.1 staan de resultaten van de stille-wand-discussie in grote lijnen weergegeven, zie tabel 4.1 voor alle opmerkingen die op de wand zijn genoteerd).

Table 4.1 *Overzicht van alle teksten die tijdens de stille-wand-discussie zijn opgeschreven*

- Ook maatschappelijke producten/diensten
- Voldoende studenten en geschoolde medewerkers
- Zorgen voor goed en voldoende onderwijs
- Gerespecteerde werkgever
- Consument op het bedrijf
- Kwalitatief gewaardeerd werk
- Nieuw elan allochtoon > door inspelen op voedselbeleving van eigen bevolkingsgroep
- Glastuinbouw is werkgever van formaat (Phillips, Shell, etc.)
- Gezonde producten
- Unilever van de tuinbouw > goed voor innovatie, onderhandeling
- Maatschappelijk ondernemen
- Arbeidsvoorwaarden ook internationaal geaccepteerd minimum
- Tuinbouw als inspiratiebron voor andere sectoren en andere landen qua arbeidsomstandigheden en arbeidsveiligheid/vriendelijkheid
- Tuinbouw als internationaal werkgever
- Werkgever van alle categorieën van de bevolking
- Groenteautomatiek
- Oprichting van Tuinbouw Universiteit
- Is de sector nog 20% van de telers?
- Hoogwaardig werk door mechanisatie
- Voorlopers inspireren achterblijvers
- Kenniscentrum
- Meer hoogwaardige arbeid, minder productiepersoneel (automatisering)
- Arbeidsvriendelijk afwisselend werk
- Imago
- Regionale producten, productie bij de markt
- Meer innovatieve toepassingen van gewasbeschermingsmiddelen in uitgangsmateriaal
- Meer resistente rassen
- Eenvoudige administratieve regels voor toelating
- 1 MRL lijst wereldwijd
- Geen MRL overschrijdingen
- 1 Chemisch middelenbeleid wereldwijd
- Meervoudig ruimtegebruik schept lucht in ruimtediscussie
- Kassen passen in het landschap
- Handelt in emissierechten en heeft zat te verkopen
- Aardwarmte kustlocatie
- Level playing field (gelijkwaardige uitgangssituatie met wetgeving en handhaving)
- Voldoende niet fossiele brandstoffen beschikbaar om zonder te kunnen bestaan
- Gebruik afvalstoffen en restproduct in plaats van grondstoffen
- Verdamping als energiebron
- Optimalisatie geïntegreerde bestrijdingstechnieken
- Meer verantwoordelijkheid bij de bedrijven en veel minder regels
- Snellere goedkeuring van innovatieve technieken
- Afvalverwerkers van Nederland emissiebelasting invoeren
- Koppeling aan agro-industrieparken
- Eerste pilot-kas op de maan of mars
- Gesloten kringlopen participatie in gemengde clusters (emissieloos, schoon geteeld, schoon vervoerd)

- Waterkwaliteitsdoelstelling realiseren vormt geen obstakel door sturing op emissie in plaats van op verbruik
- Visteelt in kassen
- Dierlijke en plantaardige productie in 1 systeem
- Glas als stedelijke functie in plaats van agrarische functie
- Neutraal telen
- Glastuinbouw is gevestigd op bedrijventerrein, want is stedelijke/industriële functie
- Optimale logistieke beleving binnen de keten en naar klanten
- Alle voedselconsumptie uit kas > intensief > ruimtebesparend > ruimte over voor bio-energie en natuur
- Risicospreiding
- Schaalvergroting en internationalisatie
- Meervoudig oppervlakte gebruik
- Duurzame export of export van duurzaamheid
- Gebundeld glas in Noord-Nederland
- 1000 ha tuinbouw erbij
- Nieuwe tuinbouwgebieden in Europa (Duitsland, Polen, België)
- Algen voor farmacie
- Boerderij kas biologisch centrum in de stad
- Ondernemer uit entertainment aantrekken
- Meer toegevoegde waarde gericht op gezondheid
- Verdergaande ketenverkorting > Tuinbouwbedrijven zijn verlengstuk retail geworden
- Marktleider ↔ Nederland versterkt positie als wereldhandelcentrum Greenport van Europa
- Sector bestaat niet meer
- CO2 rechten verkocht
- Duurzaamheid als toegevoegde waarde
- Optimalisatie teelttechnieken
- Functional Food toevoeging gezondheidsstoffen
- GMO?
- Internationalisering en samenwerking
- Partnerships in horizontale en verticale ketens
- Meer marktaansluiting richting afname
- Productiesysteem als exportartikel
- Goed imago
- Maatschappelijke meerwaarde
- Bundeling van krachten voor een sterke toekomst
- MVO is gewoon
- Jeugd terug naar de natuur
- Voedselbelevingscentrum
- Plant: volledig begrip controlegewas en we hebben 2 p's al te pakken
- Wil de overheid onze sector nog wel hebben?
- Kennis export voor geld en ideeën
- Optimale kennisontwikkeling en uitwisseling in (praktijk)netwerken
- Volledige beheersing productiesysteem/modulus > kan overal worden neergezet (alle steden wereldwijd) is efficiënt, gesloten en heeft hoogwaardige arbeid
- Public

Figuur 4.1: Schematische weergave van de hoofdpunten van de stille-wand-discussie

Na afloop van de stille-wand-discussie werd de deelnemers gevraagd of zij vragen hadden naar aanleiding van het geschrevene op de wand. Dit leidde tot de volgende reacties:

Opmerking 1: ergens op de wand staat dat kassen kunnen worden geplaatst op de maan of op mars. Kan iemand dit punt uitleggen?

Reactie: tegen die tijd wonen er misschien wel mensen in de ruimte die voedsel nodig hebben. De eerste bouwtekeningen zijn al gemaakt.

Opmerking 2: aan de opmerking over level-playing-field moet toegevoegd worden dat alle eisen waaraan de sector moet voldoen gelijk moeten worden getrokken.

Opmerking 3: hoe wordt een biologisch centrum in de stad gezien?

Reactie: er vindt biologische productie plaats in de stad. Restaurants en gezondheidscentra verkopen deze producten. Er zal een geheel ander imago gecreëerd worden.

Opmerking 4: zullen er nog biologische producten zijn in 2020 met in het achterhoofd dat biologisch niet per definitie duurzaam is?

Reactie: biologische producten hebben een imago dat voor gezond staat dus zal het aandeel van biologische producten in de toekomst alleen nog maar toenemen.

Opmerking 5: op de wand staat de ambitie om 1000 ha erbij te hebben in 2020. Waar wordt deze ruimte gevonden? Hier of elders?

Reactie: voor het bestaan van de sector moeten grote bedrijven zich verder kunnen uitbreiden. Er zal wetgeving voor nodig zijn om dit te realiseren.

Opmerking 6: wat wordt bedoeld met iemand vanuit de entertainment aantrekken?

Reactie: we moeten weer ondernemers aantrekken en de entertainmentindustrie kan een positief imago promoten.

Opmerking 7: er wordt weinig over de markt gesproken, hoe komen we de markt in en dan met name de Europese markt? We moeten een manier vinden om geld uit de markt te halen. Op dit moment zijn we vaak slaaf van de andere bedrijven.

Opmerking 8: retail mag niet bepalend zijn voor wat je doet, maar deze race kunnen we moeilijk winnen. Er heerst angst voor de toekomst.

Opmerking 9: in 2020 zullen alle vragen over energie al opgelost zijn.

Opmerking 10: veel suggesties zijn gemaakt vanuit het niveau van het primaire bedrijf. Misschien moeten we iets breder denken?

Opmerking 11: Er zijn een aantal zeer uitdagende sprongen genoteerd, bijvoorbeeld de beschikbaarheid van niet-fossiele brandstoffen.

Opmerking 12: GMO in EU gaat van de grond komen. Deze trend mogen we als sector niet missen. De regelgeving zal daarvoor aangepast moeten worden.

Opmerking 13: de jeugd moet weer in aanraking komen met de landbouw.

Opmerking 14: er wordt veel meer aandacht aan hier en later besteed dan aan elders en later.

Op basis van de stille-wand-discussie worden drie kernambities geselecteerd voor de duurzame glastuinbouw in 2020, namelijk: toegevoegde waarde (profit), aansprekend ondernemen (people), efficiënte en duurzame inputs en outputs (planet).

Deze drie kernambities werden in drie subgroepen verder uitgewerkt. Het doel van deze exercitie was om de ambities scherp te stellen, vervolgens de huidige situatie in kaart te brengen en de knelpunten die zich hierin voordoen te identificeren, om daarna op zoek te gaan naar oplossingsrichtingen om deze knelpunten aan te pakken.

4.3.2 'Profit' ambitie: 'Toegevoegde waarde'

Nederland in 2020

- Hetzelfde areaal als nu, 600-2000 bedrijven, grootschalige bedrijven, allianties in de keten.
- Ketenomkering: keten ipv product optimalisatie.
- Dichter bij de consumenten door ketenverkorting.
- automatisering: computerkracht sterk vergroot met GPS als voorbeeld.
- Meer allochtonen, ander samenleving, meer oude mensen, meer migratie.
- Ander vervoer/transport: via satelliet die snelheid en route bepaalt.
- Infrastructuur: knelpunten oplossen door infrastructuur verantwoord 24 uur per dag te gebruiken.
- Ontwikkelen van de kustlocatie: wonen, werken en recreëren integreren.

- Supermarkt wordt verhuurder van schapruiimte: producten koopt m2 en bijbehorende informatie in bij de supermarkt.
- Randstad wordt opnieuw ingericht: veilingen, schiphol etc.
- Gezondheidsaspecten worden continu gemeten met geavanceerde apparatuur, gerelateerd aan het product.
- Sociale gebondenheid aan de omgeving is weg.

De volgende ambities zijn gevormd:

Hier en later

- NL = mainport = tuinbouwdelta van Europa.
- De producent van uitgangsmateriaal voor de Europese en mondiale tuinbouw sector met bijbehorende machtspositie.
- Ketenomkering en ketenverkorting waardoor de producenten dichterbij de consument komen te staan.
- Productspecificaties baseren op waardering consument: voor en na gebruik/consumptie.
- Productspecificaties als vertrek voor de verdere ontwikkeling van de sector: informatiesysteem à la Google ontwikkelen, gebruik makend van de mogelijkheden van internet.
- Grens van 'ons' afzetgebied voor Nederlandse producten is opgerekt tot 1500 km.
- Plant is als sierproduct verder opgeleukt in termen van uiterlijk en interactie met andere aanverwante producten.

Elders en later

- Kennis
- Kennis = toegevoegde waarde
- Kennis met betrekking tot beheersing productiesysteem: algemene kennis of meer specifiek als het gaat om keten, transport/logistiek, bewaring.
- 'Fool proof' productie units: kassen die je zo overal ter wereld neer kunt zetten en kunt beginnen met produceren.
- Probleemgestuurd kennis ontwikkelen vanuit een vraag/behoefte.

Hier en nu

De deelnemers werd gevraagd om een rapportcijfer te geven voor de huidige situatie in de sector, in het licht van de gestelde 'profit' ambitie. De cijfers die werden gegeven zijn: 8,4,6, 5, en 6. Hieruit blijkt dat de meningen sterk uiteen lopen. De reden om een 4 te geven was dat de beleving van de consument van producten nog zeker geen voldoende is. De reden om een 8 te geven was dat Nederland zeer goed scoort met residuen. Een gemiddeld bedrijf heeft een goed management, is schoon, netjes, en als je het vergelijkt met andere sectoren ligt de glastuinbouw boven het gemiddelde.

Beschrijving van de huidige situatie:

- Huidige infrastructuur en locatie binnen de Randstad is beperkend voor de ontwikkeling van de sector.
- Inrichting van de keten is niet optimaal: te ver van de consument en te veel macht voor de retail.
- Grens afzetgebied is nu 800-1000 km vanuit Nederland.
- Plant is te weinig opgeleukt in termen van toegevoegde waarde.

Elders en nu

- Nog te veel een productoriëntatie.
- Onvoldoende kennis met betrekking tot beheersing van het productiesysteem.

- Willen we wel naar het buitenland als productie locatie?
- Nu is er veelal sprake van aanbod gerichte kennisdumping.

Aanbevelingen en acties

- Belevingsonderzoek vooraf en klanttevredenheidsonderzoek naderhand **door** telers en telersorganisaties.
- Jeugd aantrekken voor sector: IMAGO/PR verbeteren onder het mom van “er is rendement/euro’s te verdienen in de sector **door** Groene Kennis Coöperatie, ROC, LTO, LNV.
- Kennisbank opzetten om groene en specifiek Wageningse kennis optimaal te ontsluiten **door** wetenschap en bedrijfsleven aansluiten bij de huidige kennisalliantie.
- Studenten uit buitenland en uit branchevreemde organisaties bij de sector betrekken.
- Nieuwe kas voor Midden-Oosten ontwikkelen, link met remigratie van allochtonen
- opgeleukte planten promoten **via** bestaande PR kanalen als ‘eigen huis & tuin’, betrokken creatieve mensen.

Reacties vanuit de zaal na plenaire presentatie van de resultaten:

- Pull strategie voor de sector, vaak pushstrategie uitvoeren in de praktijk.
- Sector scoort goed als het gaat om kennis over residuen management, personeelsverzuim, winstcapaciteit.
- Kas voor Midden-Oosten: ontwikkelen omdat daar ook belangrijke consumptiecentra zitten.
- Productie wordt beheerd/aangestuurd vanuit NL, productie daar waar kosten het laagst zijn.
- Concrete actie met betrekking tot de kas voor het Midden-Oosten: kas+uitgangsmateriaal+kennis leveren (bv. fabriekshal met belichting). Moet makkelijk in de praktijk gerealiseerd kunnen worden.
- Is sector/praktijk/wetenschappelijke kennis voldoende ontsloten? 1)Vertaalslag moet er gemaakt worden naar specifieke vragen. Geen generieke maar specifieke kennis nodig. 2)interactieve kennisstructuur van kennisvragers en –aanbieders.
- Jeugd aantrekken door telers, gebruikmakend van het positieve imago van de sector. Hiervoor wel gericht communiceren over wat dat positieve imago zou zijn (bijvoorbeeld: er is geld te verdienen in de sector).

In Figuur 4.2 staan de resultaten van de subgroep ‘profit’ schematisch weergegeven.

AMBITIËS 2020

Hier en later

- NL = mainport=tuinbouwdelta van Europa
- de producent van uitgangsmateriaal voor de Europese en mondiale tuinbouw sector met bijbehorende machtspositie
- ketenomkering & ketenverkorting waardoor de producenten dichterbij de consument komen te staan
- productspecificaties baseren op waardering consument: voor en na gebruik/consumptie
- productspecificaties als vertrek voor de verdere ontwikkeling van de sector: informatiesysteem a la Google ontwikkelen, gebruik makend van de mogelijkheden van internet
- kennis op basis van pro
- grens van 'ons' afzetgebied voor Nederlandse producten is opgerekt tot 1500 km
- plant is als sierproduct verder opgeleukt in termen van uiterlijk en interactie met andere aanverwante producten

Elders en later

- Kennis
 1. kennis=toegevoegde waarde
 2. kennis mbt beheersing productiesysteem: algemene kennis of meer specifiek als het gaat om keten, transport/logistiek, bewaring
 3. fool proof productie units: kassen die je zo overal ter wereld neer kunt zetten en kunt beginnen met produceren
 4. probleemgestuurd kennis ontwikkelen vanuit een vraag/behoefte

TRENDS:

- veranderende samenleving
- ontwikkeling kustlocatie & Randstad
- nieuwe relatie tussen producent-supermarkt
- automatisering
- vervoer/transport/ infrastructuur

Acties

- Belevingsonderzoek vooraf en klanttevredenheidsonderzoek naderhand **door** telers en telersorganisaties
- Jeugd aantrekken voor sector: IMAGO/PR verbeteren onder het mom van "er is rendement/euro's te verdienen in de sector **door** Groene Kennis Coöperatie, ROC, LTO, LNV
- Kennisbank opzetten om groene en specifiek Wageningse kennis optimaal te ontsluiten **door** wetenschap en bedrijfsleven aansluiten bij de huidige kennisalliantie
- Studenten uit buitenland en uit branchevreemde organisaties bij de sector betrekken
- Nieuwe kas voor Midden-Oosten ontwikkelen, link met remigratie van allochtonen
- opgeleukte planten promoten **via** bestaande PR kanalen als 'eigen huis & tuin', betrokken creatieve mensen

Hier en nu

- huidige infrastructuur en locatie binnen de Randstad is beperkend voor de ontwikkeling van de sector
- inrichting van de keten is niet optimaal: te ver van de consument en te veel macht voor de retail
- grens afzetgebied is nu 800-1000 km vanuit Nederland
- plant is te weinig opgeleukt in termen van toegevoegde waarde

Elders en nu

- nog te veel een productoriëntatie
- onvoldoende kennis mbt beheersing van het productiesysteem
- willen we wel naar het buitenland als productie locatie
- nu is er veelal sprake van aanbod gerichte kennisdumping

Figuur 4.2. Schematische weergaven discussie-subgroep 'Profit'

4.3.3 'People' ambitie: 'Aansprekend ondernemen'

De kernambitie waar de groep overgepraat heeft was *aansprekend ondernemen*. Hierbij dient opgemerkt te worden dat ondernemers voor meer staat dan alleen de tuinders en kwekers. Het betreft bijv. Ook de veiling. Echter uiteindelijk is de discussie toch met name over de glastuinders zelf gegaan.

Specifieke ambities voor 2020

- De glastuinbouw heeft een positief naam/imago. De glastuinbouw wordt bijv. gezien als een sector die gezondheid en emotie creëert.
- De glastuinbouw heeft een plek in de NL top 10 als het gaat om een geliefde werkgever te zijn.
- In 2020 beschikt de glastuinbouw over voldoende mate over werknemers met goede tuinbouwkennis.
- De glastuinbouw beschikt in 2020 over een spreekbuis/Pr functie/organisatie die de sector positief neerzet (denk aan de glastuinbouw als energiecentrale).
- De meerderheid van de tuinders beschikt over en certificaat voor goed ondernemerschap (IIP, MPS/SQ/RIA).

Sector in 2020

- Nog minder jongeren geïnteresseerd in de sector.
- Te weinig werkende handen, te veel geschoolde krachten.
- Arbeid is sporadisch voor handen en is dus onbetaalbaar (Bulgaren en Roemenen in sterk geautomatiseerde kas)
- Minder opgeleiden nodig
- Geen tuinbouwgerichte opleidingen meer
- Tuinbouw in België, Roemenie, Polen en Oostenrijk
- Groente in Oost Afrika, maar meer als voedselhulp
- Bloemen niet meer traditioneel geteeld
- PR heeft grote rol in voedselpatroon
- 50 % is allochtoon: buitenlandse producten in de kas
- Grote bedrijven, hoewel er een limiet is
- Bedrijven nog meer geautomatiseerd
- Bedrijven met kassen in Nederland en elders
- Energieproducerende kassen

Sector in de huidige situatie

- AID bepaalt met haar eindverslag het imago van de sector.
- Pers blaast incidenten op.
- De sector heeft (te) weinig geld over voor PR activiteiten.
- Communicatie –ontmoetingen zijn altijd rondom problemen.
- De ingang binnen LNV is goed, maar de sector heeft geen ingang bij VROM en Min van sociale zaken.
- Zelf vindt de sector dat ze een slecht imago heeft. Het probleem is echter dat de sector voor de bevolking helemaal geen imago heeft.
- De beoordeling van de huidige situatie voor wat betreft *aansprekend ondernemen* was toch nog ruim voldoende. Vanuit de consumenten gedacht, sommigen zouden een 3 scoren. Projecten als 'kom in de kas' verhoogt deze score tot een ruim voldoende.
- Sommigen vonden dat hier mee een te negatief beeld werd geschetst. Er gebeurt wel veel aan PR en positieve verhalen (op de radio).

Acties /aanbevelingen

Voor de sector zelf:

- Een beter imago. Dit vraagt:
 - Communicatie van positieve verhalen. Adopteer een bekende Nederlander!
 - Goede PR zou gedaan moeten worden door: (1) Productschap Tuinbouw en belangenbehartiging organisaties, of (2) een nieuw netwerk van ondernemers.
- Certificering (met ondernemers als ambassadeurs).
- Meer samenhang tussen onderwijs en de tuinbouwsector (elke scholier moet weten wat er gaande is op een tuinbouwbedrijf).

Voor LNV:

- Meer ruimte geven om goed ondernemerschap neer te zetten. Als voorbeeld werd genoemd 'de arbeidsvergunningverlening afschaffen. Dit laatste voorstel werd niet door iedereen gesteund;
- Er is een discussie nodig over goed werkgeverschap.

Reacties vanuit de zaal na plenaire presentatie van de resultaten:

- Op het gebied van PR mag het allemaal harder worden weggezet. We zullen snel actie moeten ondernemen.
- Het klinkt zo negatief hoe we ons zelf neerzetten. Er zijn ook best veel positieve dingen in het nieuws geweest over de tuinbouw. We moeten ons niets te kort doen.
- Er wordt verwezen naar de website behappy.nl. We kunnen dit logo voeren op het product. Dan krijg je als ondernemer ook ondersteuning.
- Andere mogelijkheden voor PR zijn: brede voorlichtingscampagnes, de sector moet in en naar het publiek. Dan moeten we ons met name gaan toelichten en niet gaan verdedigen. We zouden zendtijd kunnen kopen en elke week een agrariër in 1 uur iets leuks laten vertellen over zijn bedrijf.
- Maar wie gaat aan de slag met het imago, wie onderneemt daadwerkelijk actie?
- Seizoenarbeid moet worden gestroomlijnd en toegestaan, anders dan raken we onze grip kwijt.
- We kunnen als sector in 2020 nog veel meer investeren in onszelf.
- Het is een goede sector en de politiek mag dat niet dwarsbomen, ze moeten zich niet bemoeien met interne zaken
- We moeten als sector niet meer praten over onze problemen maar met een positief gezicht naar buiten komen.

De resultaten van de subgroep staan schematisch weergegeven in Figuur 4.3.

Ambities m.b.t. de kernambitie 'Aansprekend ondernemen'

- De glastuinbouw heeft een positief imago (glastuinbouw als een 'createur' van gezondheid en emotie)
- De glastuinbouw heeft een plek in de NL. top 10 als het gaat om een geliefde werkgever te zijn
- In 2020 beschikt de glastuinbouw over voldoende mate over werknemers met goede tuinbouwkennis;
- De glastuinbouw beschikt in 2020 over een spreekbuis/Pr functie/organisatie die de sector positief neerzet
- De meerderheid van de tuinders beschikt over en certificaat voor goed ondernemerschap.

Sector in 2020

- Nog minder jongeren geïnteresseerd in de sector
- Te weinig werkende handen, te veel geschoolde krachten
- Arbeid is sporadisch voor handen en is dus onbetaalbaar (Bulgaren en Roemenen in sterk geautomatiseerde kas)
- Minder opgeleiden nodig
- Geen tuinbouwgerichte opleidingen meer
- Tuinbouw in België, Roemenie, Polen en Oostenrijk
- Groente in Oost Afrika, mar meer als voedselhulp
- Bloemen niet meer traditioneel geteeld
- PR heeft grote rol in voedselpatroon
- 50 % is allochtoon: buitenlandse producten in de kas
- Grote bedrijven, hoewel er een limiet is
- Bedrijven nog meer geautomatiseerd
- Bedrijven met kassen in Nederland en elders
- Energieproducerende kassen

Acties /aanbevelingen

Voor de sector zelf:

- Een beter imago. Dit vraagt:
 - Communicatie van positieve verhalen!
 - Goede PR. Dit zou gedaan moeten worden door: 1) of Productschap Tuinbouw en belangenbehartiging organisaties of 2) door een nieuw netwerk van ondernemers
- Certificering (met ondernemers als ambassadeurs)
- Meer samenhang tussen onderwijs en de tuinbouwsector

Voor LNV:

- Meer ruimte geven om goed ondernemerschap neer te zetten.
- Er is een discussie nodig over goed werkgeverschap.

Huidige situatie

- AID bepaalt met haar eindverslag het imago van de sector
- Pers blaast negatieve incidenten op
- De sector heeft (te) weinig geld over voor PR activiteiten.
- Communicatie –ontmoetingen zijn altijd rondom problemen.
- De ingang binnen LNV is goed, maar de sector heeft geen ingang bij VROM en Min. van sociale zaken;
- De sector scoort haar imago als slecht tot voldoende heeft. Het probleem is echter dat de sector voor de bevolking helemaal geen imago heeft.
- Sommige consumenten beoordelen de sector negatief. Projecten als 'kom in de kas' verbeterd het oordeel van de consument sterk

Figuur 4.3 Schematische weergaven discussie-subgroep 'People'

4.3.4 'Planet' ambitie: 'Efficiënte en duurzame inputs en outputs'

Deze subgroep heeft zich gericht op het realiseren van een zo efficiënt en duurzaam mogelijke input en output. De subgroep formuleerde de volgende drie ambities:

- Een minimale input van niet-hernieuwbare grondstoffen.
- Een minimale output van ongewenste emissies.
- Een zo efficiënt mogelijk gebruik van stoffen en materialen, en een zo hoogwaardig mogelijke opbrengst.

De glastuinbouw in 2020

De groep heeft vervolgens een schets gegeven van hoe de glastuinbouw sector er in 2020 uit zal zien. Hierbij is een onderscheid gemaakt tussen de 'sector' en de 'keten', en tussen 'hier' en 'elders'.

'Hier, sector'

Er worden geen fossiele brandstoffen meer gebruikt. De kas fungeert als zonnecollector in combinatie met een buffersysteem. Er werd gesproken over 'de kas als groene energiecentrale' met als 'restproducten' groenten en bloemen. De zonnecellen op de daken van de kassen zijn lichtdoorlatend en licht van gewicht. Het buffersysteem kan de vorm hebben van een (lokale) buffer, of het elektriciteitsnet dient als buffer om overtollige elektriciteit in op te slaan. De glastuinbouw richt zich in 2020 voornamelijk op de productie van hoogwaardige energie, in de vorm van elektriciteit, en minder op de productie van warmte. Elektriciteit kan immers weer worden omgezet in warmte en de nadruk op elektriciteit betekent dat het transport van energie minder een issue is. Immers, elektriciteit kan over lange afstanden worden vervoerd terwijl het vervoer van warmte op langere afstanden teveel (warmte)verlies met zich meebrengt.

In 2020 is de productie van de glastuinbouw gegroeid in vergelijking met de huidige productie, terwijl het oppervlak gelijk is gebleven. Volgens een deelnemer moet de sector er naar streven dat groenten een groter aandeel gaan vormen van de calorieën die mensen tot zich nemen. Het transport is in 2020 zeer efficiënt geworden, door veelvuldig gebruik van vergevorderde ICT toepassingen. Het vervoer over water zal toenemen. Er is maximaal ingezet op geïntegreerde bestrijding van ziekten en plagen.

Ten slotte werden nog enkele opmerkingen gemaakt die wat verder afstaan van de ambitie die deze subgroep heeft uitgewerkt, maar die wel van belang zijn voor de verduurzaming van de glastuinbouw. Dit ging vooral over het concept 'de sociale kas', waarin de glastuinbouw wordt gedecentraliseerd, een plaats krijgt in de stedelijke omgeving, en dicht bij de burgers en consumenten is. Sommige deelnemers nuanceerden hier dat deze decentralisatie met name voor de kleinschalige glastuinbouw zal gelden. De grootschalige glastuinbouw zal in 2020 vooral in de polders plaatsvinden en/of bij de greenports. Verder werd geopperd dat de productie van de glastuinbouw in 2020 met name dicht bij de distributiecentra geplaatst zou kunnen worden. Het is echter maar de vraag of dit, in een vrije markt, wel zo zinvol is.

'Hier, keten'

Over de keten in 2020 werd het volgende gezegd. Het Westland zal steeds meer voor woningen worden bestemd, waardoor de glastuinbouw op zoek zal gaan naar andere locaties. De groep heeft niet gespecificeerd waar dit zal zijn, maar er werd wel gezegd dat deze locaties in de buurt van verkeersknooppunten zouden moeten liggen.

Verder gaf de subgroep aan dat in 2020 de keten korter zal zijn dan nu. De glastuinbouwers zullen meer invloed gaan uitoefenen op andere onderdelen van de keten. Volgens sommige

deelnemers zal dit juist de veredeling zijn, terwijl anderen menen dat de sector zich beter kan richten op beïnvloeding van het afzetdeel van de keten. De subgroep opperde verder dat de retail uit de keten zou kunnen. Door de opkomst van internet is het denkbaar dat deze schakel uit de keten kan worden overgeslagen en dat consumenten hun inkopen rechtstreeks via internet doen.

'Elders, sector/keten'

Volgens de subgroep is in 2020 Nederland het centrum van innovatie, de kraamkamer van Europa en van de wereld. Nederland loopt voorop in de wereldmarkt. Er zijn wel nieuwe partijen tot deze markt toegetreden, zoals India en China, maar deze brengen de positie van Nederland als wereldleider niet in gevaar. Met name de volumekleine producten zullen geïmporteerd worden, de rest produceert Nederland zelf.

Huidige situatie: Kansen en knelpunten

Kansen

- De hoge aardgasprijs prikkelt, in zekere mate, tot innovatie (zie ook onder 'knelpunten').
- De NL glastuinbouw is sterk gericht op interactie en het oplossen van problemen, waardoor NL beter dan andere landen (bijv. Duitsland) een manier zal vinden om met de hoge gasprijzen om te gaan.
- Profileren van de sector op het gebied van voedselveiligheid (zie ook onder 'knelpunten').
- Gebruik maken van ICT om de sector efficiënter te maken, en om de administratieve kant van de kas als energiecentrale vorm te geven.
- De retail is in NL meereisend dan volgens de NL regelgeving zou hoeven, vanwege de veeleisende consument.
- Sturen op zowel emissies als nutriënten.
- Inzetten op nicheproducten.

Knelpunten

- (Te) hoge gasprijzen zijn slecht voor de rentabiliteit van de sector.
- De hoge gasprijs is niet het grootste probleem, maar de snelheid waarmee de prijs omhoog gaat, waardoor de sector te weinig tijd heeft om zich aan te passen.
- Wanneer de gasprijzen te hoog worden, blijft er in de sector te weinig over om te investeren in nieuwe technologieën (omslagpunt).
- Onbetrouwbare overheid, bv. op het gebied van subsidieverlening.
- Maatschappelijke organisaties willen soms te snel (voorbeeld van de belichting).
- Sector kan zich profileren op het gebied van voedselveiligheid, maar is tegelijkertijd ook kwetsbaar: er hoeft maar één calamiteit plaats te vinden en de hele sector wordt geraakt.
- Het beleid is soms onvoldoende op de keten gericht, maar op een specifiek onderdeel ervan.
- De beoordeling van stoffen door het CTB is te weinig gericht op luchtmissies.

'Rapportcijfer' voor de sector

Elke deelnemer in de subgroep gaf vervolgens een cijfer voor de mate waarin de sector goed op weg is om de gestelde 'planet' ambities in 2020 te realiseren. Deze cijfers liepen uiteen van een 5 tot een 8. Het gemiddelde cijfer kwam uit op een 6⁺.

Verschillende deelnemers waren vrij 'streng' voor de sector omdat zij het idee hadden dat er nog erg veel moet gebeuren in de sector om de gestelde ambities te realiseren. Anderen waren het hier wel mee eens, maar vonden dat de sector al wel op de goede weg is en gaven daarom een hoger cijfer. Over het algemeen waren de deelnemers het erover eens dat aan

deze dialoog met name de 'koplopers' in de sector meedoen, en niet de achterblijvers, waardoor het rapportcijfer waarschijnlijk geen goede afspiegeling is van hoe het er in de sector aan toe gaat.

Acties om de ambities te realiseren

Volgens de deelnemers moet er volop worden ingezet op de ontwikkeling van duurzame energietechnologie. In de discussie lag de nadruk op energie, maar de deelnemers gaven aan dat ook op het gebied van meststoffen en gewasbescherming een grotere inzet nodig is.

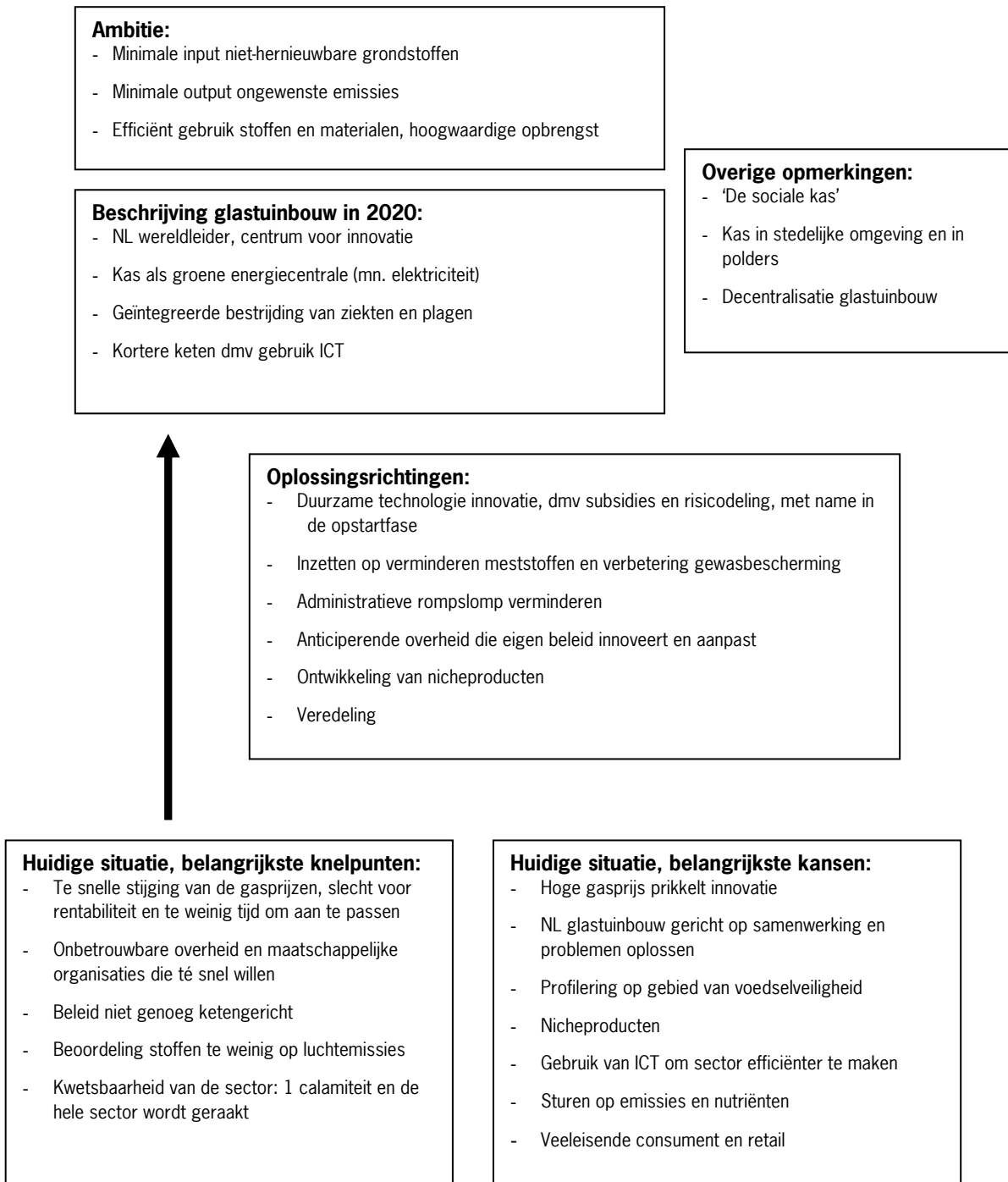
Om de duurzame energietechnologieën verder te ontwikkelen zou de overheid subsidies moeten inzetten, met daaraan een CO2 doelstelling gekoppeld. Ook zouden er mechanismen gevonden moeten worden om investeringsrisico's te delen (het voorbeeld van aardwarmte werd genoemd), bijv. met behulp van investeringsfondsen van banken. Met name in de opstartfase moeten de risico's zijn afgedekt.

Andere acties die werden genoemd zijn: het verminderen van de administratieve rompslomp, het ontwikkelen van nicheproducten, en meer gewassen per vierkante meter (veredeling). Tot slot werd gesuggereerd dat de overheid meer moet anticiperen op wat er in de sector gebeurt. Dit betekent dat beleid en regelgeving moeten innoveren, in pas met de ontwikkelingen in de sector, en dat de overheid meer moet gaan meedoen aan de voorkant van het proces in plaats van aan de achterkant.

Reacties vanuit de zaal na plenaire presentatie van de resultaten:

- Retail zien is kopen. We mogen deze er dus nooit tussenuit halen. Misschien kunnen we meer gebruik gaan maken van bestellingen via internet.
- Innovaties zijn leuk, maar van wat?
- Innovaties die nodig zijn om dit concept te realiseren voor 2020.
- We moeten geaccepteerd worden voor de ruimte die we gebruiken. Een mooie oplossing zou zijn om ons te verkopen als een groene energiecentrale, zo zal er veel meer verdraagzaamheid vanuit de maatschappij ontstaan.
- We willen geen input meer van gas.
- We moeten de interactie met de maatschappij aangaan. We willen net zo een imago als bijvoorbeeld Royal Haskoning.

Figuur 4.4 geeft een samenvatting van de discussie in deze subgroep.

Figuur 4.4 Schematische weergave discussie-subgroep 'Planet'.

4.4 Reflectie en afsluiting

Alle meningen, vragen en ideeën die vandaag zijn besproken worden gebruikt als input voor het verslag dat aan het ministerie van LNV wordt aangeboden. Wat zijn de eerste reacties over wat we vandaag hebben bereikt?

- De discussie is een bevestiging van het beleid dat al ingezet wordt. Er moeten nog heel veel randvoorwaarden worden ingevuld. Eigenlijk zijn er uit de bijeenkomst van vandaag geen verrassingen voortgekomen. Er is eerder sprake van ene bevestiging. Niemand had ook iets anders verwacht.
- Een deelnemer geeft aan dat er tenminste één doorbraak is, namelijk het realiseren van een kas zonder fossiele input. De vraag is of dit echt gaat lukken voor 2020.

Henk van Zeijts geeft een reflectie op de discussie van vandaag. Hij geeft aan dat wat vandaag het meest is opgevallen is dat met name de people-kant van duurzaamheid veel aandacht heeft gekregen. Blijkbaar is dit een belangrijk aspect voor de sector. Er zijn veel ambities genoemd op het gebied van werknemers en kennis. Er heerst een denkbeeld dat de glastuinbouw helemaal geen imago heeft in Nederland. Dit is een onderdeel dat positief moet worden bevorderd. Tot slot, iedereen hartelijke dank voor deelname aan deze bijeenkomst en voor alle bijdragen die zijn geleverd.

4.5 Evaluatie door de deelnemers

Deze paragraaf laat de evaluatie zien door de deelnemers aan de dialoog. Aan de hand van 6 vragen hebben de deelnemers de bijeenkomst een cijfer gegeven en hen is ook gevraagd welke sterke en zwakke punten de dialoog kende.

	Cijfer
1. Algemene indruk bijeenkomst	7,3
2. Organisatie bijeenkomst	7,4
3. Discussie over de juiste onderwerpen gegaan	6,7
4. Toepasbaarheid dialoog als aanvullende monitoringsmethode	6,9
5. Mening voldoende in kunnen brengen?	7,9
6. Vertrouwen dat resultaten goed gebruikt zullen worden?	7

Sterk en zwak punt bijeenkomst

Sterke punten

Volgende persoonlijke inbreng mogelijk.

Goede werkvormen, informele sfeer, er kwam zo veel op tafel

Stille wand werkt erg goed

Veel inbreng

Goed gezelschap

Inbreng deelnemers

Alle geledingen

Discussiegroepen, kleinere units, makkelijker praten

Geeft wel een redelijk overzicht

Methode van dialoog in subgroepen

Methode nodigt uit tot deelname aan discussie

Discussies zouden gestructureerder kunnen, meer bij het onderwerp blijven

Veel ideeën

Goede discussie

Veelzijdigheid
Prima eten
Tijd voor discussie
Goede opkomst
Gemêleerd gezelschap, goede inhoudelijke discussie
Veel sectoren/disciplines aanwezig

Zwakke punten

Ontbreken van diverse relevante personen uit de sector
Misschien toch uiteindelijk weinig focus, water partijen (UvW), was afwezig, sterk gedomineerd door de sector
Duurde lang
Toch wel weinig tijd, groepen nog niet helemaal klaar
Weinig concreet
Tijd: lange zit
Soms discussie erg breed
Te weinig kwekers, te veel beleidsmedewerkers
Zeer breed terrein, moeilijk uitdiepen
Kwalitatieve samenstelling van de groepen
Veel ideeën maar niet alles uitgewerkt. Let op in rapportage: context brainstorming, zaken niet te absoluut maken. Bij veel zaken waren ook tegengeluiden. Consensus was niet het doel.
Rapporteurs geven een eigen samenvatting, valt ook niet mee
Uitlichting van hoofdproblemen
(te)weinig ondernemers
Lang programma
Relatief weinig ondernemers
Vooral meningen, weinig feiten

Overige opmerkingen

Opmerkingen bij vraag 4

Er was ruis, maar juist die ruis was interessant.

De werkelijkheid is uiteraard vele malen complexer dan je vermoedt
Ik zet vragen bij deze kwalitatieve methode op de cijfermatige rapportage.
Deze aanvulling komt van een selecte groep en geeft de ambitie van deze groep weer, maar is niet de sector

Opmerkingen bij vraag 6

Ik denk zeker dat ze gebruikt worden, maar ik ben toch een beetje huiverig dat er een te positief beeld ontstaat over de voortgang. Sector is hier vertegenwoordigd door neusje van de zalm. De rol van de achterblijvers en grotenmiddenmoot blijft onderbelicht. Als vertegenwoordiger van een NGO heb ik aardig wat kunnen ventileren, maar onze visie op glastuinbouw is toch veel omvattender dan ik kon laten zien. Bijdrage kan dan ook absoluut niet gezien worden als inbreng van N&M

5 Dialoog Duurzame Melkveehouderij - 30 mei 2006

Plaats: Congrescentrum De Schakel te Nijkerk

Tijd: 10.00 tot 15.00 uur

Aanwezigen

Van Bavel (Nederlandse Melkveehouders Vakbond), Borgstein (WUR-LEI), Brasser (VU-IVM), Van Calker (WUR-LEI), Cornelissen (Provincie Noord-Brabant), Geertsema (Rabobank), Groot (WUR-WING), De Haan (MNP), Jansen (CBL), Van de Kerkhof (VU-IVM), Klitsie (VROM), Van der Kolk (WOT Natuur & Milieu), Koops (Productschap Zuivel), Miltenburg (WUR), Moning (DLG Overijssel), Petraeus (Campina), Saaman (VBBM), F. van der Schans (CLM), E. van der Schans (melkveehouder), J. van der Schans (melkveehouder), Schoonman (LTO Vakgroep Rundveehouderij), Slob (Natuurlijk Platteland Nederland), Smelt (NAJK), Sniijders (LNV), Vogelzang (WUR-LEI), Vriesinga (Carbo Holland), Wouters (WUR-WING), Van Zadelhoff (melkveehouder).

5.1 Introductie

Introductie Jennie van der Kolk (WOT Natuur & Milieu)

Jennie van der Kolk heet iedereen van harte welkom bij de dialoog over de toekomst van de duurzame melkveehouderij. Het Ministerie van LNV heeft in 2002 een plan geschreven voor de transitie naar een duurzame landbouw. Dit plan heeft het Ministerie aangeboden aan de Tweede Kamer en LNV moet hierover een voortgangsrapportage uitbrengen. De studies die zijn uitgevoerd om te voortgang te monitoren zijn vooral cijfermatig. Maar wat betekenen deze cijfers? Om een beter inzicht te krijgen in hoe de sector denkt over de voortgang in de landbouw, heeft het Ministerie van LNV aan het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) de opdracht gegeven om een serie dialogen met de verschillende landbouwsectoren op te zetten. Het MNP heeft dit onderzoek uitbesteed aan Wageningen UR (LEI, WING) en de Vrije Universiteit Amsterdam (IVM).

Er worden zes dialoogbijeenkomsten georganiseerd met verschillende sectoren uit de landbouw, te weten: varkenshouderij, akkerbouw, glastuinbouw, melkveehouderij, pluimveehouderij en vollegrondsteelten. Vandaag staat de melkveehouderij centraal. Deze bijeenkomst is erop gericht om met de hele keten, inclusief beleidsmakers, belangenorganisaties en kennisinstellingen, te verkennen wat voor ambities de sector heeft voor de lange termijn, en hoe de sector er in de huidige situatie voor staat.

Duurzaamheid is een lastig begrip dat op verschillende manieren kan worden uitgelegd. Er zijn drie pijlers te onderscheiden binnen duurzaamheid, dit worden ook wel de drie p's genoemd; people (sociaal), planet (ecologisch) en profit (economisch). Vandaag gaan we ons concentreren op deze drie p's. Ook wordt onderscheid gemaakt tussen hier (Nederland) en elders (buitenland) en tussen nu (2006) en later (2020). We willen de hele keten in kaart brengen dus het gaat niet alleen om het primaire bedrijf maar ook om de retail en burgers, dus van koe tot consument.

De resultaten van de zes dialogen worden verwerkt in verslagen en het projectteam zal op basis hiervan een synthese maken in de vorm van een rapport voor LNV. LNV zal dit rapport gebruiken om samen met het cijfermateriaal en de resultaten van een aantal burgerdialogen een rapport te schrijven voor de Tweede Kamer. Uiteraard krijgen de deelnemers de gelegenheid om het verslag van de dialoogbijeenkomst van vandaag van commentaar te voorzien.

Het is mogelijk dat op deze serie van dialogen een (twee)jaarlijks vervolg komt zodat er kan worden gemeten in hoeverre de gestelde doelen en ambities kunnen worden gehaald, of dat er verschuivingen hebben plaatsgevonden en zich nieuwe ambities hebben gevormd.

Introductie Marleen van de Kerkhof (Vrije Universiteit Amsterdam)

Marleen van de Kerkhof heet iedereen welkom namens het projectteam. Er wordt een toelichting gegeven op het doel en het programma van deze bijeenkomst. We beginnen met een discussie over de ambities voor de duurzame melkveehouderij sector. Deze ambities willen we vervolgens gebruiken om de huidige situatie aan te spiegelen, om zo te bepalen wat voor kansen en knelpunten de huidige situatie karakteriseren, en welke acties moeten worden genomen om de knelpunten op te lossen en de ambities te realiseren. Dit betreft uitdrukkelijk niet alleen acties die de overheid zou moeten nemen, maar ook acties die de sector zelf kan en wil gaan doen.

We starten zodadelijk met een kennismakingsronde. Iedereen stelt zich voor en geeft zijn/haar persoonlijke ambitie voor 2020. Vervolgens worden de ambities voor de sector in kaart gebracht door middel van een stille-wand-discussie. Uit deze discussie zullen drie hoofdambitie voor de melkveehouderij worden gekozen, die verder worden uitgewerkt in subgroepen. Na de lunch zal er een terugkoppeling plaatsvinden waarin de resultaten van de subgroepen aan de andere deelnemers worden gepresenteerd. De groepen krijgen hier de kans om te reageren op de resultaten, en om aanvullingen en nuanceringen te geven.

Binnen het duurzaamheidschema kan het zijn dat een ambitie niet onder een van de drie p's te plaatsen valt. Dan is het mogelijk om een nieuwe 'p' toe te voegen. Een belangrijke boodschap voor de discussie van vandaag is dat het niet gaat om het bereiken van consensus. Er kunnen heel veel verschillende meningen zijn en die worden allemaal meegenomen. Ook als iemand het niet eens is met een mening van een ander wordt dat in het verslag opgenomen; verschillen worden niet weggepoetst. Het doel is dus primair om de verscheidenheid van meningen en ideeën binnen de keten in kaart te brengen.

5.2 Kennismaking

<i>Naam</i>	<i>Persoonlijke ambitie voor 2020</i>
Dhr. B. de Haan	Zelfstandige hobbyboer in de landbouw zijn
Dhr. P.L.C.M. Klitsie	Genieten van landschap in Nederland
Dhr. T. Cornelissen	Net zo goed in mijn vel als nu, zowel professioneel als privé
Dhr. K.J. van Calker	Verder brengen van duurzaamheid in de melkveehouderij. Nederland als topland op gebied van duurzame melkveehouderij
Dhr. H. Snijders	Bijdragen aan melkveehouderij in geliberaliseerde markt
Dhr. T.J.Slob	Balans tussen productie, ontwikkeling en omgeving. Samenwerking

Dhr. Petraeus	Financieel gezonde melkveehouderij. Maatschappelijk geaccepteerde melkveehouderij.
Dhr. F. van der Schans	Gezonde producten. Aantrekkelijk landschappelijk gebied. Diversiteit. Koe in de wei. Melkveehouderijbedrijf beginnen.
Mevr. D. Saaman	Boerenkennis gebruiken. Melkveehouderijbedrijf als kringloopsysteem. Geaccepteerd duurzaam systeem hebben.
Dhr. W. Vriesinga	Managen van micro-organismen in de kringloop door boeren. Duurzaamheid op elk niveau.
Dhr. K. van Zadelhoff	In Nederland een gezond landschap. Verantwoordelijk met het milieu en grondstoffen omgaan.
Dhr. L. van Bavel	Een duurzame sector. Voor de sector een goed inkomen. Eigen melkveehouderijbedrijf.
Dhr. E. Smelt	Mogelijkheden aanwezig om melkveehouder te worden. Melkveehouder zijn.
Dhr. A. Miltenburg	Uitgesproken ambitie duurzame landbouw is gerealiseerd.
Dhr. B. Wouters	Gezond en werkzaam zijn .Mee kunnen met de rest van de wereld. Maatschappelijk geaccepteerde melkveehouderij
Mevr. Van der Schans	Omgeving goed op de hoogte en betrokken bij melkveehouderij
Dhr. Van der Schans	Creatief ondernemer zijn. Betrouwbare omgeving qua wet en regelgeving. Duurzame en diverse melkveehouderij.
Dhr. Schoonman	Burger en consument die melkveehouderij waarderen .Boer heeft keuzevrijheid om eigen leven in te delen.
Dhr. B. Geertsema	Krachtige, vitale sector met goed imago in Nederland. Kinderen hebben een duurzame positie in samenleving.
Dhr. W. Koops	Koe als nationaal knuffeldier. Gezond zijn en keuze hebben om te werken of niet.
Dhr. A.A. Moning	Landbouw is economisch en sociaal duurzaam. Bijdrage leveren aan landelijk gebied.
Dhr. M. Janssen	Discussie over duurzaamheid is al 10 jaar afgesloten .Goede harmonie met de samenleving. Open landschap leveren en daarvoor beloond worden (functie hebben als landschapsbeheerders).
Dhr. M. Vrolijk	Alle koeien hebben hoorns. Minder ondernemingen, maar gezond en met een goede samenwerking.
Dhr. Th. Vogelzang	Prachtig cultuurlandschap met melkveehouderijen. Economisch een rendabele sector. Ambities zijn waargemaakt.

5.3 Ambities voor een duurzame melkveehouderij

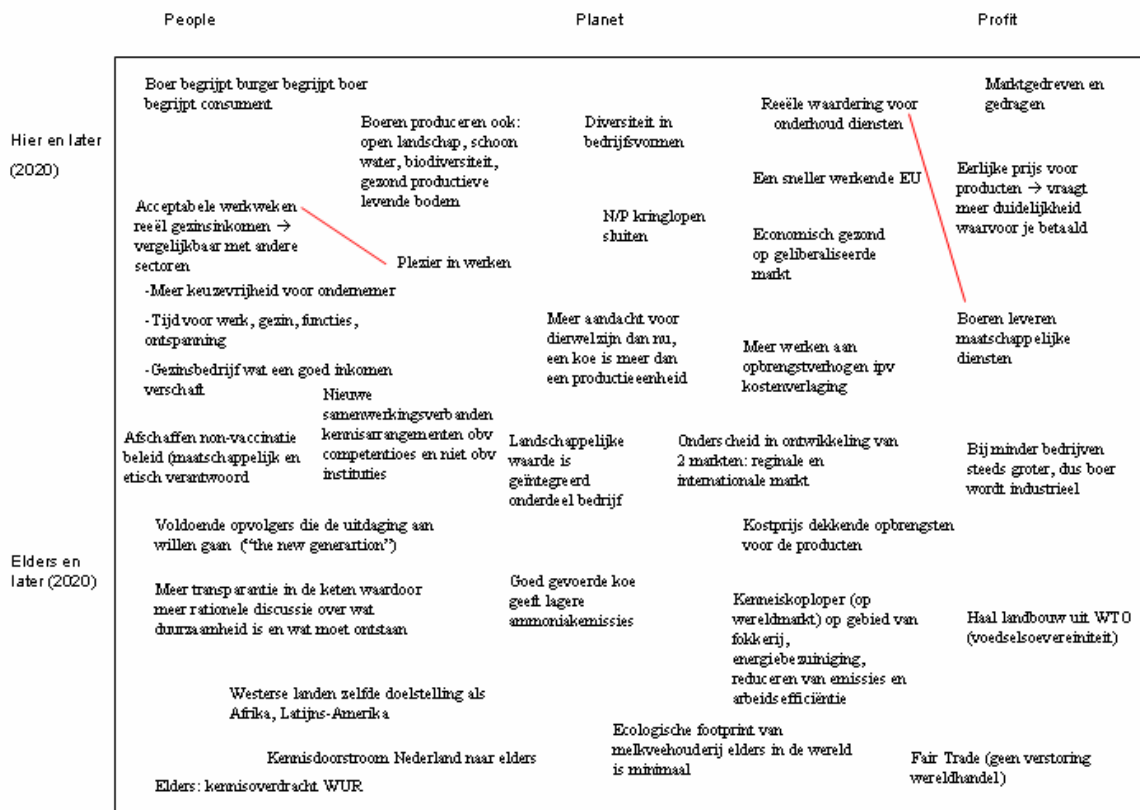
5.3.1 Discussie

Na de kennismakingsronde is het tijd voor de stille-wand-discussie. De belangrijkste regel tijdens een stille-wand-discussie is dat er niet met elkaar gesproken mag worden. Er wordt enkel gecommuniceerd via schrift op de wand. De stille-wand gaat uitdrukkelijk om de ambities voor de sector, niet om persoonlijke ambities. Er wordt onderscheid gemaakt tussen 'people', 'planet' en 'profit' als pijlers van duurzaamheid en er wordt onderscheid gemaakt tussen 'hier en later' en 'elders en later'. De resultaten op hoofdlijnen zijn schematisch weergegeven in

Figuur 5.1, een volledige weergave van de opmerkingen die op de stille-wand zijn geplaatst, is in tabel 5.1 opgenomen.

Table 5.1 *Overzicht van alle opmerkingen op de stille wand*

- Boer begrijpt burger begrijpt boer begrijpt consument
- Nieuwe samenwerking tussen melkveehouders, burger en consument leidt tot nieuwe bedrijfsvormen
- Burger is de consument
- Je bent wat je eet
- Open en transparante melkveehouderij
- Maatschappelijk verantwoorde retail
- Verplicht vak op school. Kennis van voedsel
- Acceptabele werkweken
- Reëel gezinsinkomen, vergelijkbaar met andere sectoren
- 40 uur is modaal, 60 uur is beter of 2x modaal
- Wie slim is mag dat ook in 30 uur
- Meer keuzevrijheid voor ondernemer (gangbaar, tussenform, biologisch)
- Tijd voor werk, gezin, functies, ontspanning
- Gezinsbedrijf wat nog een goed inkomen verschaft
- Afschaffen non-vaccinatie beleid (maatschappelijk en ethisch verantwoord)
- Meer reflectie (ondernemerschap)
- Trots en nieuwsgierig
- Aansluiten bedrijfssystemen bij consument en burger
- Meer transparantie in de keten waardoor meer rationele discussie over duurzaamheid is en wat moet ontstaan
- Elders: kennisoverdracht WUR
- Buiten je grenzen denken
- Boeren worden niet meer tegen elkaar uitgespeeld
- Melkveehouder wordt weer trots op eigen product
- Boeren sluiten zich niet op in gesloten bedrijven
- Voldoende opvolgers die de uitdaging aan willen gaan → the new generation
- Kennisdoorstroom Nederland naar elders
- Plezier in werken
- Discussie over werkuren is niet relevant. Het gaat om de balans voor ondernemers, medewerkers en transparantie
- Nieuwe samenwerkingsverbanden kennisarrangementen obv competenties en niet obv instituties
- Westerse landen zelfde doelstellingen als Afrika, Latijns-Amerika
- Melkveehouderij heeft economisch nut en noodzaak
- Boeren produceren ook open landschap, schoon water, biodiversiteit en een gezonde productieve levende bodem
- Landschappelijke waarde is geïntegreerd onderdeel bedrijf
- Bij goed bodemleven weinig of geen kunstmest nodig; gezondere planten, gezondere dieren, gezondere producten
- Goed gevoerde koe geeft lagere ammoniak emissie
- Boeren moeten ontwaken, geen slaaf zijn van de bureaucratie en technologie
- Boer baas op eigen erf
- Bedreiging (CH₄) omzetten in kansen (Kyoto)
- Veel diversiteit (planten, dieren, mensen)
- Maatschappelijk nut ter discussie (dierwelzijn, natuur, landschap)
- Meer aandacht voor dierwelzijn dan nu. Een koe is meer dan een productie-eenheid
- Een probleemloze veestapel (preventief ipv curatief; lagere vervangingsgraad)
- Schaalgrootte wordt niet verwacht met intensiteit
- Soms is groot ook mooi
- Ecologische footprint van melkveehouderij elders in de wereld is minimaal
- Verantwoorde krachtvoerimport
- Diversiteit in bedrijfsvormen
- N/P kringloop sluiten
- Van belasting naar toegevoegde waarde
- Niet dezelfde ecologische fouten maken die wij gemaakt hebben
- Reële waardering voor onderhoud landschap
- Een sneller werkende EU (slecht voorbeeld = staatssteuntoets)
- Economisch gezond op geliberaliseerde markt in termen van inkomen en overeind blijven met de concurrentie
- Kenniskoploper (op wereldmarkt) op gebied van fokkerij, energiebezuiniging, reductie van emissies en arbeidsefficiëntie
- Kostprijs dekkende opbrengsten voor de producten
- De opbrengst zet zich naar de kostprijs (mondiaal)
- Meer werken aan opbrengstverhogen ipv kostenverlaging van (1) melk (dmv proces en product) (2) blauwe diensten en (3) groene diensten
- Haal landbouw uit de WTO (voedselsoevereiniteit!)
- Voldoende grote huiskavel > 60% om koe te kunnen weiden
- Onderscheid in ontwikkelen van twee markten: een regionale en een internationale markt
- Bij afschaffing quotum Nederlandse productieomstandigheden financieel te hoog!?
- Boer blijven, rendabel en kapitaliseren maatschappelijke diensten
- Voldoende geld om te investeren
- Overneembare melkveehouderij
- Koe ook in de wei
- Marktgedreven en gedragen → differentiatie van melkstromen?
- Eerlijke prijs voor producten
- Vraag naar meer duidelijkheid waarvoor je betaald
- Consument bepaalt mee wat de kwaliteiten van de diensten is
- Boeren leveren maatschappelijke diensten obv financiële arrangementen (publiek/privaat)
- Leefbaar en beleefbaar (rust, ruimte, ritme, etc.)
- Toegevoegde waarde voor de totale samenleving
- Bij minder bedrijven steeds groter dus boer wordt industrieel
- Fair Trade (geen verstoring wereldhandel)
- Non-trade in WTO?
- Extensieve melkveehouderij is dan nog steeds mogelijk en economisch interessant

Figuur 5.1: Schematische weergave van de hoofdpunten van de stille-wand-discussie

De eerste vragen en reacties van de deelnemers op de stille-wand-resultaten:

Opmerking: Kan iemand het punt over de WTO toelichten?

Reactie: *Zolang de landbouw onder WTO valt, wordt het enkel als economisch goed gezien en heb je als ondernemer geen invloed. Dit werkt concurrentievervalsend, de keuze moet aan de consument worden overgelaten over wat je eet.*

Opmerking: Waarom meer reflectie?

Reactie: *Dit geldt voor de hele wereld. Afstand nemen en afvragen waar we mee bezig zijn dus een overzicht verkrijgen. Dit moet voorkomen vanuit trots en nieuwsgierigheid.*

Opmerking: Er staan veel meer opmerkingen bij people en planet dan verwacht.

Opmerking: Er wordt veel meer in het bovenste vlak (hier en later) geschreven dan in het onderste vlak (elders en later).

Reactie: *Misschien heeft het te maken met wat de gemakkelijkste hoogte is om te schrijven, maar het is ook zo dat Nederlandse omstandigheden niet gemakkelijk te vergelijken zijn met bijvoorbeeld een continent als Afrika.*

Opmerking: Er wordt nergens iets genoemd over subsidiebeleid.

Om drie hoofdambities uit de resultaten van de stille wand te kiezen, wordt aan de deelnemers gevraagd of ze clusters van ambities kunnen onderscheiden, en/of er relaties kunnen worden gelegd tussen de ambities die genoemd worden. Dit levert het volgende op:

- De samenleving en de boer moeten bij elkaar gehouden worden. Dit wordt afgeleid uit termen zoals communicatie, begrip, etc.
- Op welke manier kunnen er andere waarden worden gecreëerd? Waarden zoals maatschappelijke diensten en de toegevoegde waarde van de boer. De sector moet zich afvragen wat ze méér kan zijn dan alleen maar producent van vlees en melk. Anders keert de consument zich naar het buitenland. Dit besef moet gaan groeien om het bestaansrecht van de melkveehouderij te behouden.
- Men maakt zich zorgen of het gezinsbedrijf nog wel kan blijven bestaan in de toekomst. Ook wordt genoemd dat het gezinsbedrijf in strijd kan zijn met schaalvergroting, een trend die waarneembaar is maar die overigens niet in de stille-wand-discussie is genoemd.
- De prijs van het product komt steeds lager te liggen. Er moet meer worden geproduceerd om de kostprijs te halen. Kan met deze ontwikkelingen een gezonde werkweek in stand worden gehouden? Ook wordt genoemd dat de boer steeds meer een aandeelhouder wordt van zijn eigen bedrijf omdat het steeds meer in de richting van een industrieel bedrijf verschuift vanwege de toenemende productie.
- Klassieke onderwerpen zoals mineralen, emissies, etc. worden niet genoemd. Gaan we er van uit dat deze problemen in 2020 opgelost zijn? Hier bestaan twijfels over binnen de groep deelnemers. In ieder geval moet er gekeken worden naar het sluiten van kringlopen.
- Wat enkele keren terug komt in de discussie is de vraag of boeren betaald zullen worden voor de maatschappelijke diensten die ze leveren. Als dit niet het geval is dan bestaat de boer in 2020 niet meer.

Op basis van de stille-wand en de discussie achteraf, worden drie kernambities gekozen, die verder zullen worden uitgewerkt in drie subgroepen. De drie kernambities betreffen ieder één van de drie p's: bewust gerespecteerd ondernemerschap ('people'), boer blijven: continuïteit en rentabiliteit ('profit'), en het sluiten van kringlopen ('planet').

5.3.2 'People' ambitie: 'Bewust gerespecteerd ondernemerschap'

Kernambitie

De kernambitie waar de groep de discussie op gericht heeft is bewust en gerespecteerd ondernemerschap. 'Bewust' is met name gericht op de melkveehouders zelf en 'gerespecteerd' slaat met name op de verhouding tussen de melkveehouders en de rest van de maatschappij.

Binnen de kernambities zijn de volgende specifieke ambities genoemd:

- In de sector zijn voldoende ondernemers die omgevingsbewust zijn ten aanzien van markt, dierenwelzijn, biodiversiteit, en milieu. Dit vraagt een minder defensieve houding van melkveehouders dan nu het geval is.
- Melkveehouderij is in 2020 nog steeds grondgebonden.
- Imago van de melkveehouderij is verbeterd (e.g. TV programma 'vrouw zoekt boer').
- De kloof tussen melkveehouderij en burgers en consumenten is gedicht. Dit vraagt onderwijs, transparantie een betere communicatie door en over de sector.
- Consument gedraagt zich als burger in 2020.
- De melkveehouderij heeft (bijna) dezelfde houding ten opzichte van dieren als de burger.
- Boeren worden gewaardeerd vanwege hun bijdrage aan voedselveiligheid en - zekerheid, milieu, dierenwelzijn, landschap, biodiversiteit, milieu.
- De melkveehouder is een echte ondernemer, kiest bewust voor zijn/haar beroep en neemt geen slachtofferrol meer in.

De melkveehouderij in 2020

Schaalvergroting is een trend die nu al gaande is en door zal zetten. Er zullen twee typen melkveehouderijbedrijven zijn: (1) de gezinsbedrijven met nevenactiviteiten en (2) de grote gespecialiseerde ofwel de geïndustrialiseerde bedrijven. Volgens een deelnemer is er sprake van een gezinsbedrijf als de arbeidspieken binnen het gezin worden opgevangen. Ook zal er in 2020 nog meer sprake zijn van nichemarkten. Als voorbeeld werd hierbij genoemd Ben & Jerry. Een industrieel bedrijf dat een contract aangaat met 10 melkveehouders die de melk op specifieke wijze dienen te produceren. In 2020 zullen melkveehouders samenwerken met elkaar (met ieder zijn eigen specialiteit), en zich nog meer zullen moeten verantwoorden voor het gebruik van de ruimte.

Huidige situatie

De deelnemers werd gevraagd om de huidige situatie te beoordelen met een rapportcijfer (van 1 tot 10) in het licht van de gestelde ambitie. Hiervoor werd een onderscheid gemaakt tussen bewust ondernemerschap en gerespecteerd ondernemerschap.

Bewust ondernemerschap, één persoon waagde een cijfer te geven en wel een 4 vanwege de defensieve houding van de melkveehouders: "Men denkt te veel in problemen en minder in kansen".

Gerespecteerd ondernemerschap: een dikke voldoende vanwege het kunnen aanschouwen van de koeien in de wei, en vanwege de verbeterde omgang met milieu en dierenwelzijn.

De groep benoemde de volgende knelpunten die kenmerkend zijn voor de huidige situatie:

- Er bestaat een spanning tussen voedselveiligheid en transparantie. Uit transparantie overwegingen zouden melkveehouders juist veel mensen op het bedrijf uitnodigen. Dit kan echter de voedselveiligheid in gevaar brengen door ziektes en besmettingen. De staldeuren dichthouden houdt echter de kloof in stand.
- Consument en onderzoek leggen de 'voedselveiligheidslat' (en in mindere mate de dierenwelzijnslat) steeds hoger.
- Liberalisering: de prijzen worden lager dus blijft er minder geld/tijd over om te investeren in de relatie met de rest van de maatschappij.
- Schaalvergroting leidt mogelijk tot moeilijkheden doordat er met buitenlandse/vreemde arbeidskrachten omgegaan moet worden.

Acties/aanbevelingen

- Het agrarisch onderwijs dient onder het Ministerie van OC&W te vallen (is LNV nog wel legitiem?).
- Er dient een differentiatie te komen in kwaliteitseisen tussen die van gezinsbedrijven en de geïndustrialiseerde bedrijven.
- Communicatie en PR over en door de sector dient verbeterd te worden (is een taak voor ZLTO, LTO Noord, LNV).
- Minder job rotation op ministeries en bij LTO.
- Houd oog voor realiteit.
- Burgers dienen financieel aandeel te nemen in melkveehouderijbedrijven.

Reacties vanuit de zaal na plenaire presentatie van de resultaten

- Het spanningsveld tussen voedselveiligheid en transparantie is het zelfde als de spanning tussen een afgeschermd bedrijf en een open bedrijf.
- Over differentiatie in kwaliteitseisen: Hoe wordt er tegen twee verschillende kwalitatieve eindproducten aangekeken? Zijn hier dan twee verschillende markten werkzaam? → Het is niet de bedoeling dat er twee verschillende melkstromen van een bedrijf af komen, of dat er twee verschillende melkstromen komen omdat er twee soorten bedrijven ontstaan. Wat wordt bedoeld is dat er een tweedeling binnen de sector zal ontstaan tussen

grootschalige bedrijven en kleinschalige bedrijven. De kleinschalige bedrijven zullen andere geldbronnen aanboren.

- De aanbevelingen zijn concreet maar gelden die pas voor in 2020? Kunnen ze niet al over vijf jaar worden gerealiseerd?
- Er wordt gesproken over imago verbetering, maar het zal moeten gaan over het beter benutten van het imago. De sector heeft al een sterk imago.

De resultaten van de subgroep 'people' staan schematisch weergegeven in Figuur 5.2.

Melkveehouderij in 2020:

- 1) de gezinsbedrijven met nevenactiviteiten en
- 2) de grote gespecialiseerde/ geïndustrialiseerde bedrijven

- Niche markten
- Samenwerking tussen melkveehouders

Ambitie: Bewust en gerespecteerd ondernemerschap

- Omgevingsbewust
- Melkveehouderij grondgebonden
- Verbeterd imago
- Kloof tussen MV en burgers en consumenten is gedicht
- Consument gedraagt zich als burger in 2020
- MV heeft (bijna) het zelfde houding t.a.v. dieren als de burger
- Boeren worden gewaardeerd
- Melkveehouder is een echte ondernemer

Trends/risico's

- Spanning voedselveiligheid en transparantie
- Consument en onderzoek leggen de 'voedselveiligheidslat' (en in mindere mate dierenwelzijnslat) steeds hoger;
- Liberalisering
- Omgang met vreemde arbeid op grote bedrijven

Acties/ aanbevelingen

- Agr. Onderwijs dient onder het Min van O&W te vallen
- Er dient een differentiatie te komen in kwaliteitseisen tussen die van gezinsbedrijven en de geïndustrialiseerde bedrijven.
- Communicatie/PR over en door de sector dient verbeterd te worden (ZLTO, LTO Noord, LNV)
- Minder job rotation op ministeries/LTO.
- Houd oog voor realiteit
- Burgers dienen financieel aandeel te nemen in de MV bedrijven

Huidige situatie

Bewust ondernemerschap: MV houders denken te veel in termen van problemen en minder in kansen

Gerespecteerd ondernemerschap: een dikke voldoende vanwege het kunnen aanschouwen van de koeien in de wei, de verbeterde omgang met milieu en dierenwelzijn.

Figuur 5.2. Schematische weergave resultaten van subgroep 'People'.

5.3.3 'Planet' ambitie: 'Sluiten van de kringlopen'

Kernambitie

De groep stelde de ambitie dat in het jaar 2020 de kringlopen in de melkveehouderij zo veel mogelijk gesloten moeten zijn. Dit geldt voor lokaal en regionaal niveau, maar ook voor het mondiale niveau. In principe betekent dit dat er net zoveel mineralen uit mogen komen, als erin zijn gegaan, rekening houdend met acceptabele verliezen. Sommige deelnemers uit de sector stelden de ambitie hoog: verliezen moeten zo ver mogelijk worden geminimaliseerd. Een andere deelnemer gaf aan dat verliezen best acceptabel zijn, zolang ze het milieu ze maar aankan.

Een andere, verdergaande, ambitie die door de groep is gesteld is dat de melkveehouderij in 2020 niet alleen geen probleem meer moet vormen, maar ook een toegevoegde waarde gaat hebben, in de vorm van landschapsbeheer, handhaven/vergroten biodiversiteit, energieproductie, en als hoeder van een hoge voedselkwaliteit.

De melkveehouderij in 2020

De Nederlandse melkveehouderij is in 2020 vergaand geprofessionaliseerd en geïnnoveerd, en exporteert haar kennis en expertise naar het buitenland. Aangezien Nederland dichtbevolkt is, en er voor claims worden gemaakt op de ruimte, is het realiseren van bovengenoemde ambities voor Nederland meer uitdagend dan voor verschillende andere (EU) landen.

Een deelnemer gaf aan dat de Nederlandse melkveehouderij naar minder gesleep met grondstoffen zou moeten streven. De proteïne productie moet dichterbij plaatsvinden: geen import meer van soja uit alle delen van de wereld. Verder was de subgroep het erover eens dat in 2020 alleen nog maar duurzaam geproduceerde grondstoffen worden geïmporteerd, en dat de Nederlandse melkveehouderij een bijdrage levert aan de reductie van broeikasgasemissies.

Het streven naar gesloten kringlopen zou kunnen betekenen dat de koe uit de wei verdwijnt. Dit willen de melkveehouders echter niet. Er zal dus gezocht moeten worden naar manieren om de kringlopen te sluiten in combinatie met weidegang. Er heerste vertrouwen in de subgroep dat dit gaat lukken. Blijkbaar zijn er al mogelijkheden hiertoe ontwikkeld.

Huidige situatie

De groep bepaalde een rapportcijfer voor de mate waarin de sector 'op de goede weg is' om de gestelde ambities in het jaar 2020 gerealiseerd te hebben. De deelnemers gaven de volgende cijfers: 8, 4, 6, 4, 7, 6, 5, 8 met een gemiddelde van 6. Opvallend was dat de melkveehouders lage cijfers uitdeelden, terwijl de andere partijen uit de keten juist positiever waren. De positieve cijfers waren gebaseerd op de verwachting dat het navolgen van het EU beleid bij zou dragen aan het realiseren van de ambities, en op een vergelijking met de andere sectoren in de landbouw ('de melkveehouderij doet het zo slecht nog niet!'). De melkveehouders zagen het echter anders. Zij waren van mening dat de sector te weinig proactief is geweest, te veel heeft 'laten gebeuren' en teveel kansen heeft laten liggen. Dit wil men in de toekomst anders gaan doen, en dat zal ook nodig zijn om de gestelde ambities te realiseren.

Kansen

- De huidige trend van schaalvergroting wordt door de subgroep als een kans beschouwd om meer financiële middelen beschikbaar te krijgen voor technologische innovatie. Volgens sommige leden in de subgroep kan schaalvergroting ook leiden tot meer mogelijkheden voor landschapsbeheer, maar daar was niet iedereen het over eens.

- Melkveehouders kunnen een product leveren dat in Nederland steeds schaarser wordt, namelijk open ruimte.
- De eisen die worden gesteld door de Kaderrichtlijn Water worden als kans gezien voor het verbeteren van de ecologische kwaliteit en het handhaven/verbeteren van de biodiversiteit (zie ook 'knelpunten').
- De rol van de sector in de maatschappij zal veranderen. Wellicht zal de bijdrage aan de economie op grond van fysieke productie lager worden, maar de bijdrage aan de kenniseconomie zal groter worden. Dit biedt een kans voor Nederland als kennisexporteur op het gebied van de melkveehouderij.

Knelpunten

- De huidige trend van uniformering van melkveehouderijbedrijven ('ze gaan allemaal op elkaar lijken en passen nog maar in één soort landschap') past niet goed bij het diverse landschap dat Nederland kenmerkt. Het is daarom van belang dat de melkveehouderij divers blijft. Dit zou ook moeten lukken aangezien er veel bereidheid is bij de melkveehouders om hun bedrijfsvoering op een bepaalde, eigen, manier vorm te geven, als zij hiertoe de kans krijgen.
- Ook al is de Kaderrichtlijn Water een kans vanuit ecologisch oogpunt, vanuit economisch oogpunt ervaren sommige deelnemers de richtlijn als een molensteen om de nek van de melkveehouderij. Een enkele deelnemer ziet echter een kans voor de productie van drinkwater.
- De melkveehouderij in Nederland wordt langzaamaan minder grondgebonden, doordat de productie van melk en van voer steeds vaker worden gescheiden ('verdergaande specialisatie'). Deze trend is moeilijk te combineren met de ambitie om de biodiversiteit te verbeteren en om landschap te beheren.
- Nederland loopt achter bij haar buurlanden als het gaat om de ontwikkeling van, en het aantal, mestvergisting installaties.
- Het huidige overheidsbeleid, dat is gebaseerd op middelvoorschriften in plaats van doelvoorschriften wordt door de deelnemers als problematisch ervaren.
- Het EU beleid wordt door sommigen ook als een last ervaren, maar een andere deelnemer gaf aan dat het EU beleid gewoon realiteit is, waar de sector zo goed mogelijk mee om moet leren gaan.
- Het huidige systeem van regels maakt het bedrijven die verder willen gaan dan de norm moeilijk om dit te doen.

Acties/aanbevelingen

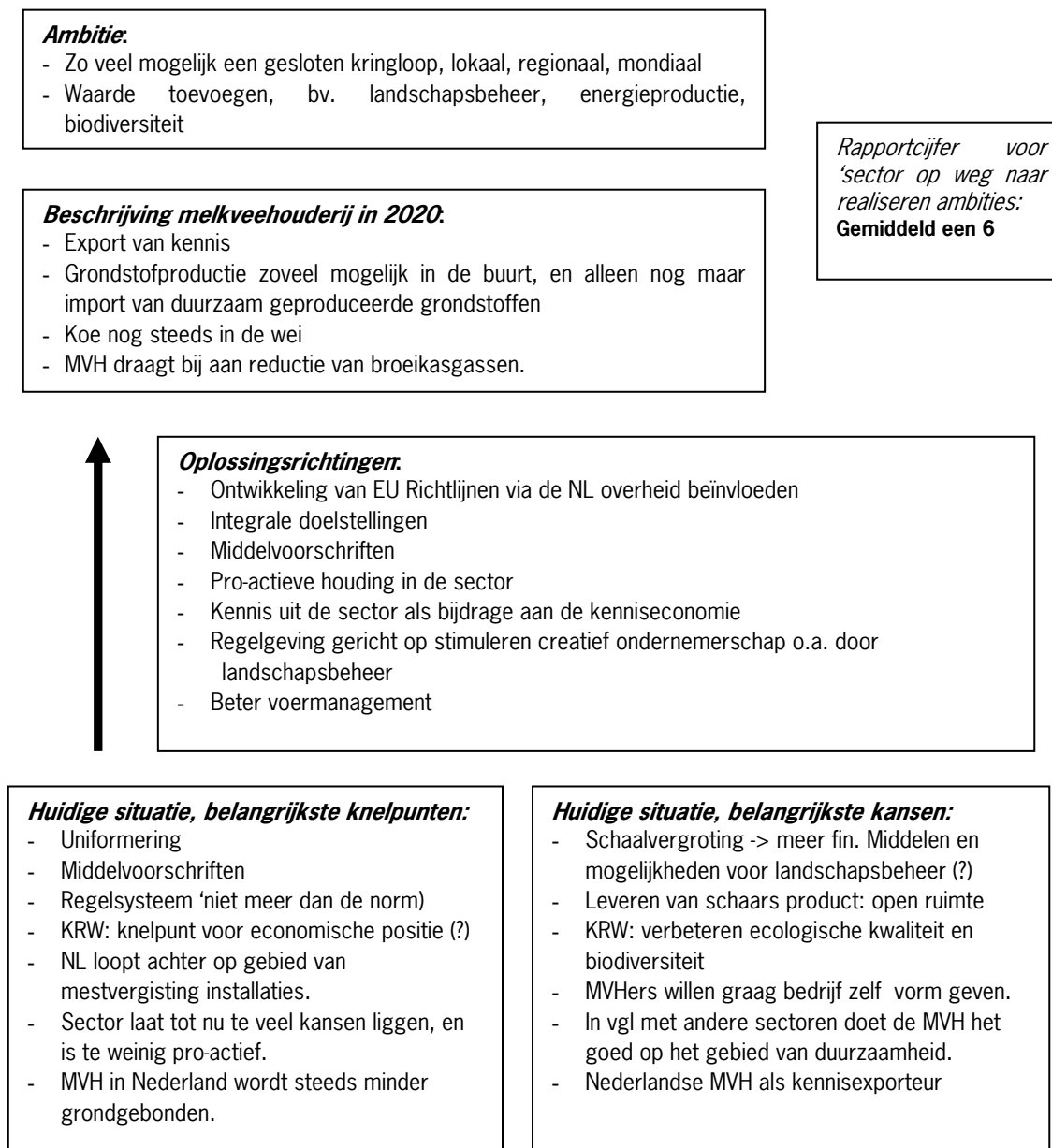
- In de voorbereidingsfase van een bepaalde EU Richtlijn zou de sector, via de Nederlandse overheid, meer invloed moeten uitoefenen op de inhoud en strekking van deze Richtlijn. De overheid zou hier betere mogelijkheden voor moeten creëren.
- Integrale doelstellingen in plaats van doelstellingen voor elke aparte stof.
- Doelvoorschriften in plaats van middelvoorschriften.
- Beter voermanagement, waardoor minder emissies.
- Proactieve houding in de sector.
- Regelsysteem zodanig aanpassen dat het niet meer alleen gericht is op de melkveehouderij als 'probleem', maar dat het meedenkt over innovatieve manieren voor landschapsbeheer en creatief ondernemerschap.

Reacties vanuit de zaal na plenaire presentatie van de resultaten

- Als het gaat om mestvergisting dan ligt Nederland op het gebied van techniek ver op andere landen achter. Boeren krijgen hier minder steun.
- De oppervlakteverhouding is binnen Nederland veel beperkter dan in andere landen

- Qua koolvergisting zijn de regels heel beperkt. Als op dit onderdeel veel meer progressie zou worden geboekt dan kunnen we veel meer bereiken met biogas.

De resultaten van de subgroep 'planet' staan schematisch weergegeven in Figuur 5.3.

Figuur 5.3. Schematische weergave resultaten van subgroep 'Planet'.

5.3.4 'Profit' ambitie: 'Boer blijven; continuïteit en rentabiliteit'

Kernambitie

De kernambitie die in deze groep is uitgewerkt betreft continuïteit en rentabiliteit: hoe kan de melkveehouderij blijven voortbestaan en financieel gezond blijven? De deelnemers zien hier drie manieren voor: (1) positief micro leven, (2) kapitaliseren maatschappelijke diensten, en (3) productie van melk als grondstof met aandacht voor 'emotie'.

In relatie tot deze ambitie gaf de groep aan dat de boer een keuze dient te maken binnen de gestelde ambitie tussen:

- Regionale markt met aandacht voor verbredingsactiviteiten/maatschappelijke diensten. Dit leidt relatief tot meer gezinsbedrijven (niet absoluut, want dit aantal blijft dalen).
- Internationale oriëntatie met daarin meer samenwerkende bedrijven of netwerken van bedrijven die ook sectoroverschrijdend kunnen zijn.

Het maken van een keuze tussen een regionale oriëntatie (kleinschaliger) of een internationale oriëntatie (grootschaliger) heeft consequenties voor de bedrijfsvoering. Binnen de internationale oriëntatie moet de melkveehouderij het gezinsbedrijf als organisatievorm los durven laten.

De melkveehouderij in 2020

- De gezinsbedrijven in 2020 < 100 nge zijn meer regionaal georiënteerd.
- Binnen de geliberaliseerde internationale zuivelmarkt zal de organisatie op primair niveau binnen de melkveehouderij veranderen: gezinsbedrijven ontwikkelen zich tot familiebedrijven met doorgroei, mogelijk richting samenwerking tussen verschillende familiebedrijven of zelf samenvoeging.
- Eén arbeidskracht kan 150 tot 200 melkkoeien overzien.
- Automatisering en robot ondersteunen de boer.
- Grote bedrijven die minder geneigd zijn de koeien in de wei te doen, betalen de kleinere bedrijven die dit wel doen.

Huidige situatie

De deelnemers deelden rapportcijfers (tussen 1 en 10) uit voor de huidige situatie, in het licht van de gestelde ambitie. Puur vanuit de 'profit' ambitie, gaven de deelnemers rapportcijfers die varieerden van 3 tot 8 (gemiddeld 6,5). Een 3 werd gegeven omdat melk nu met subsidies wordt afgezet.

De deelnemers deelden tevens rapportcijfers uit voor de melkveehouderij in de huidige situatie vanuit de drie p's (people, planet, profit). Dit leidde tot cijfers variërend van 2 tot 7,5 (gemiddeld 6). Een 2 werd gegeven omdat de huidige productie gebruik maakt van drijfmest, dat slecht zou zijn voor milieu en weidevogels.

Trends

- Marktbescherming valt weg; er ontstaat een geliberaliseerde markt waardoor de onzekerheid voor de producten zal toenemen.
- Sanering van de overproductie op EU-niveau resulteert in een betere prijsvorming door bundeling van het resterende aanbod binnen Nederland.
- Regionaal zullen er kortere ketens ontstaan.
- Er wordt een vuist gemaakt binnen de keten om de melkprijs op een acceptabel niveau te krijgen vanuit kostprijs geredeneerd:
 1. Bundeling van aanbod waardoor een onderhandelingspositie wordt verkregen.
 2. Optimalisering vanuit boer als leverancier en producent: durf je coöperatie als afnemer van de melk aan te sturen.

- Beschikbaarheid van arbeid als productiefactor blijft bepalend voor de grootte van de bedrijven.
- Maatschappelijke diensten (biodiversiteit, weidevogels) is een publieke taak.

Acties/aanbevelingen

Algemeen

- Bedreigingen moeten omgevormd worden tot kansen.
- Imago Nederlandse melk koesteren: Nederlandse consumenten consumeren eiwitten en vetten via Nederlandse zuivelproducten.
- Standsorganisaties: kijk om je heen.
- Coöperaties: voelsprietten uitzetten richting maatschappij en maatschappelijke organisaties als dierenbescherming. Achterhalen wat zij willen en daar proberen op in te spelen.
- Keten: link van grondstof met een goed imago linken aan het eindproduct.

Onderwijs: inhoudelijke verbetering

- Meer evenwicht tussen technologie en biologie binnen het onderwijsprogramma.
- Ondernemerschap verder vorm geven en opnieuw inhoud geven.
- Aandacht voor het managen van het microleven op het bedrijf.

Overheid

- Fiscale regeling ontwikkelen waarbij het zogenaamde 'dood kapitaal' dat vast ligt in het bedrijf bij opvolging onbelast is.
- Organiseren/faciliteren dat de 'luiken open gaan' bij de boeren.
- Constant en consistent beleid.

Sector

- Afwachtende houding binnen de sector zal moeten veranderen.
- De sector zal meer moeten redeneren vanuit vraag: bestaande vraag dan wel een vraag die de sector zelf gecreëerd heeft.
- Primaire producenten moeten de luiken open zetten, kijk letterlijk om je heen.
- Maatschappelijke stage voor de primaire sector (bijvoorbeeld in de zorg) om te zien van er nog meer buiten de sector gaande is.
- De primaire sector moet trends zoeken en markten bewerken: indien nodig samen met marketeer.
- Ondernemers in de primaire sector dienen voor zichzelf een onderscheid te maken tussen niches en bulkmarkten.

Reacties vanuit de zaal na plenaire presentatie van de resultaten

- De sector kan ook vraag creëren met nichewerking. In plaats van vraaggestuurdheid eerder vraaggeoriënteerd.
- Waarom is er zo een hoge waardering in de vorm van een rapportcijfer voor de sector? → Er is voldoende vertrouwen in de toekomst. Als alle subsidies wegvallen dan nog is er een goede boterham te verdienen voor de melkveehouders. Er is een potentiële groep die bij een nieuw evenwicht alsnog rendabel blijft.
- Bij afschaffing van het quota systeem zou een leveringsrecht moeten komen voor de melkproducten.
- De maatschappelijke vraag gaat altijd samen met de economische vraag.
- Zal kennisonderzoek geen rol spelen voor 2020? Het werd niet spontaan genoemd.

De resultaten van de subgroep 'profit' staan schematisch weergegeven in Figuur 5.4.

Ambities 2020

Hier en later

- er blijven boeren:
 - 1) voldoende continuïteit & rentabiliteit
 - 2) productie van melk als grondstof
 - 3) kapitaliseren maatschappelijke diensten
 - 4) positief microleven
- vraaggestuurd opereren: bestaande oude markten, nieuw gecreëerde markten, maatschappelijke diensten
- boer kiest voor
 - 1) melk als bulk versus opereren in specifieke niches
 - 2) regionale versus internationale focus
 - 3) bijpassende organisatievorm (gezinsbedrijf-familiebedrijf-samenwerking-samenvoeging)
- boer maakt vuist in de keten
- koesteren imago Nederlandse zuivel

Trends

- marktbescherming valt weg, geliberaliseerde markt waardoor de onzekerheid voor de producten zal toenemen
- sanering van de overproductie op EU-niveau resulteert in een betere prijsvorming door bundeling resterend aanbod binnen Nederland
- regionaal zullen er kortere ketens ontstaan
- vuist maken binnen de keten om melkprijs op acceptabel niveau te krijgen vanuit kostprijs geredeneerd:
 - bundeling van aanbod waardoor onderhandelingspositie wordt verkregen
 - optimaliseren vanuit boer als leverancier en producent: durf je coöperatie als afnemer van de melk aan te sturen
 - beschikbaarheid van arbeid als productiefactor blijft bepalend voor de grote van de bedrijven
- maatschappelijke diensten (biodiversiteit, weidevogels) is een publieke taak

Acties

onderwijs: inhoudelijke verbetering

- meer evenwicht tussen technologie en biologie
- ondernemerschap
- managen van het microleven

overheid

- fiscale regeling mbt dood kapitaal bij opvolging
- organiseren/faciliteren dat de 'luiken open gaan'
- constant beleid

sector

- primaire producent:
 - 1) zet de luiken open, kijk letterlijk om je heen
 - 2) maatschappelijke stage
 - 3) trends zoeken en markten bewerken
 - 4) onderscheid voor jezelf niches en bulkmarkten
- standsorganisaties: kijk om je heen
- coöperaties: voelsprietten uitzetten richting maatschappij en maatschappelijke organisaties
- keten: link van grondstof met een goed imago linken aan het eindproduct

Hier en nu

Beoordeling:

- vanuit profit: rapportcijfer varend van 3 tot 8 (gemiddeld een 6,5)
- vanuit people, planet, profit: rapportcijfer variërend van 2 tot 7,5 (gemiddeld 6)

Figuur 5.4. Schematische weergave resultaten van subgroep 'Profit'.

5.4 Reflectie en afsluiting

Eerst een korte terugkoppeling. Wat is de deelnemers opgevallen gedurende deze bijeenkomst.

- Er heerst tegenstrijdigheid tussen verdergaande liberalisering en terugdringende liberalisering. Neem bijvoorbeeld het voer dat uit het buitenland afkomstig is; als we streven naar gesloten kringlopen op mondiaal niveau, moet de productie van het voer dan overal aan dezelfde kwaliteitseisen gaan voldoen?
- We moeten veel minder defensief en veel meer pro-actief te werk gaan.
- De lage rapportcijfers zijn gegeven door de mensen uit de sector zelf. We willen ook het milieu dienen maar het mestbeleid vanuit Brussel werkt ons enorm tegen. Waarom mogen we de mineralen niet vanuit onze eigen mest gebruiken?
- Bij wie gaat de regierol liggen ten aanzien van duurzaamheid? Bij de overheid, de bedrijven, de supermarkten? De regierol zou bij de sector zelf moeten liggen, de sector moet niet alles zomaar over zich heen laten komen. Daarentegen heeft de melkveehouderij ook een maatschappelijke rol te vervullen en heeft de samenleving dus ook een gedeelte van de regie in handen. Er moet een geluid vanuit de samenleving komen dat ze blij zijn dat de melkveehouderij bestaat.
- Als sector moeten we niet meer gaan wachten totdat er nieuwe regelgeving over ons heen komt. We moeten ons een proactieve instelling aanmeten. Deze omslag moeten we zelf bewerkstelligen.
- Als slot: wat we pretenderen moeten we nu ook gaan waarmaken. Hier komt de imagokwestie weer om de hoek kijken.

Afronding Theo Vogelzang (sectorkundige van het LEI-WUR)

De deskundigheid van de aanwezigen vandaag was van een hoog niveau. Helaas waren er een aantal partijen niet aanwezig of ondervertegenwoordigd, zoals de maatschappelijke organisaties en de diervoedselindustrie maar ondanks dat hebben we mooie resultaten geboekt. De focus lag nadrukkelijk op de combinatie van de melkveehouderij en de maatschappij. Daarnaast hebben we meer over 'hier en later' gesproken en minder over 'elders en later', ondanks dat die behoefte wel aanwezig leek te zijn. De aanbevelingen en acties die zijn gevormd zijn nog niet af. Dit geldt ook voor de integrale discussie. De overheid, maatschappelijke organisaties, het bedrijfsleven en het onderwijs moeten samen de discussie aangaan ten aanzien van de toekomst van de sector. Dan blijft nog de vraag over wie de spelregels bedenkt, wie heeft de regie in handen? Er zijn spanningsvelden die in het vervolg meer aandacht behoeven. Juist over deze zaken moeten we doorpraten. Als we dit aanpakken dan kan er een heel interessante discussie ontstaan voor 2020.

Afronding Jennie van der Kolk (WOT Natuur & Milieu)

Het was vandaag weer een goede bijeenkomst. Er zijn veel elementen besproken die van nut zijn voor het ministerie van LNV. Wat opviel was dat bij de persoonlijke ambities het sociaal culturele aspect een belangrijke rol speelt binnen de sector. Sommige punten zijn niet helemaal uitgediscussieerd vanwege onvoldoende tijd. De deelnemers worden uitgenodigd om aanvullingen op het verslag te leveren. Het uiteindelijke rapport dat naar LNV wordt gestuurd zal ook naar de deelnemers worden gezonden. De deelnemers worden hartelijk bedankt voor de inzet en inbreng bij deze bijeenkomst.

5.5 Evaluatie door de deelnemers

Deze paragraaf laat de evaluatie zien door de deelnemers aan de dialoog. Aan de hand van 6 vragen hebben de deelnemers de bijeenkomst een cijfer gegeven en hen is ook gevraagd welke sterke en zwakke punten de dialoog kende.

	Cijfer
vraag 1: Algemene indruk bijeenkomst	7,1
vraag 2: Organisatie bijeenkomst	7,5
vraag 3: Discussie over de juiste onderwerpen gegaan	6,6
vraag 4: Toepasbaarheid dialoog als aanvullende monitoringsmethode	4,9
vraag 5: Mening voldoende in kunnen brengen?	7,9
vraag 6: Vertrouwen dat resultaten goed gebruikt zullen worden?	7,4

Opmerkingen bij vraag 1

- * Geen representatieve groep melkveehouders
- * Het laatste onderdeel (acties) kwam niet goed uit de verf
- * Weinig nieuws
- * Veel verschillende soorten inbreng mogelijk gemaakt
- * Zwaartepunt had meer aan het eind mogen liggen
- * Geen referentiekader
- * Geen gemeenschappelijk uitgangspunt/kennis
- * Te breed, niet alle deel-p's kun je bespreken
- * Mist een aantal belangrijke spelers
- * Goede eerste aanzet maar nog niet voldoende diep of breed uitgediscussieerd
- * Liever ook nog meer in de breedte
- * Ook maatschappelijke organisaties betrekken in of na het vervolg
- * Goede discussies
- * Constructief opbouwend
- * Werkvormen effectief
- * Discussies verlopen vlot en meestal redelijk to the point
- * Goed en duidelijk
- * Stille wand is wat minder

Opmerkingen bij vraag 2

- * Verouderde adreslijst voor uitnodiging gebruikt
- * Prima bereikbare locatie
- * Goede leiding van het geheel
- * Te weinig sturing op objectiviteit van de cijfers
- * Niet alle uitspraken op het bord worden goed behandeld
- * Genodigdenlijst was breed, deelnemerslijst helaas iets minder
- * Alles prima georganiseerd
- * Goed voorbereid
- * Strakke regie (positief)

Opmerkingen bij vraag 3

- * Onvoldoende maatschappelijke onderwerpen
- * 3 p's geeft altijd het volledige beeld
- * De breedheid in relatie tot de tijd zorgt wel dat eea te oppervlakkig blijft

- * Graag meer discussie over wie welke rol heeft en wat moet worden gedaan
- * p+p+p, maar geen indicatoren van p,p,p
- * De uiteidelijke discussie was te kort
- * Te weinig tijd van uitdieping
- * 2020 is te ver weg, tegelijkertijd meer breedte diepte
- * Soort ondersteuning is nog niet aan de orde geweest
- * Soms teveel dezelfde opmerkingen in herhaling
- * Te weinig gesproken over concrete follow-up, daardoor blijft de bijeenkomst wat in de lucht hangen
- * Wat meer discussie en positieve stimulans voor innovatieve oplossingen
- * Soms discussie niet afgerond
- * Wat meer input verwacht in de vorm van stellingen
- * Meer over eindsituatie (2020) dan over voortgang
- * Nog niet voldoende diepgang, wel genoeg breedte
- * Genoeg ruimte
- * Te veel milieu, te weinig balans met profit

Opmerkingen bij vraag 4

- * Niet om voortgang te monitoren, hiervoor zijn andere methodieken, wel om te inventariseren
- * Voor monitoring zie ik de meerwaarde niet.
- * Vandaag was een prognose naar de toekomst, er was geen monitoring
- * Te vrijblijvend, geen meting. Waren er niet te weinig veehouders?
- * Belangrijk om de primaire sector te gebruiken om te kijken wat je doet ook zo overkomt
- * Komen een aantal meningen naar voren als de mening van de sector waarbij ik denk dat het persoonlijke meningen zijn
- * Er is veel meer dan cijfers zoals ontwikkelingen, mensen, verhalen en verbindingen
- * Prettig en ik denk redelijk waardevol
- * Te kort
- * Als methode nog moeilijk te plaatsen binnen het transitiekarakter van het beleidsthema duurzame landbouw
- * Iets bredere doorsnee van betrokkenen
- * Wellicht interessant geweest voorlopige conclusies te toetsen ipv meer vrije discussie
- * Dit was meer een start, geen monitoring
- * Groot risico van teveel dialoog en te weinig actie
- * Goed initiatief

Opmerkingen bij vraag 5

- * Ruim voldoende
 - * Door subgroepjes en goede gespreksleiding
 - * Prima
 - * Voldoende
 - * In de subgroepen wel, in de plenaire discussie niet
 - * Moelijke keuze tussen p,p,p viel uiteindelijk mee alle groepen geïntegreerd
 - * Meer dan voldoende gelegenheid, prima discussieleiding
 - * Voldoende ruimte
- Grote groep beperkte discussiemogelijkheid

Opmerkingen bij vraag 6

- * Voldoende vertrouwen in!
- * uit de veelheid van meningen wellicht moeilijk 1 lijn te halen
- * Het lijkt me nogal lastig om over deze bijeenkomst uitspraken te doen over de stand van zaken van

de transitie duurzame landbouwbeleid naar de Tweede Kamer

* Stand van zaken of toekomstvisie ontwikkelen?

Ja, ik weet dat LNV dit gaat gebruiken, of de rapportage voldoende weergeeft van de sfeer ed. is afwachten

* Politiek is niet echt betrouwbaar, ze trekken toch meestal eigen plan

* Er was niemand van LNV, zelfs niet van de transitiegroep

* Qua rapportage zal dat vast lukken, wat er daarna mee gebeurt?

Sterke punten bijeenkomst

Dialogoog (de stille wand)

Goede balans tussen deelnemers

Ruimte om standpunten door te geven

Divers gezelschap, frisse discussie

Werkvormen, inbreng

Goede interessante discussie

Ieder kon zijn mening brengen

Goed strak schema, afgebakende punten

Iedereen heeft inbreng gegeven

Prettige bijeenkomst

De wil om een zinvolle dag neer te zetten en dat is gelukt!

uitgebreide gelegenheid om te netwerken

Goede discussies

Stille wand

Veel verschillende meningen gehoord

Open karakter

Voldoende mogelijkheid tot discussie over een diversiteit van meningen

Stille wand methode

Discussie over MVO

Zwakke punten bijeenkomst

Bijeenkomst geeft nog weinig richting aan visievorming duurzaamheid

Er is nog veel te zeggen

Ontbrekende partijen; NGO's, voorfabrikanten, externe (boerderij)adviseurs

Diepgang

Teveel gelijkgestemden (staat een innovatieve discussie in de weg)

Input volledig van wat de groep bracht, risico dat er minder uitkomt

Te weinig discussie en daardoor geen duidelijke boodschap richting LNV

Uiteindelijk tijdsgebrek

Diepgang enigszins beperkt

Redelijk strakke indeling (p,p,p)

Te grote inbreng vanuit VBBM

Niet alle organisaties aanwezig

Wat wordt gedaan met persoonlijke ambitie?

Soms groep te groot voor diepgaande discussie

Hardheid van het resultaat

Nadruk teveel op het begin van het programma en te weinig op het uiteindelijke resultaat

Te weinig tijd voor aanscherpen acties

Niet alle stakeholders aanwezig

6 Dialoog Duurzame Pluimveehouderij – 13 juni 2006

Plaats: Zaal Verploegen Wijchen

Tijd: 15.00 tot 21.00 uur

Aanwezigen

Dhr. R. van den Berg (Milieu- en Natuurplanbureau), Dhr. P. Berkvens (Provincie Noord-Brabant), Dhr. E. Bokkers (Productschap Pluimvee en Eieren), Dhr. M. Borgstein (LEI - Wageningen UR), Mevr. L. Bos (Vrije Universiteit – Instituut voor Milieuvraagstukken), Mevr. E. Brasser (Vrije Universiteit – Instituut voor Milieuvraagstukken), Dhr. J. Brok (NVP), Dhr. A. Claassen (LTO – Noord), Dhr. T. van Dijk (Anevei), Dhr. H. Fuchs (ZLTO), Mevr. A. Groot (WING), Dhr. P.W.G. Groot Koerkamp (Animal Science Group - Wageningen UR), Dhr. P. van Horne (LEI - Wageningen UR), Mevr. M. de Jong (Dierenbescherming), Dhr. J. Klitsie (Ministerie van VROM), Mevr. J. van der Kolk (WOT Natuur & Milieu), Dhr. M. Kuijpers (pluimveehouder), Dhr. J.W. Lagerweij (LTO – Noord), Dhr. F. Leenstra (Animal Science Group - Wageningen UR), Dhr. H. Leneman (LEI - Wageningen UR), Dhr. J. Mans (pluimveehouder), Mevr. M. Onderdijk (Nepluvi), Dhr. H. Peters (NOP), Dhr. P. Poortinga (Plukon), Dhr. A. van Santvoort (Cehave landbouwbelang voeders BV), Dhr. F. van der Schans (CLM advies en onderzoek), Dhr. A. Slaats (Pluimveepraktijk Zuid-Nederland), Dhr. A. Spieker (NOP), Mevr. I. Stoelhorst (Ministerie van VWS), Dhr. A. van Straaten (Ministerie van LNV, Directie Landbouw), Dhr. H. van der Vleuten (Cobroed en Sloot), Dhr. J. Voet (Ministerie van LNV, Directie Kennis), Dhr. J. Wolleswinkel (NOP), Dhr. P. Bodegraaf, Dhr. A. van Zandvoort, Dhr. R. Gijssberts

6.1 Introductie

Introductie – Jennie van der Kolk (WOT Natuur & Milieu)

Jennie van der Kolk heet iedereen van harte welkom bij deze vijfde bijeenkomst in het kader van de duurzame landbouw. De dialoog zal vandaag gaan over een duurzame pluimveehouderij.

De WOT Natuur & Milieu heeft deze opdracht gekregen van het ministerie van LNV. De aanleiding van dit onderzoek ligt bij een plan dat het LNV in 2002 heeft geschreven voor een duurzame landbouw. Dit plan is ingediend bij de Tweede Kamer en LNV moet regelmatig een voortgangsrapport uitbrengen. Deze rapporten bestaan met name uit cijfers. Maar wat betekenen deze cijfers nu werkelijk? Is de landbouw op een goede weg naar een duurzame landbouw? Hoe denken de mensen in de sector zelf over de voortgang en over waar de sector nu staat? Dit zijn vragen die niet uit de cijfers zijn af te leiden en daarom worden deze bijeenkomsten georganiseerd, om meer inzicht te krijgen in deze vragen.

Er worden zes dialogen georganiseerd met verschillende sectoren. Dit zijn de akkerbouw, varkenshouderij, glastuinbouw, melkveehouderij, pluimveehouderij en opengrondstuinbouw. De organisatie van deze dialogen is uitbesteed aan het LEI en WING van Wageningen UR en aan het IVM van de Vrije Universiteit Amsterdam. Het doel van vandaag is om de ambities die de sector heeft voor de toekomst (2020) in kaart te brengen. Dit is een middel om vervolgens de

stand van zaken in de sector te kunnen bepalen. Er wordt een beeld gevormd van de huidige situatie en van de doelen en knelpunten die bestaan ten aanzien van de ambities.

Duurzaamheid is een breed en moeilijk te definiëren begrip. Vandaag benaderen we duurzaamheid als bestaande uit drie p's, namelijk people, planet en profit. Ook willen we binnen dit kader een onderscheid maken tussen hier (Nederland) en elders (buitenland) en later (2020) en nu (2006). Ook is het de bedoeling dat u kijkt naar de hele keten. Van het boerenbedrijf tot aan de consument.

De resultaten van vandaag worden in een conceptverslag opgesteld en ter aanvulling naar de deelnemers gestuurd. U kunt dan commentaar en nuanceringen aanbrengen zodat het een juiste verwoording is van wat er allemaal is gezegd. Vervolgens wordt het rapport, samen met de andere dialogen opgestuurd naar het LNV. LNV maakt samen met de cijfermatige rapporten en burgerdialogen een eigen analyse en die wordt aan de Tweede Kamer aangeboden. Als deze aanpak aanslaat dan komt er mogelijk een (twee)jarig vervolg van deze dialogen.

Introductie – Annemarie Groot (WING Wageningen UR)

Namens de organisatie heet Annemarie Groot iedereen welkom. Marien Borgstein van het LEI en Leontien Bos van het IVM worden voorgesteld.

Vandaag hebben de deelnemers de kans om de rapportage van de minister aan de Tweede Kamer te beïnvloeden. We gaan het hebben over de ambities van de sector en over waar de sector nu staat ten aanzien van de ambities. Ook gaan we proberen om een paar aanbevelingen te maken voor het realiseren van de ambitie en wie daar een rol in zou moeten spelen, dus we gaan actiepunten opstellen.

Het programma van vandaag ziet er als volgt uit: we beginnen met een kennismakingsronde. Iedere deelnemer vertelt hierbij wat zijn persoonlijke ambitie is voor de toekomst. Vervolgens gaan we een inventarisatie maken van de ambities voor de gehele sector. Dit gebeurt door middel van een stille-wand-discussie. Hier gaan we drie kernambities uitlichten die we in drie subgroepen verder zullen uitwerken. In de subgroepen wordt eerst de ambitie verder concreet gemaakt. Vervolgens wordt er gesproken over waar de sector nu staat en welke trends en knelpunten er worden gezien. Tot slot wordt er gezocht naar mogelijke acties en aanbevelingen.

De organisatie heeft geprobeerd om een zo breed mogelijk publiek uit te nodigen. Helaas is het niet gelukt om de retail hier te krijgen. Probeer deze tak van de sector wel mee te nemen in de discussie. Nog een belangrijk punt van aandacht is dat het vandaag niet gaat om het behalen van een consensus maar om het in kaart brengen van de variatie. We hoeven het niet eens te worden met elkaar.

6.2 Korte kennismaking

Naam

Dhr. H. Fuchs

Persoonlijke ambitie voor 2020

- > Pluimveehouderijsector met veel ondernemersdrift
- > Goed componeren op internationaal krachtenveld van pluimveeproductie
- > Level Playing Field op mondiaal niveau is politiek mogelijk

Dhr. A. Claassen	> Inkomensontwikkeling voor de pluimveehouders
Dhr. P. van Horne	> Economisch rendement
Dhr. C. Kuijpers overheid	> Bewustwording van de noodzaak van transitie door
Dhr. A. Slaats	> Besef van grootte van transitie, want we gaan naar een compleet andere situatie
Dhr. J. Klitsie	> Interactie tussen pluimveehouderij en omgeving > Leveren van een positieve bijdrage aan omgeving > Acceptatie van samenleving
Dhr. J. Mans	> Burger beseft hoe de keten in elkaar zit > Eerlijk deel van de ketenopbrengst gaat naar de primaire producenten
Dhr. H. Peters	> Er is nog een redelijk inkomen te halen
Dhr. A. van Straaten	> Sector blijft werken aan maatschappelijke acceptatie > Er is een open imago, we leven niet op een eiland
Dhr. P. Bodegraaf	> Pluimveehouderij heeft bestaansrecht in Nederland > Internationaal heeft pluimveehouderij een sterkere positie
Mevr. F. Leenstra over	> Nederland blijft/komt op de kaart op gebied van kennis hoe met pluimvee om te gaan
Dhr. J. van der Vleuten	> Over de grens kijken als het om dierziektes gaat > Krachtenbundeling van zelfstandige schakels
Dhr. P. Groot Koerkamp	> Mestprobleem opgelost > Impuls nodig om aanwezige kennis optimaal te benutten
Dhr. H. Leneman	> Antwoord op de vraag: Hoe innovatief is de sector?
Dhr. J. Brok	> LPF systeem invoeren > Pluimveehouders als volwaardige gesprekspartners in de landbouw
Dhr. J. Wolleswinkel met	> Eerdere rapportages beter benutten, rapporten uitbreiden de opmerkingen van vandaag
Dhr. A. Spieker	> Reflectie van overheid op spanningsveld tussen LPF en verduurzaming en nieuwe vormgeving
Dhr. A. van Zandvoort	> Kennis en kunde op peil houden (minimaal) en verbeteren
Dhr. R. Gijsberts	> Rapport als basis voor goede politieke besluitvorming
Mevr. M. de Jong	> Implementatie van de vijf vrijheden van Brambell

Dhr. J. Voet Mevr. M. Onderdijk overdragen	> Blijvende forse ondersteuning van innovaties > Ruimte voor voedselproducten op Noord Europees gebied > Oorsprong en kwaliteit van product op consument
Mevr. I. Stoelhorst	> Volksgezondheid waarborgen > Aandacht aan microbiologische voedselveiligheid
Dhr. E. Bokkers	> Economisch rendabele pluimveehouderij op internationale markt > LPF op Europees niveau mogelijk maken
Dhr. J.W. Lagerweij	> Eisen aan EU productie ook voor producten van buiten EU > Nederlandse wetgeving ten aanzien van habitatrichtlijnen versterken
Dhr. P. Berkvens	> Knelpunten onderzoeken en oplossingen vinden voor de transitie naar duurzaamheid

Er wordt aan de deelnemers gevraagd of ze opmerkingen hebben na deze eerste ronde.

- Er wordt veel over profit gepraat en weinig over de sociaal maatschappelijke kant.
- Onvoldoende economisch perspectief is niet genoemd.
- Er zijn twee visies (1) transitie, (2) uitbouwen van wat we nu hebben.
- In welke fase van het 'leven' zit de sector? Dit kunnen we meenemen in de subgroepen.

6.3 Ambities voor een duurzame pluimveehouderij

6.3.1 Discussie

Nu gaan we het hebben over de ambities voor de sector. Dit gebeurt door middel van een stille-wand-discussie. Probeer scherp te krijgen waar de sector naar toe wil. Het gaat hierbij om de ambities van de sector ten aanzien van duurzaamheid. Duurzaamheid is opgesplitst in People (sociaal), Planet (milieu) en Profit. Het kan zijn dat u nog een vierde P ziet tijdens de discussie. Noteer die dan aan de rechterkant van de wand. Probeer onderscheid te maken tussen ambities specifiek voor Nederland en ambities voor elders, een land als Brazilië is bijvoorbeeld belangrijk voor de sector. Er geldt hier één regel: er mag niet gesproken worden tijdens de discussie. De discussie vindt enkel plaats via het schrift.

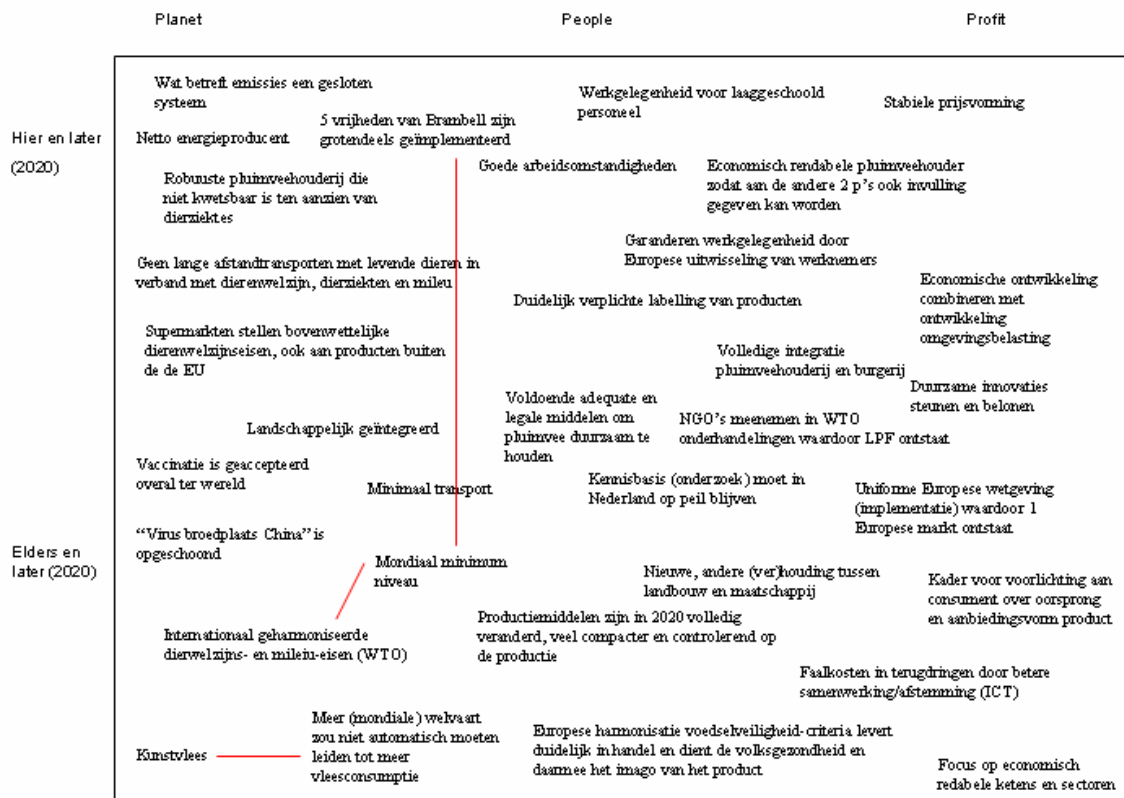
Figuur 6.1 is een schematische weergave van de hoofdlijnen van de stille-wand-discussie. In tabel 6.1 staan alle teksten die op de wand zijn genoteerd genoemd.

Tabel 6.1 *Overzicht van alle opmerkingen uit de stille-wand-discussie*

- Wat betreft emissies een gesloten systeem
- Ammoniak, geur, stofemissies minimaal
- Netto energieproducent
- Geïntegreerde stal/houderijsystemen: welzijn en milieu
- Duurzaam energiegebruik over gehele keten heen
- Kringlopen zijn gesloten
- Robuuste pluimveehouderij die niet kwetsbaar is ten aanzien van dierziekten
- Fokkerij pluimvee houdt rekening met welzijn (bijv. langzamer groeiende vleeskuiken)

- Vijf vrijheden van Brambell zijn grotendeels geïmplementeerd
- 25% pluimveehouderij is biologisch (of vergelijkbare dierenwelzijnsnormen)
- Supermarkten stellen bovenwettelijke dierenwelzijnsnormen, ook aan producten buiten de EU
- Geen langeafstandstransporten met levende dieren (max. 4 uur) in verband met dierenwelzijn, dierenziekten en milieu
- Geen ophokplicht meer: kippen kunnen naar buiten in een aantrekkelijke uitloop
- Duurzaam grondstofgebruik voor veevoerders (wereldwijd)
- Internationaal geharmoniseerde dierenwelzijns- en milieueisen (WTO)
- Non trade concerns in WTO geïmplementeerd
- Geen oerwoud meer kappen ten behoeve van landbouw
- Kunstvlees
- Mestverwerking
- Nul emissies voor stof, stank en ammoniak en voor ziektekiemen en broeikasgassen
- Innovatie = kostenreductie verdelen over alle kosten, dus ook niet €-kosten
- Gelukkige kippen
- Landschappelijk geïntegreerd
- Vaccinatie is geaccepteerd overal ter wereld
- "Virus broedplaats China" is opgeschoond
- Level playing field (wereldwijd) om afwenteling te voorkomen
- Mondiaal minimum niveau
- Minimaal transport
- Minder export naar en minder import uit derde landen
- Verbroken relatie tussen grondgebonden landbouw en (pluim)veehouderij weer hersteld
- Duurzaam energiegebruik wil zeggen overschot aan energie bij producties van 2020 en verder
- Vaccinatie
- Diergezondheid en voedselveiligheid in 2020 gecontroleerd door voeding en management zonder eindeloze inbreng van medicijnen of andere producten
- Voldoende adequate en legale middelen om pluimvee duurzaam te houden
- Meer (mondiale) welvaart zou niet automatisch moeten leiden tot meer vleesconsumptie
- Dierwelzijn is geen imago probleem maar wordt breed erkend (sector, overheid) als belangrijk aandachtspunt
- Hobbypluimveehouderij past goed in Nederland
- In 2020 zal een correct dierenwelzijn leiden tot een productie welke meer, beter en groter zal zijn
- Goede arbeidsomstandigheden
- Inkomen in verhouding tot arbeid
- De Nederlandse pluimveehouderij kan het beste zorgen voor voedselveiligheid en dierenwelzijn
- Duidelijke verplichte labelling van producten van onder anderen dierenwelzijn
- Pluimveehouderij lost eigen problemen op, geen afwenteling van ziekten of hobbydierhouders en voedselcrisis op consumenten
- Productiemiddelen (stal+inventaris) zijn in 2020 volledig veranderd, veel compacter en controlerend op de productie
- Transparante productiewijze
- Maarschappelijke eisen stellen om producten te mogen verkopen in plaats van mogen produceren
- Alle (Nederlandse) consumenten zijn bereid mee te betalen voor dierenwelzijn
- Geen incidenten meer (bijvoorbeeld veevoer)
- Elke schakel verwerft eerlijk deel van de ketenopbrengst
- Mooi landschap inclusief veehouderij
- Gelijke rechten en kansen; hier eisen aan productie, dan gelijke eisen aan import
- Wereldwijd meer gelijke basisproductievoorwaarden (WTO)
- Werkgelegenheid voor laaggeschoold personeel

- Maarschappelijke waardering en respect voor sector
- Door omgeving geaccepteerde sector
- Trots zijn op pluimveesector
- Pluimvee is zichtbaar voor de consument
- Garanderen werkgelegenheid door Europese uitwisseling van werknemers
- Volledige integratie pluimveehouderij en burgerij
- Kennisbasis (onderzoek) moet in Nederland op peil blijven
- Nieuwe andere (ver)houding tussen landbouw en maatschappij
- Beleid pluimveehouderij Nederland, België en Duitsland volledig geïntegreerd
- Consumenten bewust van risico's → hygiënisch handelen en wil ook betalen voor een veilig product
- Lekker kip waar je niet ziek van wordt → imago
- Boven modaal gezinsinkomen voor pluimveehouders
- Stabiele prijsvorming
- Van bulk naar specialiteit
- Economische ontwikkeling combineren met ontwikkeling omgevingsbelasting
- Profit is de sleutel naar planet en people
- Nederland is het pluimveekennisland
- Microbiologisch veilige producten → realiseerbaar, economisch haalbaar → in Noord Europa kwalitatief hoogwaardige productie → duurzaam
- Economisch rendabele pluimveehouder zodat aan de andere twee p's ook invulling gegeven kan worden
- Kostencontrole en toezicht Europees geharmoniseerd
- NGO's meenemen in WTO-onderhandelingen waardoor LPF ontstaat
- Europese harmonisatie voedselveiligheidscriteria levert duidelijkheid in handel en dient de volksgezondheid en daarmee het imago van het product
- De onverschillige consument adequaat bedienen
- Duurzame innovaties steunen en belonen
- Ketengerichte productie
- In de EU zijn grenssluitingen niet mogelijk
- Alle consumenten betalen voor dierwelzijn
- Faalkosten in ketens terugdringen door beter samenwerking/afstemming (ICT)
- Zorgen dat alle schakels sterk zijn
- Duurzaamheid moet economisch rendabel zijn anders gebeurt er niets
- Uniforme Europese wetgeving (implementatie) waardoor er één Europese markt ontstaat
- Welzijnsdieren = profit
- Krachtige ketens van zelfstandigen
- Krachtige innovaties (toegevoegde waarde + efficiëntie + grondstofverbruik)
- Zonder pluimveehouderijen geen pluimveesector in Nederland en Europa
- Durven denken in verschillen is niet voor één sector maar voor meerdere sectoren
- Kader voor voorlichting aan consument over oorsprong en aanbestedingsvorm product
- Focus op economisch rendabele ketens en sectoren
- Innovatieve sector zoals:
 1. ketensamenwerking
 2. PMC's
 3. Bestuurlijk
 4. ICT
 5. Logistiek

Figuur 6.1: schematische weergave van de hoofdpunten van de stille-wand-discussie

De deelnemers werd gevraagd om een eerste reactie te geven op dit voorlopige resultaat.

- Het is heel ambitieus, er worden zeer hoge ambities gesteld. Bijvoorbeeld de ambitie om een energieproducent te worden.
- Dierenwelzijn komt in meerdere categorieën voor. Dit geldt ook voor andere onderwerpen.
- Er zijn zoveel onderlinge relaties dat ze gewoon niet te trekken zijn. Daarom komt dat ook niet naar voren op de wand. Geen enkele ambitie staat op zich zelf, niets is onafhankelijk.
- De ambitie/wil om duurzaam te produceren is aanwezig. Dit moet dan wel bij elke P uitgevoerd worden, anders heb je op de lange termijn geen duurzaamheid.
- Deze stille-wand-discussie geeft ook een gefragmenteerd beeld. Er staan overal losse kreten. Ambities voor de sector en persoonlijke ambities staan door elkaar.
- Misschien moeten we proberen om de positieve ambities te bundelen, krachtenlijnen maken. Bijvoorbeeld 'ketenvorming' is een krachtenlijn.
- Er is een grote diversiteit. Er zijn actiepunten voor veel deelterreinen. Dit kan ook als een probleem worden gezien.
- Er zijn conflicten tussen bepaalde ambities. Zo is er bijvoorbeeld een conflict tussen dierenwelzijn en reductie van ammoniakemissies.
- Er staan zowel abstracte kreten als zeer concrete termen genoteerd.
- Sommige ambities worden op dit moment al gerealiseerd dus zijn het eigenlijk geen ambities voor 2020.

Uit alle ambities van de stille-wand-discussie zullen drie thema's worden gevormd. Elk van deze thema's zal in een subgroep verder worden uitgewerkt. Elk thema wordt eerst verder uitgediept om vervolgens te kijken naar de kansen en knelpunten die worden herkend. Uiteindelijk worden er aanbevelingen gemaakt om de ambities te realiseren. Aan het eind van de subgroepen zal er een plenaire terugkoppeling plaatsvinden waarbij elke groep zijn resultaten presenteert aan de andere deelnemers. Die krijgen dan op hun beurt de kans om te reageren op de resultaten.

6.3.2 'People' ambitie: 'Maatschappelijke acceptatie'

Kernambitie

De kernambitie was 'maatschappelijk gewaardeerde pluimvee producten en productie. In deze kernambitie zit een wederzijdse verantwoordelijkheid verpakt, zowel voor de sector als voor de maatschappij (= consumenten).

Sector in 2020

- Er bestaat geen kooisysteem meer voor leghennen in heel de EU.
- Er zijn minder bedrijven, maar wel veel groter en dicht bij elkaar en dicht bij consumptiecentra. Dit betekent dat er weinig transport is.
- Veel meer marktgestuurde producten: enerzijds gemaksvoesel anderzijds gezondheidsvoedsel (deze trend is al gaande).
- Supermarkten verkopen hun producten daar waar consumenten grazen.

Ambities

- Het maakt de maatschappij uit wat ze eet.
- We moeten nog meer inspelen op trends en vraaggestuurd produceren.
- "Bulk"productie van een hoge kwaliteit. Bulk slaat hier op de grote hoeveelheid, en niet op een doorsnee kwaliteit. De hoeveelheid consumenten in het marktgebied (Londen, Berlijn, Parijs) is groot, vandaar het woord bulk.
- 20% van de vleeskuikens is van een langzaam groeiend ras
- Supermarkten stellen hogere eisen aan dierenwelzijn, milieu, voedselveiligheid en huisvesting in Eurepcap.
- Betere / meer open communicatie met de maatschappij over 1) hoe er geproduceerd wordt (een eerlijk verhaal) en over 2) succesverhalen bijv. het feit dat er tegenwoordig bepaalde ziekteverwekkende bacteriën uit eieren verdwenen zijn.
- Een verbeterde communicatie moet er aan bijdragen dat de consument zich gedraagt als burger en de burger als consument.
- Goed functionerend kwaliteitssysteem (IKB). In de discussie bleek dat sommige deelnemers vonden dat iedereen lid zou moeten zijn van dit systeem, andere zagen het meer als een plusgroep boven de wetgeving. Uiteindelijk zou dit systeem er toe moeten leiden dat foute eieren nergens meer afgezet zouden kunnen worden. Ook moet er dan de afspraak gelden dat de retail alleen de producten koop van hoge kwaliteit (met IKB keurmerk).

De discussie ging vooral over de communicatie-ambities en het kwaliteitssysteem.

In de plenaire discussie werd gezegd dat dit niet zo'n ambitieuze toekomstvisie was. Er moet misschien echt iets wezenlijks anders geproduceerd worden. Innovatieve producten moeten er komen. Anderen waren het hier niet mee eens. Kijk eens in de schappen wat we allemaal al niet hebben, werd er gezegd.

Huidige situatie

De huidige situatie werd verschillend beoordeeld. Een drietal mensen heeft als cijfer gegeven: 6,5, 7 en 5

Argumenten

- Er werd gezegd dat er beweging is als het gaat om bewustwording van de sector over eigen tekortkomingen, het wordt wat transparanter er wordt beter gecommuniceerd, maar het is nog niet goed genoeg
- Met betrekking tot de huisvesting van leghennen, 50% produceren scharreleieren
- Met betrekking tot het kwaliteitssysteem bestaat er een te slap sanctiebeleid. Als er fouten gemaakt zijn op een pluimveehouderijbedrijf dan mag een dergelijk persoon slechts voor een bepaalde periode niet onder het IKB label produceren
- Het kwaliteitssysteem is vrijwillig
- IKB vlees: wel een gecontroleerd systeem, maar wordt niet over gecommuniceerd. Over IKB ei wordt wel gecommuniceerd.
- Het IKB systeem wordt niet altijd door maatschappelijke organisaties, omdat het systeem niet ver genoeg gaat voor hen.
- Er werd in twijfel getrokken of de Nederlandse maatschappij het eigenlijk wel waardeert dat er een pluimveehouderijsector in Nederland is
- Veel pluimveehouders bewegen niet genoeg. Als je open wilt communiceren voor een beter imago van sector moet je als pluimveehouder zelf de eerste stap nemen. Dit gebeurt te weinig.
- Als je in Nederland als pluimveehouder innovatief bent word je niet ondersteund
- Er is een slechte marketing/PR: burgers weten niet wat er speelt
- Slechte 'business to business' communicatie (in de keten tussen de schakels)

Acties/aanbevelingen

- Stallen worden weer opengesteld.
- Communiceren over dat wat je doet. Dit is de verantwoordelijkheid van iedere schakel inde keten , maar met name voor die partij die het eindproduct' overdraagt aan de retail.
- 'Business to business' communicatie.
- Maak een convenant (= contract tussen marktpartijen) met als doel datgene wat op people vlak gerealiseerd moet worden, dat dit ook gebeurt. Het contract is tussen de verkoopkanalen enerzijds en de ander keten partijen anderzijds. Er zijn twee voordelen van zo een convenant. Je kunt communiceren dat je een convenant hebt een 2) het helpt je een (communicatie) strategie te ontwikkelen om effectief te kunnen optreden in geval van fouten.
- Focus meer op plusconcepten.

Reacties vanuit de zaal na plenaire presentatie van de resultaten:

- Kan een langzaam groeiend ras wel een ambitie zijn?
- Hoe krijg je retail en horeca in een convenant. Wat maakt dat ze zich zo afzijdig houden?
- Keten wil een Licence to produce. Dit kan bereikt worden door het openstellen van de stallen. Zo wordt de bevolking betrokken bij de productie.
- Persoon die moet communiceren naar de eindgebruiker is onzeker
- Productieontwikkeling met de technieken die we hebben
- Trots zijn op ons eigen product
- Gemaksvoedsel en gezondheidsvoedsel stellen eisen die het product zoals het nu is zal doen veranderen.

De resultaten van de subgroep 'people' staan schematisch weergegeven in Figuur 6.2.

Kernambitie: maatschappelijk gewaardeerde pluimvee producten en productie
Ambities:

- Het maakt de maatschappij wat ze eet
- We moeten nog meer inspelen op trends en vraaggestuurd produceren
- Bulk-productie van een hoge kwaliteit
- 20% van de vleeskuikens is van een langzaam groeiend ras
- Supermarkten stellen hogere eisen aan dierenwelzijn, milieu, voedselveiligheid en huisvesting in Eurepcap
- Betere / meer open communicatie met de maatschappij over 1) hoe er geproduceerd wordt (een eerlijk verhaal) en over 2) succesverhalen
- Een verbeterde communicatie moet er aan bijdrage dat de consument zich gedraagt als burger en de burger als consument
- Goed functionerend kwaliteitssysteem (IKB).

Trends:

- Steeds groter wordende bedrijven, dichter bij elkaar om transport te verminderen
- Vraaggestuurd produceren (gemaksvoedsel en gezondheidsvoedsel)

Acties

- Stallen worden weer opengesteld
- Communiceren over dat wat je doet. Dit is de verantwoordelijkheid van iedere schakel in de keten, maar met name voor die partij die het eindproduct' overdraagt aan de retail
- Business to business communicatie
- Maak een convenant (= contract tussen verkoopkanalen en rest van keten met als doel datgene wat op people vlak gerealiseerd moet worden, dat dit ook gebeurt.
- Focus meer op plusconcepten

Huidige situatie: scores 6.5, 7 en 5

- Er is beweging is als het gaat om bewustwording van de sector over eigen tekortkomingen, het wordt transparanter en er wordt beter gecommuniceerd, maar het is nog niet goed genoeg
- De huisvesting van leghennen: 50% produceren scharreleieren
- Het kwaliteitssysteem laat een te slap sanctiebeleid zien
- Het kwaliteitssysteem is vrijwillig
- Het IKB systeem wordt niet altijd door maatschappelijke organisaties ondersteund, omdat het systeem niet ver genoeg gaat voor hen.
- Waardeert de Ned. Maatschappij het eigenlijk wel waardeert dat er een pluimveehouderijsector in Nederland is?
- Veel pluimveehouders bewegen niet genoeg. Als je open wilt communiceren voor een beter imago van sector moet j als pluimveehouder zelf de eerste stap nemen. Dit gebeurt te weinig.
- Als je in NL als pluimveehouder innovatief bent word je niet ondersteund
- Er is een slechte marketing/PR: burgers weten niet wat er speelt
- Slechte Business to business communicatie (in de keten tussen de schakels)

Figuur 6.2: Schematische weergave discussie subgroep 'People'

6.3.3 'Planet' ambitie: 'Gesloten systeem op internationaal niveau'

Aanscherping van de ambitie

'Een gesloten systeem op internationaal niveau' gaat over verschillende grondstof- en reststromen. Voor de verschillende stromen geldt ook een verschillend niveau waarvoor je een gesloten kringloop zou moeten willen nastreven.

- Mest en mineralen: mest is in 2020 geen probleem meer op nationaal niveau. Dat wil zeggen er vindt geen accumulatie van mineralen meer plaats op Nederlandse bodem.
- Het merendeel van de groep stelde de ambitie dat de keten in 2020 op internationaal niveau energieneutraal, omdat je energiestromen in het buitenland niet kunt scheiden van energiestromen binnen Nederland en omdat het klimaatprobleem een grenzenoverschrijdend probleem is. Eén deelnemer wilde vooral de ambitie stellen voor de primaire sector om in 2020 op lokaal of nationaal niveau energieneutraal te zijn of nog liever energieproducerend.
- Verwaarloosbare impact van primaire sector op lokaal niveau op omgeving. Dat betekent de emissies van ammoniak, geur, geluid, ziektekiemen, fijn stof en broeikasgassen zo ver mogelijk omlaag. Deposities in ieder geval op het niveau van het nationaal milieubeleidsplan.

Daarnaast zijn nog twee aspecten genoemd die in beschouwing zouden moeten worden genomen: agrobiologisch en het gebruik van medicijnen. Deze aspecten zijn niet verder uitgewerkt in de discussie.

Eén deelnemer vroeg zich af hoe zinvol het was om over bovengenoemde ambities te praten als in het buitenland pluimveeproducten veel goedkoper geproduceerd kunnen worden omdat men daar niet dezelfde milieumambities nastreeft. Is de milieumambitie ook gehaald als dat betekent dat de sector in Nederland met de helft moet krimpen?

Huidige situatie pluimveehouderij

- Mest en mineralen: de pluimveehouderij heeft nu nog een groot mestprobleem door een gebrek aan afzetmogelijkheden (beleid, dichte grenzen).
- We staan op de vooravond van een grootschalige mestverwerking in Moerdijk dat het mestprobleem voor een groot deel kan oplossen. Door sommige deelnemers wordt het ook gezien als een schijnoplossing: wat moet je met het restproduct?
- Andere mogelijkheden voor mestverwerking zijn momenteel nog heel moeilijk te realiseren door belemmerende wet- en regelgeving, vooral op het gebied van ruimtelijke ordening (zoals een vergistingsinstallatie).
- Er zijn ook allerlei initiatieven gaande om het aanbod van mineralen drastisch te verminderen, zoals het gebruik van enzympreparaten.
- Er is in de mestafzet ook concurrentie met andere sectoren.
- Op individueel niveau zijn bedrijven bezig met energiebesparing.
- Echter ketensamenwerking om als keten energieneutraal te worden is er nog niet. Zeker niet op internationaal niveau.
- Er zijn acceptabele methoden voor handen om op geïntegreerde wijze de emissies vanuit bedrijven op de omgeving zoveel mogelijk te verwerken. Deze worden echter niet tot nauwelijks gebruikt omdat er goedkopere alternatieven voor handen zijn.
- Op de losse aspecten (zoals fijn stof) worden wel emissiearme systemen toegepast. Een voorbeeld zijn de luchtwastechnieken, dit wel een echte end-of-pipe oplossing.
- Er is al veel bereikt ten aanzien van de ammoniak uitstoot.

Oordeel huidige situatie pluimveehouderij

De groep geeft geen cijfer. De ambitie bestaat uit zoveel verschillende thema's dat dat niet te vatten is in één cijfer. Op de verschillende thema's is de sector op een verschillend niveau ten aanzien van de ambitie. Concluderend stelt de groep wel dat de sector er nog heel ver vanaf is en dat er nog veel moet gebeuren. Een cijfer doet echter geen recht aan alle ontwikkelingen die al hebben plaatsgevonden.

Aanbevelingen en acties

De belangrijkste aanbeveling gaat richting de overheid. Ze moet voorwaarden scheppen in het beleid om innovaties mogelijk te maken, zoals het realiseren van nieuwe installaties voor mestverwerking. De overheid moet de innovatiekracht van de sector ook stimuleren. Het bereiken van de gestelde ambities maakt een grotere kans door het stimuleren van innovatiekracht dan door het te zoeken in nieuwe regelgeving.

De sector moet vervolgens de geboden ruimte ook echt oppakken om het gebied duurzaamheid verder te komen: bijvoorbeeld door meer aandacht voor energie (besparing, verbrandingssystemen) en ook door te blijven focussen op het verminderen van het mineralenaanbod. De ultieme beloning voor bedrijven die zich hier op richten is uiteindelijk de mogelijkheid om te kunnen groeien.

Ook is een betere samenwerking in de keten nodig om ook gezamenlijk aan duurzaamheid te kunnen werken, bijvoorbeeld aan de ambitie van een energieneutrale keten.

Reacties vanuit de zaal na plenaire presentatie van de resultaten:

- Waarom geeft de groep zichzelf geen cijfer?
- Er is een grote overlap tussen de subgroepen 'planet' en 'profit'. Vergelijkbare aanbevelingen richting overheid en de oproep tot een betere samenwerking in de keten.
- Is mestverbranding een oplossing of een verspilling aan mineralen?
- Dierenwelzijn in Nederland/Europa kan niet concurreren met de kostprijs van Brazilië.

De resultaten van de subgroep 'planet' staan schematisch weergegeven in Figuur6.3.

Kernambitie: Een gesloten systeem op internationaal niveau

Ambities:

- Mest is in 2020 geen probleem meer op nationaal niveau.
- Er vindt geen accumulatie van mineralen meer plaats op Nederlandse bodem.
- Keten in 2020 op internationaal niveau energieneutraal (vindt merendeel van de subgroep).
- Primaire sector om in 2020 op lokaal of nationaal niveau energieneutraal of nog liever energieproducerend (vindt één deelnemer van de subgroep)
- Verwaarloosbare impact van primaire sector op lokaal niveau op omgeving.
- Emissies van ammoniak, geur, geluid, ziektekiemen, fijn stof en broeikasgassen zover mogelijk omlaag, ieder geval op het niveau van het nationaal milieubeleidsplan

Trends en knelpunten:

- Een gebrek aan afzetmogelijkheden voor mest (beleid, dichte grenzen, concurrentie met andere sectoren).
- Op de vooravond van een grootschalige mestverwerking in Moerdijk dat het mestprobleem voor een groot deel kan oplossen
- Andere mogelijkheden voor mestverwerking zijn momenteel nog heel moeilijk te realiseren door belemmerende wet- en regelgeving,
- Geïntegreerde methoden voor emissiebeperking worden nauwelijks gebruikt vanwege goedkopere alternatieven.

Acties

- Overheid moet voorwaarden scheppen in het beleid om innovaties mogelijk te maken, zoals het realiseren van nieuwe installaties voor mestverwerking.
- De overheid moet de innovatiekracht van de sector ook stimuleren.
- De sector moet geboden ruimte ook oppakken om het gebied duurzaamheid verder te komen: bijvoorbeeld door meer aandacht voor energie (besparing, verbrandingssystemen) en ook door te blijven focussen op het verminderen van het mineralenaanbod.
- Betere samenwerking in de keten om gezamenlijk aan duurzaamheid te kunnen werken.

Huidige situatie: geen score

- Pluimveehouderij heeft nu nog een groot mestprobleem.
- Er zijn wel initiatieven om het aanbod van mineralen drastisch te verminderen.
- Op individueel niveau zijn bedrijven bezig met energiebesparing.
- Echter ketensamenwerking om als keten energieneutraal te worden is er nog niet. Zeker niet op internationaal niveau.
- Er zijn acceptabele methoden voor handen om op geïntegreerde wijze de emissies vanuit bedrijven op de omgeving zoveel mogelijk te verwerken.
- Op de losse aspecten (zoals fijn stof) worden wel emissiearme systemen toegepast. Een voorbeeld zijn de luchtwastechnieken, dit wel een echte end-of-pipe oplossing.
- Er is al veel bereikt ten aanzien van de ammoniak uitstoot.

Figuur 6.3: Schematische weergave discussie subgroep 'Planet'

6.3.4 'Profit' ambitie: 'Continuïteit voor alle schakels in de keten'

Aanscherping van de ambitie

1. plenair vanuit de stille wand:
 - boven modaal inkomen
 - continuïteit + marges voor marketing
 - krachtenbundeling
 - verwaarden van duurzaamheid
2. in de subgroep:
 - voor continuïteit binnen de keten heb je een minimale kritische massa nodig
 - wordt de strategie:
 - a) Nederland als ontwikkelaar: middels nieuwe product concepten, proeftuin voor andere landen
 - b) Nederland als producent: middels schaalvergroting, kostprijsverlaging
 - richten op innovatie: toegevoegde waarde vergroten, grondstofverbruik optimaliseren (vanuit efficiency en kostprijs gedacht)
 - zonder primaire productie geen pluimvee-sector
 - redeneren vanuit trends of juist trendbreuk?

Gesignaleerde knelpunten

- gebrek aan innovatiekracht in de sector
- schaalvergroting is moeilijk haalbaar
- geringe motivatie opvolging
- hard werken voor relatief weinig geld in vergelijking met andere landbouwsectoren
- geen macht op sprake van samenwerking in de keten
- Unique Selling Points onvoldoende benut

Hier en later: ambities 2020

'continuïteit van de Nederlandse pluimveehouderij binnen de 3-hoek Londen, Parijs en Berlijn middels een gerealiseerde 4-kants verwaarding':

- bedrijfsopvolging/personeel/arbeid algemeen: volgende generatie wil graag in de sector werken
- familiebedrijven zijnde pluimveehouder met voldoende eigen kapitaal, 2-3 mensen vreemd personeel, eventueel met vestigingen elders
- maatschappelijk acceptatie en waardering = positief imago middels:
 1. schaalgrootte binnen de sector niet te groot, redeneren vanuit de menselijke maat
 2. mooi aangeklede bedrijven en gebouwen
 3. geen stank/mestprobleem
 4. welzijn optimaal vorm gegeven
- product wordt gewaardeerd obv kwaliteiten: vet in het vlees, cholesterol in de eieren, milieu en welzijn binnen de houderijsystemen
- binnen de keten is er sprake van
 1. gelijkwaardigheid met de klanten cq retailers
 2. krachtenbundeling in de keten en krachtenbundeling in het realiseren van voldoende grote volumes: samenwerking
 3. keten regie (kijk eens naar de eendensector anno 2006)
- voorloperspositie van de Nederlandse pluimveehouderij sector: behouden en uitbouwen

Hier en nu anno 2006

- geen 4-kants verwaarding binnen de 3-hoek Londen-Parijs-Berlijn (L-P-B)
- restproducten (bijproducten) worden afgezet buiten de 3-hoek L-P-B

- opvolging=moeizaam omdat het HARD WERKEN is: 7 dagen per week
- opleiding: pluimveehouderij is niet fancy als studierichting
- imago
 1. negatief door vogelpest 2003, houderijsysteem (batterij, doodgroei& door de poten zakken van vleeskuikens), sector is te onbekend
 2. positief door product (vlees irt vet, ei irt cholesterol)
- vlees is een stuntproduct, bulk& anoniem
- structuur is de keten is niet optimaal:
 1. geen macht richting retail (te kleine volumes per individuele leverancier, geen echte keten met daarbinnen samenwerking)
 2. individueel zelfstandige bedrijven + versnipperd (vroeger waren er integraties)
- huidige zelfstandigheid heeft ook voordelen: flexibel, passie&betrokkenheid vanuit de ondernemer
- voorloper in de wereld als het gaat om kennisleverancier en productontwikkeling (uitgangsmateriaal, houderijsystemen)

Oordeel huidige situatie:

- onvoldoende variërend van 5 tot 6 (gemiddeld 5,5), omdat relatief hoge kostprijs, mest-ammoniak problematiek, onder druk staande inkomens/lage uurloon vergoeding irt CAO-loon, ontbreken offensief denkpatroon

Acties

1. Voorwaarde scheppend beleid vanuit LNV en VROM tav
 - mest/mestverbranding
 - vogel&habitatrichtlijn mbt ammoniak emissie in specifieke gebieden
2. innovatiekracht sector mobiliseren obv een nieuw model onder het motto 'samenwerking in zelfstandigheid' door overheid en sector. Hierbij tegemoet komend aan het punt dat innovatie vanuit individuele bedrijven moeilijk is omdat innovatie gepaard gaat met hoge investeringen. Collectieve innovatie met voldoende beschikbaar geld is ook moeilijk omdat daar de samenwerking met de individuele bedrijven vanuit concurrentie oogpunt onder druk komt te staan.
3. Algemeen, generiek marktonderzoek: verwaarding Unique Selling Points (USP's) die nu nog onbekend, onbenut, onder ontwikkeld zijn. Verantwoordelijkheid van de sector en overheid samen

Reacties vanuit de zaal na plenaire presentatie van de resultaten:

- Voorwaarde scheppend beleid vanuit de overheid: import in de EU gedoceerd vrij geven, redeneren vanuit het principe van 'level playing field'.
- Innovatiekracht vormgeven door sector te verleiden tot conceptueel denken
- USP's bepalen tov producten uit 3^e landen.
- Transparantie en openheid in de keten is middel om ambities vorm te geven.
- Sector tov ondernemers: verschillende verantwoordelijkheden.
- Ontwikkelingen binnen WTO verband betekenen een krimpende sector: acceptabel?
- Europa en dus ook de 3-hoek L-P-B is een kwaliteitsmarkt.
- Praktisch blijven: zonder profit geen people&planet.
- Volgende generatie zal niet meer in de stal werken.
- Milieu en welzijn zijn ook kwaliteitsattributen.
- Vraaggestuurde sector ipv geduwde sector.

De resultaten van de subgroep 'profit' staan schematisch weergegeven in Figuur 6.4.

AMBITIES 2020 'Continuïteit van de Nederlandse pluimveehouderij binnen de 3-hoek Londen, Parijs en Berlijn middels een gerealiseerde 4-kants verwaardig'

Hier en later

- bedrijfsopvolging/personeel/arbeid algemeen: volgende generatie wil graag in de sector werken
- familiebedrijven zijnde pluimveehouder met voldoende eigen kapitaal, 2-3 mensen vreemd personeel, eventueel met vestigingen elders
 - maatschappelijk acceptatie en waardering = positief imago middels:
 1. schaalgrootte binnen de sector niet te groot, redeneren vanuit de menselijke maat
 2. mooi aangeklede bedrijven en gebouwen
 3. geen stank/mestprobleem
 4. welzijn optimaal vorm gegeven
 - product wordt gewaardeerd obv kwaliteiten: vet in het vlees, cholesterol in de eieren, milieu en welzijn binnen de houderijsystemen
 - voorloperspositie van de Nederlandse pluimveehouderij sector: behouden en uitbouwen
 - binnen de keten is er sprake van
 1. gelijkwaardigheid met de klanten cq retailers
 2. krachtenbundeling in de keten en krachtenbundeling in het realiseren van voldoende grote volumes: samenwerking
 3. keten regie (kijk eens naar de eendensector anno 2006)

Knelpunten:

- gebrek aan innovatiekracht in de sector
- schaalvergroting is moeilijk haalbaar
- geringe motivatie opvolging
- hard werken voor relatief weinig geld in vergelijking met anders landbouwsectoren
- geen macht op sprake van samenwerking in de keten
- Unique Selling Points onvoldoende benut

Acties

1. Voorwaarde scheppend beleid vanuit LNV en VROM
tav - mest/mestverbranding
- vogel&habitatrichtlijn mbt ammoniak
emissie in specifiek gebieden
2. innovatiekracht sector mobiliseren
obv een nieuw model onder het motto 'samenwerking in zelfstandigheid' door overheid en sector.
3. Algemeen, generiek marktonderzoek: verwaardig Unique Selling Points (USP's) die nu nog onbekend, onbenut, onder ontwikkeld zijn. Verantwoordelijkheid van de sector en overheid samen.

Hier en nu

- geen 4-kants verwaardig binnen de 3-hoek Londen-Parijs-Berlijn (L-P-B)
- restproducten (bijproducten) worden afgezet buiten de 3-hoel L-P-B
- opvolging=moeizaam omdat het HARD WERKEN is: 7 dagen per week
- opleiding: pluimveehouderij is niet fancy als studierichting
- imago
 1. negatief door vogelpest 2003, houderijsysteem (batterij, doodgroei& door de poten zakken van vleeskuikens), sector is te onbekend
 2. positief door product (vlees irt vet, ei irt cholesterol)
- vlees is een stuntproduct, bulk& anoniem
- structuur in de keten is niet optimaal:
 1. geen macht richting retail (te kleine volumes per individuele leverancier, geen echte keten met daarbinnen samenwerking)
 2. individueel zelfstandige bedrijven + versnipperd (vroeger waren er integraties)
- huidige zelfstandigheid heeft ook voordelen: flexibel, passie&betrokkenheid vanuit de ondernemer
- voorloper in de wereld als het gaat om kennisleverancier en productontwikkeling (uitgangsmateriaal, houderijsystemen)

Figuur 6.4: Schematische weergave discussie subgroep 'Profit'.

6.4 Reflectie en afsluiting

Annemarie Groot vraagt om een reactie op de resultaten die vandaag zijn geboekt. Is het gelopen zoals verwacht? Zijn er verrassende uitkomsten? Dingen die niet zijn bevallen? De reacties van de deelnemers zijn hier onder uitgezet.

- Vanuit Milieu- en Natuurplanbureau zijn er veel statistieken bekend, dat zou een goede input zijn geweest voor vandaag.
- Wat voegt dit nu precies toe aan “een duurzame landbouw in beeld”?
- Er is heel veel genoemd en hopelijk wordt het allemaal goed vastgelegd.
- Voor de pluimveehouderij is nog nooit iets kwantitatiefs genoteerd.
- Er is een duidelijk signaal van de sector aan de overheid gegeven dat er gefaciliteerd en geïnnooveerd moet worden.
- Het idee om een convenant aan te stellen is een heel leuk en goed idee. Hopelijk kunnen we dat als sector ook gaan realiseren. Er ligt hier ook een rol voor de overheid.

Afsluiting – Jennie van der Kolk

Jennie van der Kolk bedankt iedereen voor het meewerken aan deze dag. Gezien de ideeën en nuances kan er nog lang doorgepraat worden, maar de tijd laat dat niet toe. Er zijn veel levendige discussies gevoerd in de subgroepen. Dat was goed om te horen.

Jennie van der Kolk hoopt dat er een goed rapport geleverd kan worden. Er zal eerst een conceptverslag naar de deelnemers gestuurd worden zodat ze aanvullingen kunnen maken. Als alle dialogen zijn afgerond dan zal er een synthese gemaakt worden van alle aparte verslagen die dan naar LNV gaat.

Nogmaals bedankt voor deelname en een goede terugreis.

6.5 Evaluatie door de deelnemers

Deze paragraaf laat de evaluatie zien door de deelnemers aan de dialoog. Aan de hand van 6 vragen hebben de deelnemers de bijeenkomst een cijfer gegeven en hen is ook gevraagd welke sterke en zwakke punten de dialoog kende.

	Cijfer
vraag 1: Algemene indruk bijeenkomst	7,1
vraag 2: Organisatie bijeenkomst	8
vraag 3: Discussie over de juiste onderwerpen gegaan	6,9
vraag 4: Toepasbaarheid dialoog als aanvullende monitoringsmethode	6,9
vraag 5: Mening voldoende in kunnen brengen?	7,6
vraag 6: Vertrouwen dat resultaten goed gebruikt zullen worden?	6,9

Opmerkingen bij vraag 1

- * Enkele innovatieve mensen vanuit pluimveehouderij
- * In het geheel te defensief (samenleving was onvoldoende)
- * Meer input vanuit de sector
- * Meer kwantitatieve gegevens beschikbaar stellen
- * Divers gezelschap
- * Retail afwezig
- * Er zijn al redelijk wat dialoog bijeenkomsten en toekomstvisie bijeenkomsten

- * In korte tijd veel opgesomd
- * Vooraf feitelijke statistische info verstrekken; geeft alle aanwezigen een beter beeld van waar de sector staat
- * Goede begeleiding/sturing

Opmerkingen bij vraag 2

- * Uitnodigingen zijn laat verstuurd
- * Elan was slecht
- * Goede planning en stimulering discussie
- * Goede structuur en goed begeleid

Opmerkingen bij vraag 3

- * Door de veelheid van onderwerpen blijft het oppervlakkig
- * Alles is benoemd
- * Deels wel, deels niet. Komt door de samenstelling van de groep
- * Er kwamen geen hele nieuwe onderwerpen boven tafel naast 3p's

Opmerkingen bij vraag 4

- * Ik houd mijn twijfels of je de monitoring zo bij de sector zelf moet leggen
- * Veel soortgelijke dagen worden georganiseerd
- * Aardige methode om vinger aan de pols te houden

Opmerkingen bij vraag 5

- * Goede manier, informeel
- * Goede begeleiding
- * Indruk dat sommige mensen toch niet helemaal uit de verf zijn gekomen
- * Alles staat toch onder tijdsdruk

Opmerkingen bij vraag 6

- * Op zich zullen ze in de brief verwoord worden, maar hoe zich dit concreet vertaalt?
- * Grote twijfel
- * Wel regelmatige terugkoppeling nodig
- * Nuancering en vertaling is van invloed
- * Het voeren van een debat door de aanwezigen in sector is zo belangrijk. Volgens mij heeft Veerman dat ook voor ogen
- * Zeker goed vertrouwen

Sterke punten bijeenkomst

- * we worden als sector gehoord, dit geeft vertrouwen
- * Voldoende tijd en een goede ambiance
- * Open communicatie
- * Noteren/filteren
- * Goede discussie
- * Subgroepen met discussie in kleiner verband
- * Open discussie
- * Organisatie
- * Iedereen had inbreng
- * Wijze van aanpak
- * Goede leiding waardoor iedereen inbreng kon geven aan de discussie
- * Opzet van de dag

- * Alle facetten zijn benoemd
- * Interactief
- * Veel schakels uit de keten aanwezig
- * Strakke tijdsplanning

Zwakke punten bijeenkomst

- * Heel brede mogelijkheid van antwoorden, dit ligt niet aan de bijeenkomst maar aan het onderwerp
- * Meninge/opvattingen in de groepsdiscussies werden niet altijd breed gedragen maar in de presentaties wel zo gepresenteerd
- * Te divers om concreet te worden
- * Te veel denkers vanuit bunker Den Haag. Zelfstandige ondernemer staat met zijn gezin voor individuele beslissing en zijn hele hebben en houden hangt er aan vast
- * Zaal was te warm
- * WTO effect is onbesproken
- * Door de breedte van de onderwerpen te weinig diepgang in de analyse
- * Te weinig hard resultaat
- * Niet iedereen was aanwezig
- * Samenhang van de onderwerpen, veel losse elementen, prioritering?
- * Er worden veel meer van deze dagen georganiseerd en het is allemaal een beetje hetzelfde
- * Suggestie: er moet ook kwantitatieve informatie worden verstrekt over de milieubalans
- * Zorg dat er voldoende evenwicht is tussen de p's, profit heeft prioriteit en zorgt ook voor andere p's
- * Retail, consumenten ed. Afwezig
- * Te weinig sector kennis door discussieleider

7 Dialoog Duurzame Opengrondsteelten - 27 juni 2006

Plaats: Rhenomare, De Meern

Tijd: 15.00 tot 21.00 uur

Aanwezigen

Dhr. M. Borgstein (LEI-Wageningen UR), Mevr. E. Brassier (Vrije Universiteit-IVM), Dhr. J. Bremer (LEI-Wageningen UR), Mevr. H. Crooijmans (NBvB), Dhr. J. Dekkers (Rabobank Nederland), Dhr. H. Doornbosch (LTO Nederland), Dhr. E. Flinterman (ABAB Accountants), Mevr. A. Groot (WING), Dhr. M.C.J. Hooijveen (Biobol), Dhr. W. Hopmans (Cumela), Dhr. M. Huijsmans (fruitteler), Mevr. J. van der Kolk (WOT Natuur & Milieu), Dhr. S. Koning (NFO), Dhr. P. Leendertse (CLM), Dhr. Th. Obdam (Bakker Barendrecht), Dhr. D. Pater (LTO Groeiservice), Dhr. J. Pertijs (ZLTO), Dhr. P. Smedts (Asparagus Centre BV), Dhr. U. Stoll (LTO Groeiservice), Dhr. M. Valstar (Ministerie van LNV), Dhr. T. Verdonschot (Biol VGG), Dhr. J.P. de Vries, Dhr. P. de Wolf (PPO), Dhr. M.C.J. Zandwijk (LTO-KAVB).

7.1 Introductie

Introductie Jennie van der Kolk (WOT Natuur & Milieu)

Jennie van der Kolk heet iedereen van harte welkom bij deze bijeenkomst over een duurzame opengrondsteelt en stelt zichzelf voor. Wat is opengrondsteelt nu precies? Eigenlijk is het alles wat in de open grond wordt geteeld met uitzondering van de akkerbouw. Wat we vandaag willen bereiken, is om uit te zoeken hoe de sector er voor staat vanuit het perspectief van de deelnemers. Het gaat er dus om wat de mensen, werkzaam in de sector, zelf vinden van de stand van zaken binnen de sector. In 2002 heeft het Ministerie van LNV een plan geschreven voor de transitie naar een meer duurzame landbouw. Dit plan is ingediend bij de Tweede Kamer en er zal dus met regelmaat een voortgangsrapportage moeten worden uitgebracht door LNV. De rapporten uitgebracht door het ministerie zijn grotendeels cijfermatig. Maar wat zeggen nu die cijfers? Het ministerie van LNV wil onderzoeken wat de verschillende sectoren uit de landbouw nu zelf vinden hoe duurzaam zij zijn. Hierom zijn er zes dialogen georganiseerd, waarvan deze bijeenkomst de laatste in de rij is. De andere vijf dialogen betreffen de varkenshouderij, de akkerbouw, de glastuinbouw, de melkveehouderij en de pluimveehouderij. Het onderzoek is uitbesteed aan WING van Wageningen UR en aan het IVM van de Vrije Universiteit in Amsterdam.

Het doel van vandaag is om de duurzaamheidsambities van de sector voor de lange termijn in kaart te brengen (het jaar 2020), en om hier de huidige situatie tegen af te zetten: hoe denkt de sector er zelf voor te staan ten aanzien van de gestelde ambities? Verder zal worden verkend wat voor knelpunten het realiseren van de ambities in de weg staan, en wat voor oplossingen en acties er denkbaar zijn om deze knelpunten weg te nemen. Elke gedachte, elk idee is welkom. Alles zal worden genoteerd en wordt meegenomen in de verslaglegging.

Vandaag wordt gesproken over duurzaamheid. Maar wat is nu duurzaamheid? In de literatuur wordt gesproken over de drie p's: 'people', 'profit' en 'planet'. Verder worden de dimensies van tijd en plaats aan het begrip duurzaamheid toegevoegd door een onderscheid te maken tussen 'nu en later' en tussen 'hier en elders'.

De resultaten van vandaag worden in een verslag verwerkt. Eerst zal er een conceptverslag naar de deelnemers worden verstuurd zodat correcties, nuances en commentaar kunnen worden geleverd op het verslag. Na aanpassing wordt het verslag, samen met de verslagen van de andere vijf dialogen, verwerkt in een rapportage aan LNV. Op haar beurt zal LNV een rapport schrijven, gebaseerd op de resultaten van de dialogen, van de cijfermatige verslagen en van burgerdialogen die in een eerder stadium zijn georganiseerd, en dit rapport wordt vervolgens aangeboden aan de Tweede Kamer. Tot slot: mogelijk komt er een jaarlijks of tweejaarlijks vervolg op deze dialogen over een duurzame landbouw.

Introductie - Annemarie Groot (WING Wageningen UR)

Annemarie Groot heet iedereen van harte welkom namens de het projectteam. Het programma wordt doorgelopen. Er wordt begonnen met een korte kennismakingsronde waarin iedereen zich kan voorstellen en kan aangeven wat hij of zij vindt dat gerapporteerd moet worden aan de Tweede Kamer. Daarna wordt er samengewerkt om een beeld te krijgen van de ambities voor een duurzame opengrondsteelt in 2020. Hieruit worden drie hoofdambities geselecteerd die verder zullen worden uitgewerkt in drie subgroepen. In de subgroepen zal worden getracht om de ambitie verder te concretiseren en om een cijfer te geven voor de huidige situatie van de sector in het licht van de gestelde ambitie. Ook worden de trends en knelpunten behandeld die worden herkend door de deelnemers. Uiteindelijk zullen de groepen aanbevelingen en acties voorstellen die het behalen van de ambities kunnen realiseren. Uiteindelijk zal in een plenaire presentatie op de resultaten van de subgroepen worden gereflecteerd.

7.2 Korte kennismaking

<i>Naam</i>	<i>Boodschap aan de Tweede Kamer</i>
Dhr. D. Pater	Wil de kamer nog wel opengrondsgroente realiseren? Huidig mineralenbeleid deugt niet voor opengrondsteelt voor de toekomst en heeft niet geleid tot duurzaamheid.
Dhr. U. Stoll	Duurzaamheid is een middel om een rendabele onderneming te handhaven. Waarborging van het bestaansrecht voor rendabele ondernemingen.
Dhr. H. Doornbosch	Blijven leveren van gezonde en transparante groenten (eerlijk product). Opengrondsteelt mag niet het onderspit delven op het gebied van mineralenbeleid ten gunste van andere sectoren (denk met name aan het stikstofbeleid).
Dhr. P. Smedts	Ook voor kleine teelten, zoals de asperge, moeten we een voldoende breed scala aan gewasbeschermingsmiddelen behouden. Dit enerzijds om een werkbare situatie te houden en anderzijds om resistentievorming tegen te gaan. Met name voor de kleinere teelten, zijn er steeds minder middelen en combinaties toegestaan.

Dhr. J. Pertijs	De loonkosten moeten naar beneden
Dhr. J. Dekkers	Consument laten beleven dat we een duurzaam product leveren. Consument tonen wat het verschil is in product tussen Nederland en buitenland.
Dhr. M. Huijsmans	Eerlijk kunnen en mogen concurreren op de internationale markt
Dhr. E. Flinterman	Meer ondersteuning voor innovatie en duurzaamheid. Risico van innovaties financieel kunnen ondersteunen (bijvoorbeeld vorm van borgstellingfonds / achtergestelde lening).
Dhr. W. Hopmans	Ondersteuning van innovaties.
Dhr. M. Valstar	We zijn op weg naar een vitale sector in 2020, alle drie de p's werken goed
Dhr. S. Koning	Tonen welke positieve slagen de sector al heeft gemaakt. Potentie noemen voor wat de sector kan bijdragen aan duurzaamheid van de samenleving. Aanbevelingen voor beleid (kennis- en innovatieontwikkeling).
Dhr. M.C.J. Hoogeveen	Waardering voor LNV om SKAL bijdrage. Regels en functies binnen en buiten Europa verschillen. Harmonisatie is wel uitgesproken maar niet uitgevoerd. Er moet een beter imago komen voor de bollenteelt. Harmonisatie kan dienen als doel om het imago te verbeteren
Dhr. T. Verdonshot	Verordeningen die bepaalde biologische teelten mogelijk maken. Leefomgeving maakt het de telers steeds moeilijker. Regelgeving ten aanzien van Gelegenheidsarbeid wordt steeds lastiger. Verkoop van biologische producten in Nederland gaat niet zo snel als in het buitenland. Hier ligt een rol voor de overheid.
Dhr. M. Zandwijk	Een gezonde grond gaat gepaard met een evenwichtig bodemleven. Harmonisatie van middelen. Andere productielijnen ivm innovatie, dit kost heel veel en is haast niet op te brengen door de sector. Restproductie van plantenmateriaal kan gebruikt worden op het eigen bedrijf. VROM denkt daar anders over dan LNV. Voldoende grond voor bollenteelt
Dhr. Th. Obdam	Ons best doen om de open teelt voor Nederland te behouden met gelijkwaardige productievoorwaarden
Mevr. H. Crooijmans	Ruimte behouden voor ondernemerschap. Wil de overheid dit wel in stand houden? Knelpunten zijn ruimte, mineralenbeleid, gewasbeschermingsmiddelenbeleid, mogelijkheid voor export van producten. Blijven insteken op kennisontwikkeling. Kennis als exportproduct
Dhr. J. Bremer	Tegenstellingen tussen aspecten van duurzaamheid gelijke stemmen. Proces van transitie moet ook duurzaam zijn.
Dhr. P. de Wolf	Vierde p van plezier in ondernemen is een goede graadmeter voor duurzaamheid. Ontwikkelingen en vernieuwingen met de sector samen realiseren
Dhr. J.P. de Vries	In rapportage aan Tweede Kamer de materiële en immateriële wensen duidelijk maken. De boomteeltsector heeft grote behoefte aan open markten. Dit geldt ook voor fytosanitaire maatregelen. Niet continue veranderende regels. Innovatieve vormen van onderwijs, onderzoek en voorlichting
Dhr. P. Leendertse	Ondernemers hebben eigen kracht maar moeten ondersteund worden door overheid. Maatregelen moeten goed zijn voor zowel het milieu als voor de portefeuille, én goed uitvoerbaar zijn. Samen zorgen dat de kennis op de bedrijven terecht komt en toepasbaar is.

7.3 Ambities voor duurzame opengrondsteelten

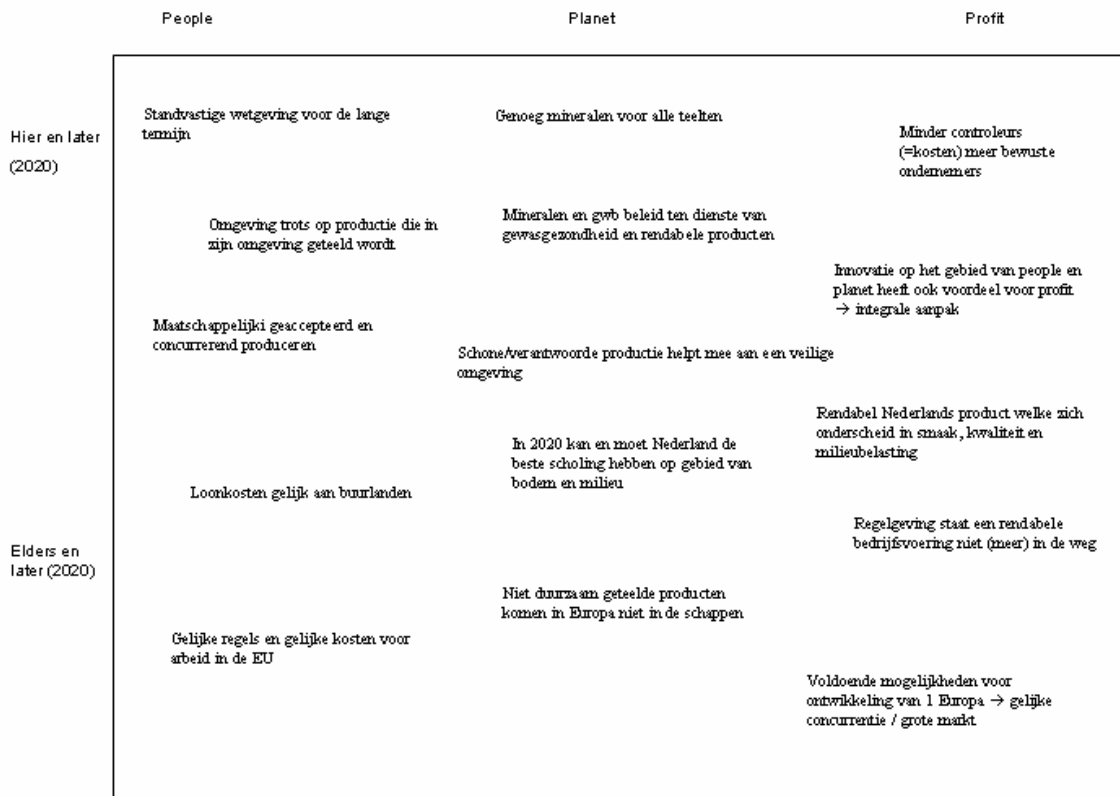
7.3.1 Discussie

Na de kennismakingsronde wordt er over gegaan op de stille-wand-discussie. Er zal een inventarisatie worden gemaakt van alle ambities voor de sector voor het jaar 2020 ten aanzien van duurzaamheid. Dit gebeurt door middel van schrift. Er is een wand gemaakt waarop de deelnemers de ambities kunnen opschrijven. Er is een onderverdeling gemaakt tussen people, planet en profit en tussen hier (2020) en elders (2020). De deelnemers worden uitgenodigd om een stift te pakken en hun ambities op de wand te schrijven. Reacties op de ambities en relaties tussen ambities kunnen ook worden genoteerd. Tijdens deze sessie mag niet worden gesproken: communicatie vindt plaats via de wand. De resultaten van de stille-wand-discussie zijn in hoofdlijnen schematisch weergegeven in figuur 7.1. Voor en volledig overzicht van alle opmerkingen zie tabel 7.1.

Tabel 7.1 Overzicht van alle opmerkingen uit de stille-wand-discussie

- Standvastige wetgeving voor de lange termijn
- Voorwaarden scheppen voor duurzame arbeidsinzet
- Stimuleren verkoop biologische producten in Nederland als reactie op functionele onwetendheid van de Nederlandse consument
- Communicatie duurzaamheid
- Gezond product voor een gezonde omgeving onder juiste randvoorwaarden (mogelijkheden)
- Bollen en bloemen geven een lach, mag best een beetje meer!
- Ik hou van ons land en zijn productie
- Consument weet waar het product vandaan komt
- Voldoende grond in het westen behouden
- Maatschappelijk geaccepteerd en concurrerend produceren
- Kwalitatief onmisbaar product komt de maatschappij ten goede
- Maatschappij = duurzaam
- Geen maatschappelijke discussie over uiteelt meer
- Gelijke regels en gelijke kosten voor arbeid in EU
- Omgeving trots op producten die in zijn omgeving geteeld worden
- Bewustzijn rol G+F gezonde levensstijl
- 13-14-15 jarige weer toelaten in bepaald werk, bijvoorbeeld bollen pellen
- Loonkosten gelijk aan buurlanden
- Arbo regels opschonen
- De ondernemer is ook deel van de maatschappij
- People → ook aandacht voor de ondernemers en hun gezinnen, werknemers, etc.
- Toegevoegde waarde van landbouwproducten
- Productinnovatie
- Veilig, in samenleving, mooi
- Biologisch is een marktsegment
- Niet duurzaam geteelde producten komen in Europa niet in de schappen
- Ook de natuur heeft gebrek aan voeding, er is overal onderzoek!
- In 2020 kan en moet Nederland de beste scholing hebben op gebied van milieu en bodem
- Mineralen en gwb beleid ten dienste van gewasgezondheid en rendabele productie

- Meer biologische landbouw
- Soms is de natuur de grootste vervuiler (vulkanen, aardbevingen) toch kunnen wij er mee omgaan
- Gewasbescherming en bemesting horen bij elkaar, beïnvloeden elkaar
- Kennisontwikkeling is van levensbelang
- Besef maatschappelijke verbanden
- 2020 schoon, heel, veilig
- Eerlijke concurrentie = gelijke regels in EU
- Schoon en concurrerend produceren
- Schone/verantwoorde productie helpt mee aan een veilige omgeving
- Organisch stofgehalte op peil houden
- Schoon water, bodem, lucht
- Geen geld voor onderzoek geen recht van veroordelen onderzoek/voorlichting/opleiding, het zijn toch geen scheldwoorden
- Tegenstelling biologisch...regulier voorkomen
- Milieu moet niet ten koste gaan van ondernemers
- Genoeg mineralen voor alle teelten
- Harmonisatie middelen in heel Europa
- 2020 – werken om te leven
- De overheid werkt met de sector aan duurzame landbouw
- Innovativiteit en creativiteit van ondernemers gebruiken bij duurzame ontwikkeling
- Profijt voor iedereen door juiste randvoorwaarden en interpretatie
- Voorwaardenscheppende overheid
- P van Pleasure: Ondernemers hebben weer plezier in hun werk!
- Wij zorgen voor open ruimte
- Arbeid, ook denkkraft moet betaald worden
- Ruimte voor ondernemen
- Minder controleurs (=kosten) meer bewuste ondernemers
- Zonder profit geen duurzame teelt
- Rendabel Nederlands product welke zich onderscheid in smaak, kwaliteit, milieubelasting
- Goede boterham
- Consumenten goed voorlichten
- Regelgeving staat een rendabele bedrijfsvoering niet (meer) in de weg
- Rendabele ondernemingen gestuurd door consumentenvraag
- Rendement pas na investering wel ruimte voor blijven – letterlijk en figuurlijk
- Rendabel ondernemen brengt veel in onze samenleving
- Bedrijfsopvolging mogelijk maken, fiscaal
- Ruimte voor TOV teelt onder steunende voorziening
- Innovatie op het gebied van people en planet heeft ook voordeel voor profit → integrale aanpak
- Open markten
- Voldoende mogelijkheden voor ontwikkeling van één Europa → gelijke concurrentie / grote markt
- Concurrerend produceren
- Rendabele combinatie van activiteiten in verschillende landen van EU

Figuur 7.1: Schematische weergave van de hoofdpunten van de stille-wand-discussie

Na afloop van de stille-wand-discussie werd de deelnemers gevraagd of zij vragen hadden naar aanleiding van het geschrevene op de wand. Dit leidde tot de volgende reacties:

- Er wordt meer over de situatie van vandaag geschreven dan de situatie in 2020.
- In 2020 zijn we duurzaam, dus dan is er geen sprake meer van een discussie over verduurzaming.
- Als het bestaansrecht niet wordt gecreëerd dan valt alles waar over gesproken wordt weg.
- Zit het internationale aspect er wel goed in?
- Moeten alle landen aan dezelfde regels voldoen? Reacties:
 - Nee, zolang het maar concurrerend is.
 - Harmonisatie, maar er mag wel onderscheid zijn.
 - Subsidies: des te eerder landen op hetzelfde financiële niveau komen als Nederland des te eerder is er sprake van eerlijke concurrentie.
 - Alle landen komen op hetzelfde niveau maar dan moet Nederland er bovenuit steken.
 - Een betere prestatie zou ook beter beloond moeten worden, dat is nu niet het geval. Hoe kan dit gerealiseerd worden?
- Planet, profit en people hebben een grote samenhang.

Op basis van de stille-wand-discussie en de discussie die er op volgde worden de volgende drie kernambities gevormd: 1) *opengrondeelt is waardevol voor de samenleving* ('people'), 2) *opengrondeelt schoon en veilig* ('planet'), en 3) *recht op ondernemen* ('profit'). Deze drie

ambities zullen verder worden uitgewerkt in subgroepen. Het doel is om de ambitie verder aan te scherpen, de huidige stand van zaken te beschrijven in het licht van de gestelde ambitie, de knelpunten te herkennen die het realiseren van de ambitie in de weg kunnen staan, en om aanbevelingen te doen om de ambitie te realiseren. Hieronder volgt een uiteenzetting van de resultaten van de subgroepen.

7.3.2 'People' ambitie: 'Waardevol voor de samenleving'

Kernambitie

- De waarden van de opengrondssector liggen volgens de deelnemers op het volgende gebieden:
 - Landschap
 - Producten van de vollegrondsteelt
 - Educatie
 - Werkgelegenheid

Specifieke ambities

Waardering voor landschap

- Ontwikkelen van mooie bedrijven (bijv. bedrijven met houtwallen, bloemenranden). Het gaat echter niet om een Anton Piek plaatje. Ook is het moeilijk om als je een bedrijf opzet rekening te houden met het landschap. In de plenaire discussie werd nog eens de vraag gesteld "Wat is een mooi bedrijf"? Een mooi bedrijf is een bedrijf dat past in het landschap is dus regio specifiek.
- Behoud van diversiteit.
- Vergroten van toegankelijkheid van de bedrijven. Hier werd wandelroutes als mogelijkheid genoemd, maar kun je dit boeren verplichten? Moet iedereen wandelroutes aanleggen. Je hebt als boer wel een onderhandelingspositie.

Waardering voor producten

- We moeten de producten uit de anonimiteit halen. Dit kan door ketenverkorting, waar we dan wel ander rassen voor moeten hebben en /of door een toegevoegde waarde van regionaliteit /kwaliteit.
- We moeten meer communiceren met consument dat we de lekkerste en gezondste producten van de wereld hebben.
- We moeten meer sturen op smaak, rassen, en manier van telen.
- Meer certificering (dit moet wel twee kanten op werken, in de zin dat supermarkten ook moeten voldoen aan bepaalde eisen).
- We moeten de hoeveelheid gezonde stoffen verhogen en aantonen waarom onze producten gezonder zijn.
- Het weer invoeren van de groenteman (vroeger op de radio) nu op tv. De groenteman op tv met adviezen, recepten, informatie speelt in op de huidige trend: gezondheid en verantwoord eten.

Waardering voor educatie

- Werken in de sector moet een kennismaking zijn met de sector.
- Ambtenaren van ministeries (met name zij die met wet en regelgeving bezig zijn) werken mee op de bedrijven.
- De educatie die plaatsvindt op de primaire bedrijven kan vergoed worden.

Waardering vanwege werkgelegenheid

- Mensen (met name scholieren) staan te dringen om op een opengrondsbedrijf te werken. (Sommigen groepsleden twijfelden aan de realiteit van deze ambitie). Ook werd hierbij opgemerkt dat de trend is dat er minder werkgelegenheid komt, omdat door financiële redenen de teler meer verwerkende activiteiten terugneemt en zelf uitvoert.

Sector in 2020

Volgens de deelnemers is er niet één beeld te geven. Er zullen verschillende typen bedrijven en klantvragen naast elkaar bestaan:

- Enerzijds zullen er grote, sterk gespecialiseerde, bedrijven zijn, die het mogelijk wel moeilijk krijgen door een sterke concurrentie in het buitenland. Anderzijds, zij die er bewust voor kiezen en/of minder ontwikkelingsmogelijkheden hebben, zullen met name de verbreding ingaan.
- Aan de kant van de klantvraag zal enerzijds de behoefte te zien zijn aan gemakkelijk te bewerken producten en producten die snel/gemakkelijk te verkrijgen zijn (snelle hap), anderzijds is er een groeiende behoefte aan kwaliteitsproducten. Deze twee typen vragen kun je terugvinden in één enkele klant.

Verder:

- Telen met toegevoegde waarde blijft bestaan.
- Meer Polen op de bedrijven, werknemers uit Oekraïne werken op Poolse bedrijven (creëert wel een grote vraag naar onze producten).

Vragen die gesteld werden:

- Hebben we in 2020 nog wel recht op het bewerken van onze eigen grond, of wordt dit bepaald door de politiek? Er komen immers meer mensen die willen wonen in het groen.
- Hebben we nog wel opengrondstellers in 2020?

Huidige situatie

De subgroep bepaalde een rapportcijfer voor de mate waarin de sector 'op de goede weg is' om de gestelde ambities in het jaar 2020 gerealiseerd te hebben. Voor de (specifieke) ambitie '*waardering van het landschap* (want dit zou nog wel eens het belangrijkste in de toekomst kunnen worden) werden de volgende cijfers gegeven:

- 6: er zijn steeds meer houtwallen, bloemenranden te zien. Op sommige bedrijven is het nog wel rommelig. Cijfer zou naar 9 toe moeten.
- 7,5: open karakter van het landschap, maar vooral door de bedrijven in het landschap die dit landschap versterken.
- (Geen cijfer): de biologische bedrijven krijgen meer waardering dan de meeste (niet allemaal!) reguliere bedrijven (door slotenbeheer, landschapsbeheer, meer contact met de buitenwereld).
- 6: toegankelijkheid is verbeterd, maar het kan beter. De teler meer met het gezicht naar de samenleving toe en niet met de rug. We moeten echter wel reëel blijven. Het gaat hier om high tech bedrijven. De romantiek van weleer kan niet zomaar teruggebracht worden.

Opgemerkt werd dat landschapsbeleving differentiatie kent. Wat de een mooi bedrijf vindt in Friesland, vindt de ander niet passen.

Verder werden enkele opmerkingen gemaakt over de huidige situatie vanuit de (specifieke) ambitie *'waardering vanwege werkgelegenheid'*:

- Er bestaan veel barrières om mensen in dienst te nemen in tijden van arbeidspieken. Veel mensen (met AOW, uitkering) doen niets omdat ze bang zijn hun uitkering kwijt te raken.
- Het is niet rendabel om mensen in dienst te nemen.
- Er worden steeds meer zwartwerkers gevonden (er zijn ook meer inspecties - zoekt en gij zult vinden).

Acties/aanbevelingen

Waardering voor landschap

- In geval van subsidies als SAN, gebruik het geld dat nu naar de controle gaat aan landschapstraining van ondernemers (*overheid*).
- Meewerken aan de vergunningverlening voor landschapsontwikkeling door gemeenteambtenaren (*lagere overheid*).
- Ondernemers moeten zelf creatief worden in het ontwikkelen van creatieve ideeën voor landschapsontwikkeling (bijv. in termen van coalities met bijvoorbeeld zorgverzekeraars) (*ondernemers*).
- Realiseer dat regels demotiverend werken voor ondernemers (meer nog dan een lagere prijs) (*overheid*).

Waardering vanwege werkgelegenheid

- Meer ruimte om creatief om te gaan met het aannemen van arbeid in arbeidspieken. Maak in de regels bijvoorbeeld een onderscheid tussen jeugd en volwassenen. Maak hierbij gebruik van de creativiteit van de ondernemers zelf. Insteek: overheid laat ons de jeugd een goede eerste werkervaring geven (*overheid*).
- De ARBO regels zijn er niet voor niets!
- Ga in contact met andere ministeries dan LNV (*ondernemers*).

Reacties vanuit de zaal na plenaire presentatie van de resultaten

- Is voedselveiligheid belangrijker dan de prijs?
 - Nee, de discussie ging meer over veiligheid versus uiterlijk. Een kromme prei kan volkomen veilig zijn maar om uiterlijke redenen toch niet aantrekkelijk.
 - Voedselveiligheid is een basisvoorwaarde die aan onze producten wordt gesteld.
- Wat is een mooi bedrijf?
 - Er mag geen rotzooi liggen.
 - Het ging er om dat het bedrijf goed in het landschap past. Als bedrijf moet je rekening houden met je omgeving.

De resultaten van de subgroep 'people' staan schematisch weergegeven in Figuur 7.2.

Kernambitie: een vollegrondsteeltsector die waardevol is voor de samenleving met waardering voor landschap, producten, educatie en werkgelegenheid

Specifieke ambities:

- Ontwikkelen van mooie bedrijven. (bijv. bedrijven met houtwallen, bloemenranden)
- Behoud van diversiteit
- Vergroten van toegankelijkheid van de bedrijven.
- We moeten de producten uit de anonimiteit halen.
- Meer certificering
- Werken in de sector moet een kennismaking zijn met de sector
- Ambtenaren van ministeries (mn zij die met wet en regelgeving bezig zijn) werken mee op de bedrijven
- De educatie die plaatsvindt op de primaire bedrijven kan vergoed worden
- Mensen (mn scholieren) staan te dringen om op een vollegrondsbedrijf te werken.

Acties/aanbevelingen

- In geval van subsidies als SAN, gebruik het geld dat nu naar de controle gaat aan landschapstraining van ondernemers (*overheid*)
- Meewerken aan de vergunningverlening voor landschapsontwikkeling door gemeenteambtenaren (*lagere overheid*)
- Ondernemers moeten zelf creatief worden in het ontwikkelen van creatieve ideeën voor landschapsontwikkeling
- Realiseer dat regels demotiverend werkt voor ondernemers (meer nog dan een lagere prijs) (*overheid*)
- (*overheid*) Meer ruimte om creatief om te gaan met het aannemen van arbeid in arbeidpieken. Maak in de regels bijvoorbeeld een onderscheid tussen jeugd en volwassenen. Maak gebruik van de creativiteit van de ondernemers zelf.
Insteek: overheid laat ons de jeugd een goede eerste werkervaring geven De arboregels zijn er niet voor niets!
- (ondernemers) ga in contact met andere ministeries dan LNV

Huidige situatie

- Landschapsbeleving kent differentiatie.
- Er zijn steeds meer houtwallen, bloemenranden te zien maar er kan nog meer aan het landschap ontwikkeld worden Op sommige bedrijven is het nog wel rommelig
- Open karakter van het landschap, maar vooral door de bedrijven in het landschap die dit landschap versterken;
- De biologische bedrijven krijgen meer waardering dan de meeste (niet allemaal!)reguliere bedrijven (door slotenbeheer, landschapsbeheer, meer contact met de buitenwereld)
- Toegankelijkheid is verbeterd, maar het kan beter.
- Er bestaan veel barrières om mensen in dienst te nemen in tijden van arbeidspieken.
- Het is niet rendabel om mensen in dienst te nemen
- Er worden steeds meer zwartwerkers gevonden (er zijn ook meer inspecties- zoekt en gij zult vinden)

Figuur 7.2. Schematische weergave resultaten subgroep 'People'

7.3.3 'Planet' ambitie: 'Schoon en veilig'

Kernambitie

Men ziet dat in 2020 de bedrijven veel grootschaliger zijn; het zijn dan grote individuele bedrijven met een eigen PR en eigen kennis.

Specifieke ambities

- **Energie**zuinige productiemethodes, dat betekent dat de productie energieneutraal moet zijn met betrekking tot CO₂. Ook zal er zeker aandacht zijn voor de productie van energie. Hiervoor zullen nieuwe technieken worden ontwikkeld. Speciale aandacht zal er zijn voor biogasinstallaties.
- **Gewasbescherming**: met betrekking tot gewasbescherming zullen de telers voldoen aan de normen die in 2020 gelden. Wat die normen op dat moment zullen zijn, is nu nog onduidelijk, maar wel zal de hele sector dan aan die normen voldoen.
- **Mineralenhuishouding**: de uitspoeling zal worden beperkt. Ook hier zal aan de norm die in 2020 geldt, moeten worden voldaan. Speciale aandacht zal er zijn voor de rol van organische stof bij de uitspoeling van nutriënten naar grond- en oppervlaktewater.
- **Water**: water moet schoon zijn. Maar naast de kwaliteit van water moet er ook aandacht zijn voor de waterkwantiteit, dat wil zeggen dat percelen indien nodig kunnen worden gebruikt voor waterberging.
- **Biodiversiteit**: in eerste instantie is biodiversiteit van belang voor het behoud van natuur. Daarnaast kan biodiversiteit ook een rol spelen bij het aantrekken van natuurlijke vijanden voor ziekten en plagen. En dat zou betekenen dat de hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen die nodig is zal afnemen.

Belangrijk is dat er een evenwicht ontstaat tussen verbruik en gebruik van mineralen en energie. Maar daarnaast is het van belang dat er evenwicht is tussen ecologie en landschap, en bedrijfsvoering. Dat betekent dus ook dat het bedrijf past in het landschap, zowel qua inrichting van de percelen als qua gebouwen.

De ambitie is om de opengrondsteelten ook daadwerkelijk opengronds te houden. Echter, om de stromen te beheersen zou het wel eens zo kunnen zijn dat het geen teelten meer zijn uit de grond, maar vanuit andere media. Nogmaals, dit is niet de ambitie van de groep, maar zodra het financieel uit kan, zou het wel eens realiteit kunnen worden.

Verder is gesproken over de rol van GMO's. Enerzijds zouden GMO's een bijdrage kunnen leveren aan de beperking van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, zou het een bijdrage kunnen leveren aan gezond voedsel (functional Foods, productie van planten die worden gebruikt voor medicijnen), maar anderzijds is nog onduidelijk wat de invloed is van GMO's. Voorkeur van de groep gaat er naar uit om bovenstaande ambities te bereiken zonder GMO's.

Verder heeft de groep gesproken over een veilig product en veilige productiewijzen. Ook hierbij moet worden voldaan aan de normen die op dat moment worden gesteld. Eigenlijk is de groep het er over eens dat de producten die nu worden geproduceerd al veilig zijn. Dat zullen ze in 2020 dan ook wel zijn.

Huidige situatie

- **Energie**: de sectoren zijn momenteel flink op weg om energie zuiniger te produceren
- **gewasbescherming**: momenteel wordt nog een aantal gewasbeschermingsmiddelen gebruikt die ongewenst zijn. De industrie wil niet investeren in nieuwe middelen gezien de

beperkte markt van de opengrondsteelten. Daarnaast komen nieuwe plagen vanuit Zuid-Europa richting Nederland waardoor gewasbeschermingsmiddelen nodig blijven.

- **Mineralenhuishouding:** in de fruit- en bometeelt zijn mineralen geen problemen. Echter, in sommige groenten juist wel. Verder is dit ook een gebiedsspecifiek probleem, afhankelijk van het type grond waarop wordt geteeld. Momenteel wordt daarom lang overal de nitraatrichtlijn nog niet gehaald.
- **Biodiversiteit:** er is wel een wil onder de boeren om de biodiversiteit op hun bedrijf te verhogen, echter, de financiële tegemoetkoming om dit te bewerkstelligen is er niet, zodat het op dit moment ook niet gebeurt.

Binnen de mogelijkheden die de sector momenteel heeft (met betrekking tot eisen die worden gesteld en financiën), geeft de sector zichzelf een 8. Echter, als de beoordeling wordt gezien in het licht van de ambitie die is gesteld voor 2020 dan is het een 5½. Dat betekent dat we nu halverwege zijn. Maar hierbij moet wel worden opgemerkt dat de meest makkelijke maatregelen om bijvoorbeeld de hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen te beperken, of de uitspoeling van mineralen te beperken al zijn uitgevoerd. De moeilijkste oplossingen moeten daarom de komende 14 jaar nog worden gevonden. Ook wordt genoemd dat een 9 haalbaar zal zijn, als de overheid goede randvoorwaarden schept.

Acties/Aanbevelingen

- Om de ambities voor 2020 te halen zijn de volgende acties nodig:
- Voorwaarde scheppend beleid van de overheid op alle niveaus (dat wil zeggen van gemeenteniveau tot Europees niveau).
- Duurzame regelgeving; dat betekent dat de regelgeving niet zo vaak moet wijzigen. Wel wordt de kanttekening gemaakt dat die regelgeving dan ook haalbaar moet zijn.
- Kennis en innovaties op het gebied van:
 - Chemische bestrijdingsmiddelen
 - Veredeling
 - GMO's
 - Toepassingstechnieken
- Kennis en innovatie op het gebied van de beperking van de uitspoeling van mineralen. Een eerste stap zou zijn dat er meer duidelijkheid ontstaat over de meetmethode om nitraat in het grondwater te bepalen.
- Kennis en innovatie op het gebied van biovergisting en energieproductie.
- Maatwerk op bedrijfsniveau: hiermee wordt bedoeld dat er op bedrijfsniveau doelstelling op het gebied van milieu worden gesteld en dat de ondernemer ruimte krijgt om op eigen wijze te zien hoe zij aan deze normstelling kan voldoen. Dit zou kunnen betekenen dat de ondernemer zelf compenserende maatregelen bedenkt voor activiteiten die meer milieuvriendelijk zijn.

Reacties vanuit de zaal na plenaire presentatie van de resultaten

- Jammer dat geconstateerd wordt dat de sector al halverwege is met het realiseren van de ambities en toch maar het cijfer 5,5 verdient.
- De producten zullen steeds meer de kassen ingaan. Mineralen en gewasbeschermingsmiddelen gaan voor problemen zorgen. In een kas kun je op een veel kleiner oppervlak precies hetzelfde produceren als in de vullerend op een groot oppervlak → het is zeker geen ambitie om uit de grond te gaan maar een mogelijk scenario dat wordt voorzien.

De resultaten van de subgroep 'planet' staan schematisch weergegeven in Figuur 7.3.

Kernambitie: schoon en veilig. Men ziet dat in 2020 de bedrijven veel grootschaliger zijn; het zijn dan grote individuele bedrijven met een eigen PR en eigen kennis.

Specifieke ambities:

- **Energiezuinige** productiemethodes, dat betekent dat de productie energieneutraal moet zijn met betrekking tot CO₂. Ook zal er zeker aandacht zijn voor de productie van energie. Hiervoor zullen nieuwe technieken worden ontwikkeld. Speciale aandacht zal er zijn voor biogasinstallaties.
- **Gewasbescherming:** met betrekking tot gewasbescherming zullen de telers voldoen aan de normen die in 2020 gelden. Wat die normen op dat moment zullen zijn, is nu nog onduidelijk, maar wel zal de hele sector dan aan die normen voldoen.
- **Mineralenhuishouding:** de uitspoeling zal worden beperkt. Ook hier zal aan de norm die in 2020 geldt moeten worden voldaan. Speciale aandacht zal er zijn voor de rol van organische stof bij de uitspoeling van nutriënten naar grond- en oppervlaktewater.
- **Water:** ook water moet schoon zijn. Maar naast de kwaliteit van water moet er ook aandacht zijn voor de waterkwantiteit, dat wil zeggen dat percelen indien nodig kunnen worden gebruikt voor waterberging.
- **Biodiversiteit:** dit zal ook een belangrijk item zijn. In eerste instantie is biodiversiteit van belang voor het behoud van natuur. Daarnaast kan biodiversiteit ook een rol spelen bij het aantrekken van natuurlijke vijanden voor ziekten en plagen. En dat zou betekenen dat de hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen die nodig is zal afnemen.

Acties/aanbevelingen

- voorwaarde scheppend beleid van de overheid op alle niveaus (dat wil zeggen van gemeenteniveau tot Europees niveau)
- duurzame regelgeving; dat betekent dat de regelgeving niet zo vaak moet wijzigen. Wel wordt de kanttekening gemaakt dat die regelgeving dan ook haalbaar moet zijn.
- kennis en innovaties op het gebied van
 - o chemische bestrijdingsmiddelen
 - o veredeling
 - o GMO's
 - o Toepassingstechnieken
- kennis en innovatie op het gebied van de beperking van de uitspoeling van mineralen. Een eerste stap zou zijn dat er meer duidelijkheid ontstaat over de meetmethode om nitraat in het grondwater te bepalen.
- Kennis en innovatie op het gebied van biovergisting en energieproductie
- Maatwerk op bedrijfsniveau: hiermee wordt bedoeld dat er op bedrijfsniveau doelstelling op het gebied van milieu worden gesteld en dat de ondernemer ruimte krijgt om op eigen wijze te zien hoe zij aan deze normstelling kan voldoen. Dit zou kunnen betekenen dat de ondernemer zelf compenserende maatregelen bedenkt voor activiteiten die meer milieuvriendelijk zijn.

Huidge situatie

- **energie:** de sectoren zijn momenteel flink op weg om energie zuiniger te produceren
- **gewasbescherming:** momenteel worden nog een aantal gewasbeschermingsmiddelen gebruikt die ongewenst zijn. De industrie wil niet investeren in nieuwe middelen gezien de beperkte markt van de volleggrondsteelten. Daarnaast komen plagen vanuit Z-Europa richting Nederland waardoor gewasbeschermingsmiddelen nodig blijven.
- **Mineralenhuishouding:** in de fruit- en bonteelt zijn mineralen geen problemen. Echter, in sommige groenten juist wel. Verder is dit ook een gebiedsspecifiek probleem, afhankelijk van het type grond waarop wordt geteeld. Momenteel wordt daarom lang overal de nitraatrichtlijn nog niet gehaald.
- **Biodiversiteit:** er is wel een wil onder de boeren om de biodiversiteit op hun bedrijf te verhogen, echter, de financiële tegemoetkoming om dit te bewerkstelligen is er niet, zodat het op dit moment ook niet gebeurt.

Figuur 7.3 Schematische weergave resultaten subgroep 'planet'

7.3.4 'Profit' ambitie: 'Recht op ondernemen'

Aanscherping van de ambitie

Recht op ondernemen met aandacht voor:

- Rendabele teelt, vanuit de markt geredeneerd.
- Concurrerende teelt.
- Gelijke internationale kansen: Europees Level Playing Field.
- Pleasure

Gesignaleerde ontwikkelingen

- Veranderend eetpatroon (gemak, natuurlijk, seasonal products).
- One-stop-shopping.
- 2020 lijkt op 2006 zoals 2006 weer op 1990 lijkt.
- In week 18-42 productie in Nederland, in week 0-17 en 43-52 productie elders. Op die manier jaarrond productie. Alleen in Nederland produceren in die periode wanneer je productievoordelen hebt.
- Afzet zal gebeuren vanuit concepten (zie FruitMasters).
- Boomteelt: specialisatie richting specifieke markten (niche marketing), groen koppelen aan bebouwing met aandacht voor leefbaarheid, gemak.
- 2020: Europa is onze thuismarkt.
- Meer relaties Noord-Zuid om jaarrond productie te kunnen realiseren dan Oost-West relaties.
- Schaalvergroting neemt toe/gaat door.
- Toenemende ketensamenwerking.
- Aantal bedrijven nemen af, totale oppervlakte blijft gelijk.
- Verdergaande specialisatie in teelten maar ook in uit te voeren handelingen, gebruikmakend van de mogelijkheden van automatisering.
- Voor commodities is de integrale kostprijs af –distributiecentrum de lead en niet het product met bijbehorende productkwaliteit.
- Productie elders, buiten Nederland, geldt voor de arbeidsintensievere teelten zijnde veelal commodities.

Gesignaleerde knelpunten

- Boomteelt specifiek: ook hier vanuit kostprijs productie naar elders verplaatsten wanneer het in Nederland te duur wordt, noodzaak tot meer samenwerking.
- Merknaam: blijft moeilijk te realiseren. We kennen Chiquita en TastyTom waarvan de laatste op zijn retour zou zijn. Appels hebben met hun rasnamen potentie voor merknamen.
- Bij productie elders, rekening houden met logistieke problemen, regelgeving en omvang/afzetmogelijkheden op de lokale markt.
- Concurrentie op basis van integrale kostprijs en niet de kwaliteit van het product. Integrale kostprijs is bepalend voor de plaats van productie.
- Buitenland wordt ook meer en meer zelfvoorzienend als het gaat om commodities.
- Doorstroming van keteninformatie is verre van optimaal.
- Denken we niet te veel vanuit het doortrekken van een trend in plaats van mogelijke trendbreuken. Er is in onze groep bijvoorbeeld niet gesproken over een nieuwe ketenstructuur of distributiesysteem dat compleét afwijkt van de huidige situatie.

Hier en later: Ambities 2020

- Commodity productie is de basis om vervolgens gericht bezig te zijn met specialties.
- De kwaliteit van het product is het vertrek voor het ontwikkelen van een strategie. Kwaliteit is hier gedefinieerd vanuit product (smaak, uiterlijk, gezondheid) en productiewijze die gecertificeerd zal zijn.
- Volledig geïntegreerde ketens met een jaarrond productie (wanneer het niet in Nederland verkrijgbaar is, dan elders vandaan halen).

- Regie ligt bij de retail die door klant/markt wordt aangestuurd (retail=spreekbuis) (nuancering voor de boomteelt: de markt is voor hen niet de retail, maar zij hebben hun focus verderop in de keten).

Hier en nu anno 2006

- Focus op specialties is in gang gezet. Score 3-5 op een schaal van 10.
- Nu is uiterlijk en kostprijs het vertrek voor een strategie (bij boomteelt ook de groeipotentie van het product). Scoort onvoldoende op schaal van 10.
- Samenwerking is er, maar te weinig aandacht voor de intrinsieke kwaliteit, vooral gericht op uiterlijke kwaliteit. Score van 2-3 op schaal van 10.
- Voor de groente wordt hier nu al een 9 gescoord, voor de boomteelt een 1 omdat de retail als regisseur ook niet hun ambitie is.

Oordeel huidige situatie

- Overwegend onvoldoende en dat komt met name door de randvoorwaarden waarbinnen de opengrondsteelten moeten functioneren: bemestingsnormen (mineralen), gewasbescherming, Kader Richtlijn Water, Ruimtelijke Ordening, personeelskosten, focus op commodities, positie van producenten binnen de keten.
- Rentabiliteit staat onder druk, wordt alleen maar slechter (zie LEI-cijfers).
- Rapportcijfer van onvoldoende is gebaseerd op een gemiddelde. Er zijn positieve uitzonderingen (schatting van zo'n 30% van de ondernemers) en die uitzondering zijn te verklaren door goed ondernemerschap bij die ondernemers.

Acties/aanbevelingen

Voor alle acties geldt dat de eigen rol ingevuld kan worden wanneer men iets wil met de acties.

- Smaakonderzoek: sensorisch onderzoek laten verrichten door kennisinstellingen.
- Specialties ontwikkelen met licentiehouders door bedrijfsleven zijnde teeltbedrijven en zaadbedrijven.
- Communiceren op basis van smaak met retail en consument door retail en sector die gebruik maakt van de beschikbare gelden bij het Productschap voor de Tuinbouw (productenheffing).
- Private certificering: erkennen door de overheid, marktcertificering moet leidend zijn.
- Productinnovaties door de sector, mogelijk met een bijdrage uit door de overheid op te richten innovatiefondsen.
- Kennisontwikkeling met betrekking tot keteninformatie, ontsluiting van informatie via ICT, brede behoefte aan kennisontwikkeling. Invulling geven door overheid vanuit een lange termijn focus samen met bedrijfsleven die een kortere termijn focus heeft. Regie zou bij de overheid moeten liggen zodat er gewerkt wordt vanuit de lange termijn focus.

Reacties vanuit de zaal na plenaire presentatie van de resultaten

- Vertrouwen in de retail: waar is dat op gebaseerd?
- Waarom retail regiefunctie in de keten:
 1. Houdt hij rekening met alle schakels?
 2. Keten = gericht op continuïteit en duurzaamheid dus ook de retail heeft hier voordeel van.
- Alternatief voor de retail als regisseur is de markt, maar wat of wie is de markt? In de groente sector is de markt de retail.
- Ambitie voor bedrijven om iets te doen ontbreekt als het gaat om de geformuleerde ambities voor specialties, intrinsieke kwaliteit en geïntegreerde ketens.
- Meer gericht op doortrekken van trends.

De resultaten van de subgroep 'profit' staan schematisch weergegeven in Figuur 7.4.

AMBITIES 2020

1. commodity productie is de basis om vervolgens gericht bezig te zijn met specialties
2. de kwaliteit van het product is het vertrek voor het ontwikkelen van een strategie. Kwaliteit is hier gedefinieerd vanuit product (smaak, uiterlijk, gezondheid) en productiewijze die gecertificeerd zal zijn
3. volledig geïntegreerde ketens met een jaarrond-productie (wanneer het niet in Nederland verkrijgbaar is, dan elders vandaan halen)
4. Regie ligt bij de retail die door klant/markt wordt aangestuurd (retail=sprekbuis) (nuancering voor de boomteelt: de markt is voor hen niet de retail, maar zij hebben hun focus verderop in de keten)

Knelpunten:

- Boomteelt specifiek: Ook hier vanuit kostprijs productie naar elders verplaatsten, noodzaak tot meer samenwerking
- merknaam: blijft moeilijk te realiseren (Chiquita en Tasty Tom, appels hebben met hun rasnamen)
- Bij productie elders, rekening houden met logistieke problemen, regelgeving en omvang/afzetmogelijkheden op de lokale markt
- Concurrentie op basis van integrale kostprijs en niet de kwaliteit van het product.
- Buitenland wordt ook meer en meer zelfvoorzienend als het gaat om commodities
- Doorstroming van keteninformatie is verre van optimaal
- Denken we niet te veel vanuit het doortrekken van een trend ipv mogelijke trendbreuken.

Acties

- voor alle acties geldt dat de eigen rol ingevuld kan worden wanneer men iets wil met de acties:

1.a Smaakonderzoek

- sensorisch onderzoek laten verrichten door kennisinstellingen

1.b Specialties ontwikkelen

- met licentiehouders door bedrijfsleven zijnde teeltbedrijven en zaadbedrijven

2. Communiceren op basis van smaak met retail&consument door retail en sector die gebruik maakt van de beschikbare gelden Productschap voor de Tuinbouw (producentenheffing)

3. Private certificering: erkennen door de overheid, marktcertificering moet leidend zijn

4. Productinnovaties door sector met rol voor innovatiefonds van de Rabobank

5. Kennisontwikkeling mbt keteninformatie, ontsluiting van informatie via ICT, brede behoefte aan kennisontwikkeling door overheid vanuit een lange termijn focus samen met bedrijfsleven die een kortere termijn focus heeft. Regie bij de overheid

Hier en nu

- Focus op specialties is ingang gezet. Score 3-5 op een schaal van 10
- Nu is uiterlijk en kostprijs het vertrek voor een strategie (bij Boomteelt ook de groeipotentie van het product). Scoort onvoldoende op schaal van 10
- Samenwerking is er, maar te weinig aandacht voor de intrinsieke kwaliteit, vooral gericht op uiterlijke kwaliteit. Score van 2-3 op schaal van 10
- Voor de groente wordt hier nu al een 9 gescoord, voor de boomteelt en 1 omdat de retail als regisseur ook niet hun ambitie is

Figuur 7.4 Schematische weergave resultaten subgroep 'Profit'

7.4 Reflectie en afsluiting

Er wordt gevraagd om een eerste reactie op de geboekte resultaten. De deelnemers geven aan dat ze erg benieuwd zijn naar het verslag dat naar het ministerie van LNV wordt gestuurd. De vraag wordt gesteld waarom het verslag bijvoorbeeld ook niet naar VROM wordt gestuurd. In een reactie wordt uitgelegd dat de commissie die dit verslag gaat beoordelen ook leden van VROM en het MNP bureau heeft, dus die krijgen de verslagen ook te lezen. Een leuke constatering is dat er daadwerkelijk een ambitie is voor 2020. Dit mag goed naar voren komen in het rapport.

Afsluiting – Johan Bremmer(LEI)

Johan Bremmer constateert dat er steeds twee innovatiepaden worden gesignaleerd. Voor 'planet' zijn dat 1) loskomen van de grond en 2) bevorderen van bodemkwaliteit en vruchtbaarheid. Voor 'profit' geldt dat de consument en de retail de sector stuurt richting 1) smaak en 2) beleving. Voor 'people' zijn de twee innovatiepaden te omschrijven als 1) technologie en 2) beleving. Al deze paden kunnen prima naast elkaar worden bewandeld. Er zijn vandaag veel ambities gesteld maar er is wel een duidelijke afhankelijkheid van de overheid en de kennisontwikkeling. De sector zou zich zelf ook een rol moeten toebedelen.

Afsluiting – Jennie van der Kolk

Ondanks dat er vandaag vier verschillende sectoren binnen de opengrondsteelt bijeen zijn gekomen zijn er toch gezamenlijke ambities uit gekomen. Dit is een mooie prestatie. Jennie van der Kolk bedankt iedereen om zo open aan de dialoog te deelnemen. Er hebben zich goede discussies gevormd waarin iedereen deelname had. Terugkijkend naar de andere dialogen zijn er steeds dezelfde lijnen te herkennen ondanks de grote verschillen tussen de sectoren. Het blijft moeilijk om naar 2020 te kijken omdat de actuele onderwerpen toch een belangrijke rol spelen. Hier is heel goed mee omgegaan. Het verslag wordt naar de deelnemers toegestuurd voordat het naar LNV gaat zodat iedereen de kans krijgt om het van commentaar te voorzien. Alle deelnemers worden hartelijk bedankt voor hun aanwezigheid en een goede terugreis toegewenst.

7.5 Evaluatie door de deelnemers

Deze paragraaf laat de evaluatie zien door de deelnemers aan de dialoog. Aan de hand van 6 vragen hebben de deelnemers de bijeenkomst een cijfer gegeven en hen is ook gevraagd welke sterke en zwakke punten de dialoog kende.

	Cijfer
vraag 1: Algemene indruk bijeenkomst	7,6
vraag 2: Organisatie bijeenkomst	7,9
vraag 3: Discussie over de juiste onderwerpen gegaan	7,4
vraag 4: Toepasbaarheid dialoog als aanvullende monitoringsmethode	7,4
vraag 5: Mening voldoende in kunnen brengen?	8,2
vraag 6: Vertrouwen dat resultaten goed gebruikt zullen worden?	6,9

Opmerkingen bij vraag 1

- * Gevarieerd productie herkomst
- * Vlot en doorgedrongen
- * Soms te weinig ruimte voor verschil in sectoren
- * Goed gevarieerd gezelschap
- * Goede organisatie, brede deelnemers
- * Voldoende ondernemers aanwezig
- * Goed verzorgd
- * Genodigden zijn teveel oude bekenden rond vollegrondsteelt

Opmerkingen bij vraag 2

- * Technische organisatie prima. Iets te weinig prikkeling naar originele aanbevelingen

Opmerkingen bij vraag 3

- * Liever meer technische inhoud en beweringen
- * Benieuwd naar verwoorden naar Tweede Kamer
- * Soms moeite om los te komen van vandaag
- * Onderwerp van regelgeving staat steeds centraal. Te weinig verrassing in aanbevelingen

Opmerkingen bij vraag 4

- * Afhankelijk van het resultaat van de terugkoppeling
- * Het is de vraag of een andere groep ook tot andere resultaten zal leiden
- * Nuttig, nodig, maar ook bruikbaar voor periodiek gebruik
- * Moet regelmatig terug komen
- * Doorgaan en maak u sterk om dit te herhalen door wie dan ook gevraagd
- * Prima om te doen, maar ik vraag me af of er iets van de uitkomsten terug komt in de rapportage van LNV

Opmerkingen bij vraag 5

- * Ruim de gelegenheid
- * Wel benieuwd naar verwoording

Opmerkingen bij vraag 6

- * Het wordt toch een samenvatting op hoofdlijnen -> algemeen
- * Interpretatie!
- * Heb geen ervaring om dat terug te vinden
- * Huidige minister geeft aan niet verder te willen, helaas
- * Ik vraag me sterk af of er iets van de uitkomsten terug komt in de rapportage van LNV

Sterke punten bijeenkomst

- * Begeleiders vakkundig
- * Opzet snel tot een menign van een ieder te dwingen
- * Praktische insteek
- * Groepgrootte, gelijkwaardige inbreng
- * Iedereen wordt betrokken via subgroepen
- * Goede sfeer, ambitieus
- * Persoonlijke mening kunnen geven, brede vertegenwoordiging
- * Openheid deelnemers
- * Goed geleid

- * Voldoende ruimte voor discussie geweest
- * Vormgeving
- * Open en transparant
- * Onderlinge discussie
- * Verschillende groepen
- * Goede (bege)leiding

Zwakke punten bijeenkomst

- * Waar is mijn vergoeding? Is allemaal gestolen tijd, weg uit het bedrijf
- * Typische sectorzaken moeilijker in te brengen
- * Is het eindproduct concreet genoeg voor monitoring?
- * Te weinig telers aanwezig (met name uit "normale" teelt)
- * Sier- en voedselteelt bij elkaar
- * Papier rommelig aan de muur
- * Veel gemeenheden
- * Maatwerk voor sectoren nodig ondanks de grote overeenkomsten, hopelijk wordt daar naar geluisterd
- * 3 Groepen niet goed verdeeld over de sector
- * De lijst van genodigden was anders en uitdagender
- * Overbrengen van boodschap aan kamer
- * Tijd te kort om goed uit te discussieren
- * Teveel mensen die altijd bij dit soort bijeenkomsten zijn

8 Slotdialoog Duurzame Landbouw – 21 november 2006

Plaats: Stadion Nieuw Galgenwaard te Utrecht

Tijd: 12.30 uur tot 16.30 uur

Aanwezigen: Dhr. G. Beers (Groene Kennis Coöperatie), Dhr. M. Borgstein (LEI – Wageningen UR), Mevr. E. Brassier (VU – IVM), Dhr. R. Brinkman (Ministerie van VROM), Dhr. H. Van Dam (Ministerie van VROM), Dhr. V. Engelsman (Eosta bv.), Dhr. J. Guijt (Biologica), Dhr. H. Haanstra (Ministerie van LNV – Directie Platteland), Dhr. Habets (Werkgroep Landbouw en Inkomen), Dhr. J. Huijgen (Eemlandhoeve), Dhr. M. Jansen (CBL), Mevr. M. De Jong (Dierenbescherming), Mevr. M. Van de Kerkhof (VU – IVM), Dhr. J. Klitsie (Ministerie van VROM), Dhr. T. Klumpers (Ministerie van LNV – Directie Landbouw), Dhr. B. Van de Klundert (VROM-raad), Mevr. J. Van der Kolk (WOT Natuur en Milieu), Dhr. G. Kuneman (Stichting Natuur en Milieu), Dhr. Van Latesteijn (Transforum), Dhr. J. Van der Leer (Greenery Nederland), Dhr. B. Leffers (Plus Retail), Dhr. H. Leneman (LEI – Wageningen UR), Dhr. M. Rijninks (Natuurvoedingswinkel), Mevr. A. Ruiter (Ministerie van LNV – Directie Kennis), Mevr. I. Smits (Ministerie van VROM), Dhr. J. Staman (Rathenau Instituut), Mevr. H. De Wilde (Raad voor het Landelijk Gebied), Dhr. J. De Wilt (Innovatienetwerk)

8.1 Introductie

Introductie – Hayo Haanstra (Ministerie van LNV – Directie Platteland)

Hayo Haanstra heet de deelnemers welkom en stelt de discussieleider van vandaag, Jan Staman, aan de deelnemers voor. Hij legt het doel van deze bijeenkomst uit. Ongeveer vijf jaar geleden heeft het ministerie van LNV een plan van aanpak geschreven voor de transitie naar een duurzame landbouw in Nederland. Dit plan is aangeboden aan de Tweede Kamer. LNV gaat een voortgangsrapport opstellen waarin het transitieproces wordt gemonitord. Dit gebeurt enerzijds op basis van cijfers over productie, emissies, et cetera, die zijn te vinden in het rapport Duurzame Landbouw in Beeld (2004). Maar de vraag is nu hoe de cijfers moeten worden begrepen, en tegen welke doelen ze moeten worden afgezet. Daarom heeft LNV opdracht gegeven om een dialoog op te zetten met de landbouw sectoren. Hiervoor heeft LNV het onafhankelijke Milieu Natuur Planbureau (MNP) ingeschakeld. Op haar beurt heeft het MNP Wageningen UR (WING, LEI) en de VU Amsterdam (IVM) gevraagd om zes dialogen te organiseren met verschillende sectoren uit de landbouw: akkerbouw, glastuinbouw, melkveehouderij, varkenshouderij, pluimveehouderij en vollegrondsteelten. Deze dialogen zijn volgens een zelfde structuur verlopen, waardoor ze onderling met elkaar vergeleken kunnen worden. Het doel is om over twee á drie jaar weer een serie dialogen te organiseren, volgens dezelfde structuur, zodat ook de voortgang in kaart kan worden gebracht.

In de zes dialogen stonden de volgende vragen centraal: 'Wat zijn de ambities van de sector voor 2020?', 'Hoe staat de sector er nu voor ten aanzien van die ambities?', 'Wat is er voor nodig om de ambities waar te kunnen maken?'.

Vandaag vindt de zevende en afsluitende dialoog plaats. Hierna zullen het MNP, LEI en IVM een rapport opstellen over de bevindingen van de bijeenkomsten. Het ministerie van LNV zal op basis van deze rapportage een eigen voortgangsrapport schrijven en dit aanbieden aan de Tweede Kamer.

8.2 Discussieronden

Uit voortgaande dialogen is gebleken dat er thema's bestaan die sectoroverschrijdend en/of sectordoorsnijdend zijn. Ten behoeve van de discussie van vandaag zijn drie thema's geselecteerd, namelijk: de rol van innovatie in de verduurzaming van de landbouw, de retail als schakel tussen consument en producent, en spanningsvelden vanuit het perspectief van ruimtelijke ordening. Deze thema's worden vandaag in drie ronden bediscussieerd. Er wordt uitgegaan van een lange termijn perspectief: het jaar 2020. Hoe ziet de landbouw er dan uit op deze thema's en wat moet er gebeuren om dit te realiseren? Tijdens de bijeenkomst was een sneltekenaar aanwezig. Haar tekeningen zijn in het verslag ter illustratie opgenomen.

8.2.1 Eerste ronde: De rol van innovatie in de verduurzaming van de landbouw

Deelnemers: Beers, Huijgen, De Wilde en Latesteijn; Kuneman sloot later aan

Onder leiding van Jan Staman vond een discussie plaats over de rol van innovatie. Met name drie onderwerpen kwamen aan de orde: onderwijs, diversiteit, en organisatie.

Onderwijs

De sectoren van de landbouw in Nederland zijn kennisgedreven. Er wordt aanvoeld dat er een vergeten groep zich binnen het innovatieproces bevindt en dat zijn de leerlingen. Het onderwijs zal een grote rol gaan spelen in het innovatienetwerk, het kan gaan dienen als een brugfunctie tussen de kennis en de praktijk. Hierin wordt de leerling gezien als de kennisdrager.

Diversiteit

In 2020 is er een divers landschap aan ondernemers. Diversiteit komt op meerdere vlakken voor. Zo wordt gedacht aan grootschalige bedrijven en kleinschalige bedrijven. Maar ook aan gezinsbedrijven, familiebedrijven en andere vormen van ondernemingen. Er wordt ook genoemd dat zowel intensivering als extensivering zal plaatsvinden. Over de precieze vorm van de bedrijven hebben de deelnemers geen eenduidig beeld.

In de discussie staat voorop dat de diversiteit wel profitabel moet zijn. Alle deelnemers zijn het er over eens dat het bedrijf, in welke vorm dan ook, professioneel moet zijn. Het moet op de juiste manier worden aangepakt en financieel gezien interessant zijn.

Organisatie van innovatie

Tijdens de discussie werd een onderscheid gemaakt tussen vernieuwing en innovatie. Enkele deelnemers beargumenteren dat we geen innovatie nodig hebben, enkel vernieuwing. Bij Innovatie wordt vaak bedoeld op het zetten grote stappen vooruit, waarbij technologische hoogstandjes nodig zijn; vernieuwingen zijn de kleine stapjes vooruit.

Wat voor stappen zijn nodig om een innovatief systeem te ontwikkelen? Sommige deelnemers zien meer in het nemen van kleine stappen terwijl anderen vinden dat er grote stappen moeten worden genomen. Op dit moment liggen er heel veel opties klaar in de arena en er komen steeds weer meer opties bij. Dit is niet problematisch: elk bedrijf kan zelf kiezen welke opties voor dit bedrijf het meest geschikt zijn. Er wordt toegevoegd dat de discussie nu met name gaat over technologische innovatie maar dat sociale innovatie ook een belangrijke rol heeft in dit proces.

Ook wordt in ogenschouw genomen de ontwikkelingen van het veranderende klimaat. Er wordt gevraagd of het tempo van innovatie niet omhoog moet om grote problemen door te voorkomen. Er wordt genoemd dat klimaatsverandering de drijvende kracht is achter de innovatie van ondernemingen maar daar is niet iedereen het mee eens. Klimaatsverandering wordt gezien als de drijvende kracht buiten de sector, maar er is ook een drijvende kracht binnen de sector:

'Licence to produce'.

Samenvatting Jan Staman

Alle opties van de afgelopen vijf tot tien jaar liggen nog steeds in de arena. In deze arena liggen de blauwdrukken en utopieën voor de innovatie van de landbouw. Deze ideeën gaan vaak verschillende kanten op. De vraag die gesteld wordt is in hoeverre het erg is dat er geen eenduidig beeld is over hoe de innovatie zou moeten plaatsvinden. Er zijn geen 'grand designs' die ons sturen in het innovatieproces. De komende jaren wordt het een groot zoekproces naar de juiste vorm voor de innovatie van de landbouw. Hiervoor wordt de term 'innovation by anarchy' gebruikt.

8.2.2 Tweede ronde: Retail als schakel tussen producent en consument

Deelnemers: Jansen, Rijniks, Engelsman, Leffers

Supermarkten en natuurvoedingswinkels

De discussie start met de vraag wat voor de producten in het jaar 2020 belangrijker gaat worden, grondstofleverantie of kwaliteitsleverantie.

Grondstofleverantie: consument koopt in essentie eiwitten, vetten en koolhydraten in een supermarkt. *Kwaliteitsleverantie:* aanbod wordt verbonden met de leefpatronen en daaruitvoertkomende wensen van de consument (natuurlijk, gezond enzovoort).

Op dit moment worden er twee verschillende trends geconstateerd binnen het kooppatroon van de consument. Enerzijds zijn de burgers op zoek naar een ander leefpatroon; gezonder, streekeigen en er is een vraag naar blauwe en groene diensten. Er is dus vraag naar een multifunctionele landbouw. Maar anderzijds laat het koopgedrag van de consumenten deze trend nog niet zien in de supermarkten. Er wordt geconstateerd dat er een verschil heerst tussen wat de burger zou willen en wat de burger doet als consument. De burger is moralistisch maar de consument is cynisch. Er heerst twijfel over of de consument in de winkel wel moeite wil doen om de oorsprong van producten te achterhalen.

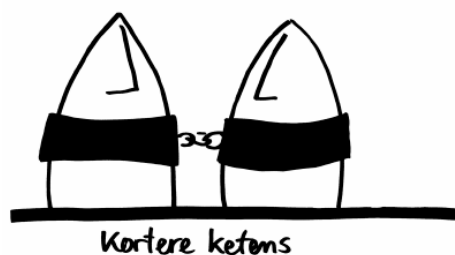

De burger is op zoek naar gezonde producten. De verwachting heerst dat dit in 2020 nog steeds het geval is. Het aantal natuurvoedingswinkels neemt toe. Er wordt verwacht dat over vijftien jaar de natuurvoedingswinkelketen onderdeel wordt van de reguliere retail. De burger van nu is de consument van morgen, burgers hebben de zorgen voor de toekomst. De burger moet goed worden 'opgeleid' zodat hij/zij in de toekomst bewuste aankoopkeuzes zal maken.

Macht in de keten

Vindt er goede samenwerking plaats tussen de verschillende schakels in de keten of zijn het eilanden die ieder voor zich werken? Ketenpartners zijn 'tot elkaar veroordeeld', zo zouden er bijvoorbeeld geen supermarkten zijn zonder boeren, maar ook vice versa. Op dit moment is er geen volledig overzicht over de keten, geen enkele partij overziet de keten van begin tot eind, en er is onvoldoende transparantie voor de consument.

Een verkorting van de keten kan hier een oplossing dienen. Boeren en 'Unilevers' kunnen bondgenoten worden, maar doordat er een hele industrie tussen de boeren en de supermarkten zit komt transparantie maar moeilijk tot stand. In de discussie wordt geconstateerd dat hier een rol voor de overheid is weggelegd. De overheid is in staat om transparantie van producten af te dwingen. Ook kan de overheid zorgen voor een level playing field, waar grote vraag naar is.

Op dit moment is 50% van de voedingsproducten dat de consument koopt afkomstig uit de supermarkten (de andere 50% wordt verkregen via markten, kruideniers, restaurants, catering, et cetera). Er wordt verwacht dat dit percentage in de toekomst zal afnemen. Er is behoefte aan meer transparantie en herkenbaarheid van de producten, hetgeen juist door de retail kan worden bevorderd. Maar als het percentage voedingsproducten dat buiten de retail wordt verkregen verder toeneemt, zal dit de transparantie niet bevorderen en zelfs een toename van anonimiteit veroorzaken.

Samenvatting Jan Staman

Er wordt verwacht dat in de toekomst de keten korter wordt maar wel breder. De hoeveelheid schakels tussen de boer en de supermarkt wordt kleiner en er wordt een grotere variëteit van producten aangeboden. Niet alle producten zullen via de supermarkten naar de consument gaan. De burger wordt steeds beter opgevoed maar de vraag is of de burger als consument zich ook volgens deze trend gaat gedragen. We moeten af van het onderscheid tussen de burger als moralist en de consument als cynicus.

De positie van de boeren moet niet worden onderschat. Boeren kunnen nee zeggen en eigen niches ontwikkelen. Een interessant punt om verder uit te zoeken is of de consument meer beleving wil of juist meer informatie en transparantie.

8.2.3 Derde ronde: Spanningsvelden vanuit Ruimtelijke Orderingsperspectief

Deelnemers: Van Dam, Smits, van de Klundert, Kuneman

Organisatie van het RO beleid

Tijdens de discussie komt, naar aanleiding van de Nota Ruimte, een spanningsveld naar voren over de gevolgen van deze nota voor het landschap, en hiermee samenhangend landbouwactiviteiten. Er heerst een sfeer van cynisme: 'op het gebied van ruimtelijke ordening laten we het maar gebeuren'. Volgens verschillende deelnemers wordt er in de Nota Ruimte teveel ruimte geboden: er wordt gepleit voor concentratie van landbouwactiviteiten, maar er is geen versterking van het gezag en vrije vestiging blijft gewoon mogelijk.

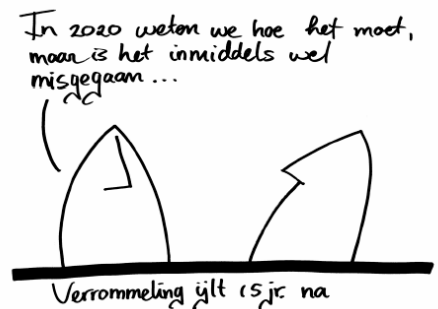

Ruimtelijk orderingsbeleid kan een negatieve uitwerking hebben voor de kwaliteit van het landschap. Daarom moet het goed georganiseerd worden. Er zijn meningsverschillen over hoe deze organisatie tot stand moet komen. Het probleem bevindt zich met name op gebiedsniveau. Er is geen goede coördinatie op regionaal niveau. In de groep bestaat een meningsverschil over in hoeverre het delegeren van taken op een goede

manier tot stand komt en voldoende wordt gedaan. Er zijn meerdere niveaus waarop dit moet gebeuren: landelijk, provinciaal en regionaal niveau. Sommige deelnemers zijn van mening dat op gebiedsniveau onvoldoende ruimtelijke verantwoordelijkheid wordt genomen. De provincies en de gemeenten moet opnieuw worden opgeleid om hiermee om te kunnen gaan. Op dit moment bezitten zij niet voldoende kennis om de regelingen van het rijk te vertalen naar de boeren, aldus bepaalde deelnemers.

Toekomstgerichte ruimtelijke ordening

De niet grondgebonden landbouwsectoren leveren veel geld op. Ze genereren 80% van het inkomen op en gebruiken maar 10% van de landbouwgrond. Deze sectoren kunnen wel negatieve effecten voor het landschap met zich meebrengen, maar tegelijkertijd hebben ze de financiële mogelijkheden om voor oplossingen te zorgen. De concentratie moet naar de grondgebonden landbouw uitgaan omdat dit de probleemsector is. Juist deze landbouw is gezichtsbepalend, zowel op gebied van grootschalige ontwikkeling (melkveehouderij) als op het gebied van cultuurhistorie.

Zoals het er nu voorstaat, ijlt de Nota Ruimte nog 15 jaar na. Pas tegen 2020 zal men op provinciaal-regionaal niveau daar echt mee aan de slag gaan.

Als er in de tussentijd niets wordt gedaan dan verloedert het landschap tot die tijd alleen nog maar meer, aldus bepaalde deelnemers. Volgens deze deelnemers moet er een culturele slag worden gemaakt. De nieuwe generatie groeit op in de stad. De automatische drager van het landschap is hierdoor verdwenen. Dus om de verloedering tegen te gaan is er een 'sense of urgency' nodig bij de mensen in de stad. Het merendeel van de Nederlandse bevolking leeft namelijk in de stad en niet meer op het platteland. Stad en platteland moeten weer samen gaan werken. Dit lukt alleen als de belastingbetaler het er mee eens is dat het geld aan het platteland wordt besteed en niet alleen aan de stad.

Klimaatsverandering kan dit gevoel van urgentie bevorderen. Het natuurbeheer in Nederland houdt onvoldoende rekening met de snelheid van het veranderende klimaat. Er is een nieuwe visie nodig voor Nederland in plaats van te werken 'à la 1950'. Het landschap moet toekomstgericht ingedeeld worden op gebied van mobiliteit, waterbeheer en diversiteit. Er wordt gesteld dat de visies ten aanzien van het landschapsbeheer niet meer voldoende zijn, maar hierover ontstaat grote onenigheid onder de deelnemers.

Wel wordt gesteld dat inmiddels gekozen is voor Nationale Landschappen, gebieden waar landschapsontwikkeling voorop staat. De uitdaging zit met name in de combinatie van natuur met te verwachten grootschalige landbouw buiten de Nationale Landschappen. Het platteland moet weer een attractiefactor krijgen voor het stedelijke gebied. Dit is mogelijk door een link te maken tussen het landelijke gebied en recreatie en toerisme.

Samenvatting Jan Staman

Het beeld dat voor 2020 wordt geschetst wordt door Staman gekarakteriseerd als 'verrommeling' met een paar mooie natuurgebieden die voldoen aan de ecologische hoofdstructuur, en met provincies die een betere invulling geven aan de indeling van het landschap. De inwoners van Nederland moeten weer meer binding krijgen met de landbouw, hierin ligt een kans op het gebied van de ruimtelijke ordening.

8.3 Afsluiting

Hayo Haanstra

Vandaag hebben we drie heel verschillende discussies gehoord. Bij elke ronde heeft zich een woord gevormd in de gedachtegang van Hayo Haanstra. Voor innovatie is dat anarchie, voor retail is dat moreel en voor ruimtelijke ordening is dat verloedering. Klimaatsverandering is meerdere keren naar voren gebracht en dit indiceert dat het een belangrijke rol speelt bij de verduurzaming van de landbouw.

Het rapport dat over deze bijeenkomst zal worden opgesteld, alsmede de verslagen van de zes voorgaande dialogen, kunnen als een soort nulmeting worden beschouwd. Herhaling van deze bijeenkomsten zal doen uitwijzen in hoeverre de landbouw daadwerkelijk aan het verduurzamen is. Alle aanwezigen worden hartelijk bedankt voor hun deelname. Het verslag zal worden toegestuurd voor commentaar en aanvullingen.

8.4 Evaluatie door de deelnemers

Deze paragraaf laat de evaluatie zien door de deelnemers aan de dialoog. Negen vragen vroegen om een beoordeling (rapportcijfer) van de deelnemers, die ook aanvullende opmerkingen konden plaatsen. Verder is hen is ook gevraagd welke sterke en zwakke punten deze bijeenkomst kende.

	Cijfer
vraag 1: Algemene indruk bijeenkomst	7,0
vraag 2: Beoordeling organisatie bijeenkomst	7,8
vraag 3: Beoordeling werkvorm binnenring/buitenring	7,4
vraag 4: Mogelijkheid om eigen mening naar voren te brengen	7,6
vraag 5: Beoordeling samenstelling groep	6,5
vraag 6: Beoordeling resultaten discussieronde innovatie	6,3
vraag 7: Beoordeling resultaten discussieronde retail	7,2
vraag 8: Beoordeling resultaten discussieronde ruimtelijke ordening	6,7
vraag 9: Vertrouwen in goed gebruik van resultaten	6,6

Opmerkingen bij vraag 1

Doel en follow-up is onvoldoende duidelijk voor deelnemers
Deskundige mensen, goede voorzitter, maar het doel (en de zin) van de bijeenkomst zijn me wat mistig
Thema is erg breed. Meer scenario²
Levendig, veelzijdig, goede leiding maar nog te weinig discussie
Mooi overzicht van meningen
Leuk, maar context en doel niet erg²
Zou hoger zijn als doel duidelijker was
Rommelig, niet gericht op conclusies en resultaten, niets nieuws, voegt niet toe aan inhoudelijke eerste rondes
Eerste discussie moeizaam
Kon strategischer, visionairder, te veel "niet verder dan mijn tuinhek"
Gemoedelijk, open. Doelstelling niet duidelijk

Opmerkingen bij vraag 2

....²Spelers te weinig
Toch meer Willen hebben, met name uitkomst sectorialogen
Nodigt uit tot discussie
Allewaren er
Goed bereikbare lokatie, wel grote ruimte voor relatief klein gezelschap
Leuke lokatie, wel slechte akoestiek
Catering en lokatie in orde

Opmerkingen bij vraag 3

Verschuiving binnen<->buiten niet gebruikt. Binnen te veel als "deskundigen" neergezet
Rommelig. Moeilijk om het woord te krijgen, onduidelijk wat functie eerste ring was (liep door elkaar)
Goede vorm om discussie op gang te brengen. Wel weinig stoelen in binnenkant soms
Groep was klein genoeg voor 1 kring

² betekent dat de opmerkingen niet leesbaar waren op evaluatieformulier

Werkte nauwelijks
Nodigt uit tot discussie
Groepen met elkaar Later
Past goed bij kleine groep met mondige mensen
Gezelschap te klein (klein genoeg voor een plenaire discussie) Werd door facilitator behendig opgevangen

Opmerkingen bij vraag 4

Moet zelf

Voorzitter gaf veel ruimte, lette op iedereen
Ik heb meer geluisterd
N.v.t. voor mezelf (toehoorder) maar heb de indruk dat anderen hun mening goed naar voren konden brengen
Moeilijk om het woord te krijgen

Opmerkingen bij vraag 5

Te weinig strategisch gehalte voor discussie over 2020
Breed genoeg, iets te weinig bedrijven en NGO's
gevarieerd
Te lage opkomst en te eenzijdige opkomst
Te veel overheid, te weinig bedrijfsleven
Leuk gevarieerd
Veel overheidsmensen
Provincies/gemeenten ontbraken
Niet divers genoeg, te veel middenkader
Weinig visie op toekomst, te veel in het heden
Te veel overheid

Opmerkingen bij vraag 6

Prima discussie, maar wat zijn de conclusies en de adviezen
Kan resultaat niet inschatten
Weinig nieuwe inzichten
Moeilijk om de specificaties voor soorten landbouw te vinden
..... discussie
Had meer over het innovatie proces moeten gaan en wie daarin welke rol heeft

Opmerkingen bij vraag 7

Te veel herhaling. Foodlijnen buiten retail te weinig bekeken
Kon resultaat niet inschatten
Aardige discussie met voor mij meer onbekende standpunten
Levendig, retailers ... zich goed yoekomst.... Kwamen naar voren
Te veel naar de De innovatie.... ..

Opmerkingen bij vraag 8

Redelijk bekende standpunten, aanstekelijk, weinig lijn
Negatieve start over Nota Ruimte zette debat defensief in. Goed om beleidsfeiten te zien
..... discussie
Teveel VROM

Opmerkingen bij vraag 9

Geen idee wat er mee gedaan wordt
Hangt van de interpretatie van de betreffende ambtenaar af
Er komt niet veel concreets uit, dus hoe kun je daar mee werken?
Het doel is niet duidelijk geworden
Was wel voor mezelf nuttig
Goede luisteraars, goede voorzitter
Te grote evaluaties
Waartoe? En wie doet er wat mee? Wat verandert er?

vraag 10: Sterke punten bijeenkomst

Diversiteit van gezelschap
Vrije, losse discussie met goede mensen
Meerdere disciplines
Goede gespreksleider
Thema's
Het onderwerp
Toch redelijk wat actoren
Levendige discussie

Zwakke punten bijeenkomst

Vermogen tot strategisch denken in termen van 2020, bij beperkt aantal deelnemers
Waartoe? (Excuus bijeenkomst?)
Lokatie was te groot
Te grote evaluatie
Samenstelling gezelschap, te veel overheid
Context
Weinig concreet en te weinig visie en toekomstgericht
Te veel detail voorbeelden, te weinig overstijgend
Doelstelling of aansluiting/voortbouwen op eerdere bijeenkomsten

Extra opmerkingen

Had ook grote interesse gehad vooraf in de basisinformatie de sectoren
Had graag rapport geheel gezien
Innovatie/dier..... Andere domeinen betrekken! Bv. Al Gore's klimaat ->
Cartoons erbij waren erg leuk!

Literatuur

Borgstein, M.H. en H. Leneman, 2007.

Dialogen over duurzame ontwikkeling van de landbouw
WOT-rapport 44. Wageningen, WOT Natuur en Milieu,

Groot, A.M.E., M.H. Borgstein, H. Leneman, M.F. van de Kerkhof, L. Bos-Gorter & E.A. Brasser, 2007.

Gestructureerde sectordialogen: Een methodiek voor de monitoring van de ontwikkeling naar een meer duurzame landbouw.
WOT-rapport 45. Wageningen, WOT Natuur en Milieu.

Ministerie van LNV, 2002.

Plan van Aanpak voor de Transitie naar een Duurzame Landbouw
Den Haag, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Ministerie van LNV, 2004

Begroting 2005.
Den Haag, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

WOt-onderzoek

Verschenen documenten in de reeks Werkdocumenten van de Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu – vanaf mei 2005

Werkdocumenten zijn verkrijgbaar bij het secretariaat van Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, te Wageningen. T 0317 – 47 78 44; F 0317 – 42 49 88; E info.wnm@wur.nl

De werkdocumenten zijn ook te downloaden via de WOt-website www.wotnatuurenmilieu.wur.nl

2005

- 1 *Eimers, J.W.* (Samenstelling). Projectverslagen 2004.
- 2 *Hinssen, P.J.W.* Strategisch Plan van de Unit Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu, 2005 – 2009.
- 3 *Sollart, K.M.* Recreatie: Kennis en datavoorziening voor MNP-producten. Discussienotitie.
- 4 *Jansen, M.J.W.* ASSA: Algorithms for Stochastic Sensitivity Analysis. Manual for version 1.0.
- 5 *Goossen, C.M. & S. de Vries.* Beschrijving recreatie-indicatoren voor de Monitoring en Evaluatie Agenda Vitaal Platteland (ME AVP)
- 6 *Mol-Dijkstra, J.P.* Ontwikkeling en beheer van SMART2-SUMO. Ontwikkelings- en beheersplan en versiebeheerprotocol.
- 7 *Oenema, O.* How to manage changes in rural areas in desired directions?
- 8 *Dijkstra, H.* Monitoring en Evaluatie Agenda Vitaal Platteland; inventarisatie aanbod monitoringsystemen.
- 9 *Ottens, H.F.L. & H.J.A.M. Staats.* BelevingsGIS (versie2). Auditverslag.
- 10 *Straalen, F.M. van.* Lijnvormige beplanting Groene Woud. Een studie naar het verdwijnen van lanen en perceelsrandbegroeiing in de Meierij.
- 11 *Programma Commissie Natuur.* Onderbouwend Onderzoek voor de Natuurplanbureau-functie van het MNP; Thema's en onderzoeksvragen 2006.
- 12 *Velthof, G.L. (samenstelling).* Commissie van Deskundigen Meststoffenwet. Taken en werkwijze.
- 13 *Sanders, M.E. & G.W. Lammers.* Lokaliseren kansen en knelpunten van de Ecologische Hoofdstructuur – met informatie van de terreinbeheerders.
- 14 *Verdonschot, P.F.M., C.H.M. Evers, R.C. Nijboer & K. Didderen.* Graadmeters aquatische natuur. Fase 1: Vergelijking van de graadmeter Natuurwaarde met de Natuurdoeltypen en KRW-maatlatten
- 15 *Hinssen, P.J.W.* Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu. Werkplan 2006
- 16 *Melman, Th.C.P., R.G. Groeneveld, R.A.M. Schrijver & H.P.J. Huiskes* Ontwikkeling economisch-ecologisch optimaliseringsmodel natuurbeheer in combinatie met agrarische bedrijfsvoering. Studie in het licht van LNV-beleidsombuiging “van verwerving naar beheer”
- 17 *Vreke, J., R.I. van Dam & F.J.P. van den Bosch.* De plaats van natuur in beleidsprocessen. Casus: Besluitvormingsproces POL-aanvulling Bedrijventerrein Zuid-Limburg
- 18 *Gerritsen, A.L., J. Kruit & W. Kuindersma.* Ontwikkelen met kwaliteit. Een verkenning van evaluatiecriteria
- 19 *Bont, C.J.A. de, M. Boekhoff, W.A. Rienks, A. Smit & A.E.G. Tonneijck.* Impact van verschillende wereldbeelden op de landbouw in Nederland. Achtergronddocument bij ‘Verkenning Duurzame Landbouw’
- 20 *Niet verschenen*

2006

- 21 *Rienks, W.A., I. Terluin & P.H. Vereijken.* Towards sustainable agriculture and rural areas in Europe. An assessment of four EU regions
- 22 *Knegt, B. de, H.W.B. Bredenoord, J. Wiertz & M.E. Sanders.* Monitoringsgegevens voor het natuurbeheer anno 2005. Ecologische effectiviteit regelingen natuurbeheer: Achtergrondrapport 1
- 23 *Jaarrapportage 2005.* WOT-04-001 – Monitor- en Evaluatiesysteem Agenda Vitaal Platteland
- 24 *Jaarrapportage 2005.* WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek Natuurplanbureaufunctie
- 25 *Jaarrapportage 2005.* WOT-04-385 - Milieuplanbureaufunctie
- 26 *Jaarrapportage 2005.* WOT-04-394 – Natuurplanbureaufunctie
- 27 *Jaarrapportage 2005.* WOT-04 - Kennisbasis
- 28 *Verboom, J., R. Pouwels, J. Wiertz & M. Vonk.* Strategisch Plan LARCH. Van strategische visie naar plan van aanpak
- 29 *Velthof, G.L. en J.J.M. van Grinsven (eds.)* Inzet van modellen voor evaluatie van de meststoffenwet. Advies van de CDM-werkgroep Harmonisatie modellen
- 30 *Hinssen, M.A.G., R. van Oostenbrugge & K.M. Sollart.* Draaiboek Natuurbalans. Herziene versie
- 31 *Swaay, C.A.M. van, V. Mensing & M.F. Wallis de Vries.* Hotspots dagvlinder biodiversiteit
- 32 *Goossen, C.M. & F. Langers.* Recreatie en groen in en om de stad. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006
- 33 *Turnhout, Chr. Van, W.-B. Loos, R.P.B. Foppen & M.J.S.M. Reijnen.* Hotspots van biodiversiteit in Nederland op basis van broedvogelgegevens
- 34 *Didderen, K en P.F.M. Verdonschot.* Graadmeter Natuurwaarde aquatisch. Typen, indicatoren en monitoring van regionale wateren
- 35 *Wamelink, G.W.W., G.J Reinds, J.P. Mol-Dijkstra, J. Kros, H.J. Wiegers.* Verbeteringen voor de Natuurplanner
- 36 *Groeneveld, R.A. & R.A.M. Schrijver.* FIONA 1.0; Technical description
- 37 *Luesink, H.H., M.J.C. de Bode, P.W.G. Groot Koerkamp, H. Klinker, H.A.C. Verkerk & O.Oenema.* Protocol voor monitoring landelijke mestmarkt onder een stelsel van gebruiksnormen
- 38 *Bakker-Verdurmen, M.R.L., J.W. Eimers, M.A.G. Hinssen-Haanen, T.J. van der Zwaag-van Hoorn.* Handboek secretariaat WOT Natuur & Milieu
- 39 *Pleijte, M. & M.A.H.J. van Bavel.* Europees en gebiedsgericht beleid: natuur tussen hamer en aambeeld? Een verkennend onderzoek naar de relatie tussen Europees en gebiedsgericht beleid
- 40 *Kramer, H., G.W. Hazeu & J. Clement.* Basiskaart Natuur 2004; vervaardiging van een landsdekkend basisbestand terrestrische natuur in Nederland
- 41 *Koomen, A.J.M., W. Nieuwenhuizen, J. Roos-Klein Lankhorst, D.J. Brus & P.F.G. Vereijken.* Monitoring landschap; gebruik van steekproeven en landsdekkende bestanden
- 42 *Selnes, T.A., M.A.H.J. van Bavel & T. van Rheenen.* Governance of biodiversity
- 43 *Vries, S. de. (2007)* Veranderende landschappen en hun beleving
- 44 *Broekmeijer, M.E.A. & F.H. Kistenkas.* Bouwen en natuur: Europese natuurwaarden op het ruimtelijk ordeningsspoor. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006

- 45 *Sollart, K.M. & F.J.P. van den Bosch.* De provincies aan het werk; Praktijkervaringen van provincies met natuur- en landschapsbeleid in de periode 1990-2005. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2006
- 46 *Sollart, K.M. & R. de Niet met bijdragen van M.M.M. Overbeek.* Natuur en mens. Achtergronddocument bij de Natuurbalans 2006

2007

- 47 *Ten Berge, H.F.M., A.M. van Dam, B.H. Janssen & G.L. Velthof.* Mestbeleid en bodemvruchtbaarheid in de Duin- en Bollenstreek; Advies van de CDM-werkgroep Mestbeleid en Bodemvruchtbaarheid in de Duin- en Bollenstreek
- 48 *Kruit, J. & I.E. Salverda.* Spiegeltje, spiegeltje aan de muur, valt er iets te leren van een andere plannings-cultuur?
- 49 *Rijk, P.J., E.J. Bos & E.S. van Leeuwen.* Nieuwe activiteiten in het landelijk gebied. Een verkennende studie naar natuur en landschap als vestigingsfactor
- 50 *Ligthart, S.S.H.* Natuurbeleid met kwaliteit. Het Milieu- en Natuurplanbureau en natuurbeleidsevaluatie in de periode 1998-2006
- 51 *Kennismarkt 22 maart 2007; van onderbouwend onderzoek Wageningen UR naar producten MNP in 27 posters*
- 52 *Kuindersma, W., R.I. van Dam & J. Vreke.* Sturen op niveau. Perversies tussen nationaal natuurbeleid en besluitvorming op gebiedsniveau.
- 53 *Melman, Th.C.P. (ed).* Indicatoren voor Convention on Biodiversity 2010.
- 54 *Broekmeyer, M.E.A. & E.P.A.G. Schouwenberg & M.E. Sanders & R. Pouwels.* Synergie Ecologische Hoofdstructuur en Natura 2000-gebieden. Wat stuurt het beheer?
- 55 *Bosch, F.J.P. van den.* Draagvlak voor het Natura 2000 gebiedenbeleid. Onder relevante betrokkenen op regionaal niveau
- 56 *Jong, J.J. & M.N. van Wijk, I.M. Bouwma.* Beheerskosten van Natura 2000 gebieden
- 57 *Pouwels, R. & M.J.S.M. Reijnen & M. van Adrichem & H. Kuipers.* Ruimtelijke condities voor VHR-soorten
- 58 *Bouwma, I.M.* Quickscan Natura 2000 en Programma Beheer.
- 59 *Schouwenberg, E.P.A.G.* Huidige en toekomstige stikstofbelasting op Natura 2000 gebieden
- 60 *Hoogeveen, M.* Herberekening Ammoniak 1998 (*werktitel*)
- 61 *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-001 – ME-AVP
- 62 *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-002 – Onderbouwend Onderzoek
- 63 *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-003 – Advisering Natuur & Milieu
- 64 *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-385 – Milieuplanbureaufunctie
- 65 *Jaarrapportage 2006.* WOT-04-394 – Natuurplanbureaufunctie
- 66 *Brasser, E.A., M.F. van de Kerkhof, A.E. Groot, L. Bos-Gorter, M.H. Borgstein & H. Leneman.* Verslag van de Dialogen over Duurzame Landbouw in 2006